

Václav Havel

Eda Kriseová

Václav Havel

Eda Kriseová

Jediný autorizovaný životopis

Znění tohoto textu vychází z díla [Václav Havel](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Práh ve spolupráci s Knihovnou Václava Havla v Praze v roce 2014.

§

Text díla (Eda Kriseová: Václav Havel), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte původ-Nevyužívejte komerčně-Zachovejte licenci 4.0 Mezinárodní](#).

Verze 1.0 z 23. 10. 2026.

OBSAH

Havlovo theatrum mundi.....	7
Kolej krále Jiřího	13
Pátrání po všem, co je zakázané	17
Olga	25
Kafka, Ionesco, Beckett.....	28
První tištěný text, první veřejné vystoupení.....	30
Listy Melinovi	33
Vojna.....	37
Dědictví ducha	40
Původ: buržoazní.....	47
Tatínek a maminka	51
První divadelní hry	60
Na Zábradlí.....	65
Přichází Jan Grossman	70
Zahradní slavnost	75
Tvářisté a Tvář.....	82
Osudný rok 1968	91
Přijely tanky	94
A byla normalizace	97
Dopis dr. Husákovi	100
Žebrácká opera v Počernicích	103
Proces s Plasty.....	112
Únos dětí.....	117
Jak se Charta připravovala	120
Na Tři krále 1977	126
Co na to Rudé právo.....	134
První vězení	145
Paragraf 112.....	148

Ples železničářů	154
Pašijové hry	156
Na polských hranicích	162
Věznění na svobodě	166
Domácí vězení	174
Vazba	179
Soud	184
Výkon trestu	194
Dopisy Olze	204
Milý Vašku	207
Opět na svobodě	212
Largo desolato	218
Cesta na Slovensko	222
Pokoušení	228
O divadle	233
Demokracii pro všechny	241
Týden Jana Palacha	245
Znovu ve vězení	249
Za propuštění Václava Havla	251
Několik vět	253
17. listopad	258
Občanské fórum	259
Laterna magika	263
První dialog	266
Letná	268
Špalíček	274
Tajný byt	276
Kdo bude prezidentem?	278
Od utopie k realitě	283
Ediční poznámka	308

Tato kniha je pohledem autorky na můj život a práci.
Je to její pohled a já těžko mohu posoudit, do jaké míry je výstižný.
Mohu jen doufat, že čtenářům přiblíží nejen mne, ale skrze mne
i naši zemi.

Václav Havel

Havlovo theatrum mundi

Ještě na samém prahu televizního věku a definitivně spravedlivé budoucnosti pro poválečné děti táhly Čechami poslední loutkáři s divadelními kusy oné skurilní éry, kdy lidská duše jak ďáblu, tak bohu stála za dramatickou sázkou.

Nový čas vtrhl do mysli Havlovy generace zákazem starých pohádek, vtiskl se do nich touto podivnou loupeží.

Na plány novátorů a jejich vědění, které nedovedlo snést dobrého Kašpárka, padlo šikmé světlo.

Ve víře, že odhalili dějinnou dynamiku, prováděli tito zachránci – abychom jim dali jméno, které pro ně později použil Havel – selekci mezi prohnilým a bodrým, až zůstalo jen bodro o sobě. Ovladatelný, loutkový svět, ráj strnulosti. Nenaslouchali ani tak zákonu dějin, jako entropie. Byli jeho správci a činili se tak dokonale, že se to zdálo být navěky, kdyby se býval rozklad nedotkl jejich jazyka. A kdyby ten jazyk nakonec nepojmenovával a nerozuměl jen vlastní svévoli.

Odtud se ovšem dali vyhmátnout. A právě tady nasadil Havel. Nezajímala ho kritika špatné praxe jinak prý pravdivé ideje, to přenechal mladším komplicům poválečné utopie, kteří pak zklamáni a s pocitem viny se odvážili reformního pokusu anno 1968.

Nelákala ho šířavost poražených z roku 1948 ani jejich manýra soumraku bohů. Viděl v tom pouze otisk víry soků. Snad jen že zde se ta proslulá nutnost „pochopit nutnost“ změnila ve fatalismus, který smýval porážku.

Ne, Havel naslouchal řeči. Zkoumal vztah světa a slova. Jinak: zda slovo, smím-li to tak nazvat, „razí“.

Neboť slovo mu bylo i obraz, a tím i skutečnost. Objevil takto nejdříve „bezmoc mocných“ a odkouzlil vládce coby žvanily, vlastníky „ptydepe“. Tak se jmenovaly jejich bezobsažné řeči.

Hry prvního úseku Havlovy tvorby užívaly poetiky absurdního divadla, která svým zaměřením na rozpad mezilidských vztahů vyjadřovala groteskní drobení každé komunikace. Jenomže ve světě vševědů byl prohnílý jazyk médiem po výtce. A absurdita nikoliv výsledkem niterné krize, nýbrž cílem. Byla to realističnost na druhou, tuhá a variabilní zároveň. Mimika umrtvovaného života napodobující jeho cukání.

Daly se stanovit cykly tání a tuhnutí. Jediná časnost v bezčase tváří tyrana.

Za volnějších časů pod Chruščovem to Havel takto nahlédl a poprvé popsal. Nevěřil na světovou literaturu v goethovském smyslu a nehledal také cokoli předem kalkulovatelného. Že se mu už tenkrát dostalo široké ozvy, bylo dílem jeho „nasazování logiky“, vyhmátl prostě hantýrku entropie, blábol soudruhů.

Ti ovšem neměli nic méně rádi než právě ironii a odkaz na skutečnou slabost.

Ještě jednou se sebrali. V cyklický návrat stejného a starého zazářila „lidská pochodeň Palachova“. Značila nedvojznačně, že nyní i slova kritiků budou zkoumána ve své obsažnosti.

Staré však přineslo přece jen novotu. Přinejmenším pro Havla a jeho souvěkovce, kteří ztělesňovali dosažený stupeň lepší budoucnosti, a tím i důvod veškeré dosavadní sanace. Na moc to udělalo dojem. Chňapla i po hrdlech vnuků. Žádala od nich spolužvást, starý souhlas mlčením již nepostačoval. Nejednalo se o to, předstírat víru v potěmkinskou ves kdesi v dálce, nýbrž o hru na život v ní.

Druhé tvůrčí období se u Havla ohlásilo jako bolestná ztráta distance ironika.

Aby svému „logickému angažmá“ zůstal věrný, zvolil nejriskantnější řešení... Vsadil sám na sebe a učinil tématem lidskou identitu.

Scénický autor bez scény je jako listonoš bez pošty. V totální společnosti zbývá jediný volný příjemce, moc sama. A vládcové se nepříjemné zvěsti mohou bránit, jen dokud adresát svou zprávu nestvrzuje i životem.

A tak se stali Havlovým publikem oni. Často i v dopisech zpracovávajících zkušenost s touto novou „veřejností“. Právý live theatre bez paralel. Po bezmoci mocných odhalil Havel „moc bezmocných“. Moc dávat jméno. Věděl, že každý výrok si svoji relevanci nese už v sobě, protože významy nezávisí na přitakávání při záporu, jak mínili vládcí, pyšně přesvědčení, že ovládají i umění významu.

Havel vsadil sám na sebe a málem zemřel, když ho odvaha přivedla na samou mez fyzické podstaty. Dnešní euforie trochu zamlžuje, čím se moc slova platí. Transparence tohoto osudu, ba jeho divadelnost, se konala bez rekvizit; když padla opona, mrtví se nezdvíhali. Ale ten jedinečný příběh osamělého dramatika uprostřed Evropy předvádí zázrak života; je *theatrum mundi* a současně *vita activa*.

Z vězení doma se zvolna uzdravoval a žasnul nad tím, že nepatří sám sobě.

Poté, co doosvědčil svou identitu, žádali po něm ochranu identity těch druhých, ačkoliv právě zakusil, jak omezená je každá jednotlivá garance už jen fyzicky. A že se i pak znovu a znovu musí volit mezi pravdou a omylem.

Volán z mnoha stran bránil se tomu: jednak chtěl zachránit distanci důležitou pro každé psaní – a ovšem činil tak z obavy, že by měl nyní být neočekávaně zavázán v oblasti, která mu byla nejvíc podezřelá.

Podnikl ještě jeden pokus řešit své dilemma literárně. Ještě jednou nechal po jevišti defilovat své hard-and-softlinery ptydepe. Ale byli z nich náhle tristní kašpaři, sušenky loutkového světa, který doopravdy uctíval v mauzoleích voskové figuríny.

Jako by teď Havla zajímala moc této moci.

Její hranice.

V jeho textech se objevuje nové slovo: odpovědnost.

Pojem, který rozbíjí distancovanou blízkost literatury, neboť jde o to, skutečnost nejenom popsat, nýbrž ji také tvořit. Avšak ten, kdo vytváří skutečnosti, nepíše příběhy, stává se jimi, děje se. Stává se dějinami, postavou kusu, který nepotřebuje autora: s výjimkou onoho, který, postaru by se řeklo, je boží. Pravda tohoto díla není již v jediných rukách. Ani to za námi, prožitek... biografie, ne. Ani tento doposud důkaz rovnice mezi slovem a hodnotou nepatří hrdinovi dění. Hlasatel lidské identity tu stojí před podivným křížencem. Sám sebe musí teď strpět jako objekt biografického textu, který by s největší pravděpodobností napsal docela jinak; zcizeně, mnohoznačněji. Snad jako tanec, do něhož vyúsťují tak mnohé havlovské hry. A jak ho znám, je nejspíš s to tuto největší ironii svého života snést s jistým odhodláním jen proto, že věří na vzájemnou souhru podobných, neobjednaných obrázků ze života. Jednou snad složený vydají obraz života jako takový. Nikoliv mozaiku, nikoliv strnulý pomník, nikoliv hagiografii, ale plamen, který se mihotá, sycen z mnoha zdrojů, aby dal nahlédnout v pravdu, která, jak nás učívali, bývala určována jako vyjevování bytí. A takto nám zůstane Havlovo tajemství uchováno, neboť pravda skutečných věcí se nabízí lidskému oku vždy jenom parciálně. A na rozdíl od vědění vševědů, kterým Václav Havel tak pohrdá, se zde prostě ujasní, že neproniknutelnost tvoří podstatnou část všeho rozumění.

Jiří Gruša

Bonn, únor 1991

Vaškovi

Motto:

Jednou navštívil Havlov jeden pán, a když odjel, malý Václav poznamenal, že to je zvláštní, že ten pán nemá hrb.

„Jak to, Venoušku?“ tázala se maminka.

„Poněvadž má takový obličej, že by měl mít hrb.“

Maminka využila té příležitosti k menšímu kárání. Vyprávěla dětem, jak krutý osud příroda uštědruje hrbáčkům a jak je smutná ta maminka, které se narodí hrbaté děťátko. Václav na to podotkl:

„No jo, ale jak zas je nešťastná velbloudí maminka, když se jí narodí děťátko bez hrbu.“

Kolej krále Jiřího

Kde se tady vzal nevysoký, čilý člověk, který víc běhá, než chodí, a pohybuje se s lehkou nemotorností? Má světlé kučeravé vlasy, modrý pohled plný nevinnosti a chlapecký úsměv. Všechno ho zajímá a nad vším žasne, jako by to viděl poprvé. Má tolik energie, že dokáže všechny kolem utahat. Může někde sedět celou noc, ráno se hodinu cachtá v koupelně a nastoupí do práce. Nikdy se nešetří. Rád sedává v hospodách čtvrté cenové kategorie s kamarády na pivu. Svetr a džíny jsou jeho nejmilejší oblečení. A pak si oblékne smoking a objeví se v tanečním sále a tančí šestikrokový valčík doleva. S bílou hedvábnou šálou na krku vypadá jak mladý Swann. Je tak hodný, že se lidem zdá, že by se s ním dalo orat. Tento dojem vzniká proto, že je neosobní, jde mu vždycky o věc, a nikoli o sebe sama. To někdy lidi plete, protože sami takoví neumějí být. Neumějí se takhle dát všanc.

Nevím, jestli tyto vlastnosti jsou vrozené, nebo jsou dány výchovou. Vím ale, že je těžké vymyslet strategii nějaké akce, trvat na svém, a zároveň ctít tajemství a překvapení, které nám život každou chvíli vyjevuje, a podřizovat se mu.

Vychodil obecnou školu v roce 1947 a maminka rozhodla, že by měl jít z domu, aby užil samostatného internátního života. V Poděbradech na zámku byla tehdy zřízena střední chlapecká škola po vzoru anglických internátních škol v Etonu a Harrow. Jmenovala se Kolej krále Jiřího z Poděbrad. Studovaly tam bezprizorné děti, které ve válce ztratily rodiče, jako Miloš Forman. Škola dostala od vlády na ten bohubibý skutek dost peněz, a tak si ředitel Jahoda mohl vybrat nejlepší profesory. Díky profesorům a finančním

prostředkům to opravdu byla dobrá moderní škola s příslušným vybavením. Byly tam dílny: truhlářská, zámečnická, kovářská, knihařská. Chodily tam i děti z Poděbrad, a když skončila škola, šly domů, zatímco těm ostatním začal internátní život.

Sešla se tam neuvěřitelně nesourodá skupina dětí: sirotci, prominenti z takzvaných buržoazních i komunistických rodin. Komunisté, když vyhráli volby, tam začali dávat svoje děti. Některé bezprizorné děti žily na konci války jako vlci. To nebyl případ Miloše Formana, který byl, jak sám říká, dobře chráněn a opatřen strýčky a všelijakými příbuznými. „Ty děti, které ke konci války loupily, si řekly o žvejkačku, a když jsi mu ji nedal, tak tě píchl kudlou a bylo to,“ vypráví Forman.

Vedení školy řešilo podivnou sociální situaci tím, že zavedlo velmi přísný režim. Bylo to cosi jako vojna, ale na vysoké úrovni. Sem tedy poslala paní Havlová svého staršího synka. Byl, tehdy desetiletý, na ložnici mezi mladšími. Každá ložnice mladších studentů měla jednoho staršího rádce a tím byl ve Vaškově ložnici čtrnáctiletý Miloš Forman.

„Já byl strašně naštvanej,“ povídá, „protože já bych byl býval raději se stejně starými kluky. Mezi čtrnáctiletými kluky se vedou mnohem zajímavější řeči než mezi desetiletými, takže já tu funkci neměl rád. Přijal jsem ji proto, že za to byly určité výhody. Tam bylo všechno přesně odbodováno. Když měl někdo průměr lepší než jedna celá sedm, tak neměl povinný studium, nemusel sedět někde v učebně a po škole to byl svobodný člověk, jako Poděbrádáci. K tomu se počítala funkce rádce, srovnaná skříň a ustlaná postel. Buďto jsi musela být nejlepší, pak jsi byla svobodný člověk, anebo nejhorší.“

„Pamatuješ si, že se Vašek něčím proslavil nebo se něčím odlišoval od houfu kluků, kteří ti šli na nervy?“

„Utkvěly mi v paměti dvě příhody. On se prostě od té doby nezměnil. Když se hrál fotbal, měl utkvělou představu, že dobřej fotbalista je vždycky tam, kde je balón. Takže on furt honil balón a výsledek byl, že za deset minut si musel jít lehnout, protože byl úplně schvácenej.“

„Ale on umí běžet na dlouhé trati a umí taktizovat,“ namítla jsem.

„Za tou mičudou furt běhal,“ uzavřel Miloš. „A ještě si vzpomínám, jak jsme dostali kolo a začali jsme se učit jezdit. Vedoucí dílny nás vzal do první brány a tam nás prostě vysadil na kolo. Vyjelas z brány, zatočilas okolo sochy Jiřího z Poděbrad a zpátky do brány. Všichni to tak udělali, až na Vaška. Posadili ho na kolo, strčili, Vašek jede, my tam čekáme a najednou koukáme, že kolem sochy krále Jiřího nezatočil, ale ujíždí furt rovně dál, k Nymburku. Koukáme jak blbci, a když nám zmizel, začali jsme řvát:

„Pane profesore, pane profesore, Havel prchá!“

Přišel nádhernej profesor, pinktlich pán, no jo, povídá, prchá, tak já se za ním vydám na motorce. Jenže to nebylo hned. Pan profesor si musel navlíknout kamaše, natáhnout koženou kuklu, vzít rukavice, nasadit motocyklový brejle, prostě vybavil se, všechno, jak má být, a pak teprve vyjel. Chytil Havla až někde u Nymburka. Zjistil, že Vašek neprchal, ale bál se zatočit a neuměl zastavit. Protože byl relativně malej, nedosáhl nohama na zem, aby to ubrzdl. Nevěděl, co má dělat, tak jel furt. Kdyby ho byl pan profesor nedohonil, tak by snad dojel do Sovětskýho svazu.“

Václav Havel strávil v Poděbradech celkem tři školní roky. Ivan Havel přišel do Poděbrad o dva roky později. Byl ještě mladší a Formana už nezaujal ničím. Pobyl tam ostatně jen krátce v letech 1949–1950. V únoru památného roku 1948 byli studenti na horách ve škole v přírodě. Zrovna se vraceli a na nádraží v Mladé Boleslavi

čekali na příjezd pražského vlaku, který jede na Kolín a Poděbrady. A tam slyšeli, jak z nádražního tlampače mluví Klement Gottwald. Miloš si všiml zajímavé věci: v jejich třídě, tj. ročník třicet dva a mladší, byli z devadesáti procent přesvědčeni, že je to podvod. Starší, počínaje ročníkem třicet jedna, začali hned skandovat hesla a hlásit se na stavby mládeže. Forman tvrdí, že mezi generací třicet jedna a třicet dva je řez nožem.

Pátrání po všem, co je zakázané

V roce 1956 v samizdatové Revui K, kterou vydával Josef Hiršal a Jiří Kolář, vychází mezi povídkami Bohumila Hrabala, básněmi a texty Emila Juliše a Jana Zábrany Havlův esej – Nad prózami Bohumila Hrabala. Je to pokus proniknout do světa spisovatele už tehdy zralého. Hrabalovi bylo přes čtyřicet, a nevytiskl ve své zemi ještě ani jednu knížku. Dvacetiletého Václava zajímalo, jak to, že píše, i když nepublikuje, a jak se vůbec vytváří literární dílo. Eсей připomíná učebnici v americkém duchu „How to“: make love, enjoy life, learn English atp. Mladý člověk by rád dostal na všechno návod a Havel chtěl takový návod vypátrat. Připomíná dítě, které když pitvá myš, snaží se najít její duši. V eseji o Hrabalovi je ještě dětská zvědavost a žádná pokora, která teprve později, až se život zkomplikuje a až člověk tlakem dospěje, smiřuje ho s tajemností bytí. Havel se snaží racionální analyticitou poměřit jednotlivá autorova díla a najít systém v tom, jak jsou povídky sestavené v příbězích souřadných a podřadných. Analyticitost je tu dovedena téměř ad absurdum, později se ji naučí ovládat zručněji. Přesto však nacházím v tomto eseji objevnou a novou myšlenku, kterou bych ráda ocitovala. Obávám se, že Václav Havel nebude chtít tento esej tisknout ve svém souborném díle, i když je pozoruhodný právě proto, jak autor na sebe všechno mimoděk prozrazuje. Že četl Kritický měsíčník a literární časopisy z první republiky, že je poučen z děl velkých kritiků, jako je profesor Černý nebo Šalda. Jeho jazyk je květnatý a prvorepublikový, staromódně seriózní, a to všechno staví esej na neobyčejně kultivovanou úroveň. Jako by se autor pokoušel překlenout propast mezi lety padesátými

a první republikou, kdy se narodil a v jejímž ovzduší v domácím prostředí vyrostl. Jako by se pokoušel zaplnit nějakou díru. A teď ta objevná myšlenka: formuluje tu, co je spisovatel a čím se liší od jiných lidí. Pátrá po tom, kdo je, do čeho jde a nač se chystá. Chce se o tom dozvědět co nejvíc, proto tak pečlivě studuje dílo jiného autora.

„... Hrabal nechce být spisovatelem, chce prostě psát nejlépe.

Proč to však potřebuje psát? Co jej k tomu žene? Co jej uvnitř odlišuje od ostatních železničářů, hutníků, pomocných dělníků, mezi něž patří? Je to, myslím, intenzita, kterou svůj život žije, intenzita, s kterou vidí svět kolem sebe, s kterou promýšlí jeho souvislosti, s kterou se snaží poznat a pochopit život kolem sebe. A tato intenzita, kterou můžeme úhrnně označit intenzitou existence, jej v poslední instanci nutí projaďrovat samu sebe skrze psaní, vidění i život, poznání i chápání světa převádět do psaného světa.“

Důležité rovněž je, že objevuje velkého undergroundového autora dávno předtím, než ho objevila literární kritika a než mu začaly vycházet knížky.

V patnácti letech se Václav začíná zajímat o poezii. Píše básně a jeho tatínek pan inženýr Havel je tím překvapen, neboť v rodině jsou většinou inženýři. Najednou se jim narodil básník, který přečetl kdejakou filozofickou knihu z rodinné knihovny. Se stejnými starými kamarády, tedy ročníkem třicátým šestým, založili duchovní kroužek nebo literární skupinu Šestatřicátníci. Byli ve věku gymnazistů, ale většinou normálně pracovali a mohli studovat jen večerně, protože měli nějaký kádrový škraloup. Pořádali sympozia a sjezdy, a vydávali dokonce i strojopisný časopis. Hlavně ale hodiny vzrušeně debatovali. To, co dělali, bylo nebezpečné, jenže oni o tom nevěděli. Bylo jim patnáct let a nebyli plně právně zodpovědní. Kdyby jim bylo víc než osmnáct, mohli

lehce skončit ve stalinských koncentracích, mohli být odsouzeni i k trestu smrti. Ve své nevinnosti tíhli přesně k tomu, co bylo před mladou generací skrýváno, protože měla být vychovávána přísně ideologicky. Měli být Gottwaldovými vnuky, svazáky, tepat mezi sebou předsudky, kádrovat se a odsuzovat všechno, co v minulosti neudělala dělnická třída a její předvoj – komunistická strana.

Havlovi kamarádi byli většinou odpadlíky od ideologie. Největším dobrodružstvím pro ně bylo pátrat po skrytých pokladech české literatury a historie. U Havlů měli v knihovně Volné směry a Kritický měsíčník. Tyto časopisy obsahovaly něco úplně odlišného od toho, co se momentálně tisklo, dokonce i jazyk byl jiný. Václav si začal velmi brzy sám číst a přečetl kdeco. V deseti letech prý na něho udělala velký dojem ta část životopisu Palackého, kde se praví: „... již v pěti letech přečetl celou bibli.“ Poněvadž choval velké ambice a chtěl být někým, kdo není slavný až po smrti, jak prozradila maminka v deníčku, bibli sice číst nezačal, ale zato se jako desetiletý pustil do tisícistránkového F. L. Věka, epopoje z českých dějin.

Přitom si prý šeptal: „... již v deseti letech přečetl celého F. L. Věka.“

Přítel pana inženýra sjednal mladému básníkovi návštěvu u Jaroslava Seiferta. Václav Mistrovi přinesl své první básnické pokusy a dostal od něho dopis. Navštěvovali pak Seiferta, krále české lyriky, v jeho bytě spolu s Jiřím Kuběnou a Milošem Formanem. Miloš Forman studoval v té době na filmové fakultě Akademie múzických umění. Mohl studovat, protože jeho rodiče zahynuli v koncentráku. Na něj si komunisté netroufli, to už by bylo trochu moc. Vašek tíhnul k filmu, k divadlu a k poezii a byl rád, že s ním o čtyři roky starší Forman kamarádí a že aspoň přes něho může mít nějaké spojení se školou, po níž sám toužil. Ve škole se promítaly zahraniční filmy, které se do kin nedostaly. Forman vyprávěl

potom Vaškovi v kavárně Slavia, co viděl a jaké to bylo. Umělecké školy byly v té době na vysoké úrovni, nikdy později už jí snad nedosáhly. Na FAMU učil například Miloš V. Kratochvíl, na něhož Forman vzpomíná s vděčností a láskou. Po roce čtyřicet osm se totiž nemohla řada „buržoazních“ intelektuálů účastnit veřejného života, publikovat, veřejně vystupovat. Mohli se zčásti uklidit na umělecké školy. Zdálo se, že odtamtud o nich není slyšet. Teprve mnohem později přišli komunisté na to, že tito učitelé jsou pro ně nejvíc nebezpeční, protože šíří v mladých hlavách náказu myšlení. Později se staly umělecké školy tzv. kádrovými školami a zvláště po roku šedesát osm byly pečlivě vyčištěny.

Na FAMU učil také Milan Kundera. Studenti ho měli rádi, věřili mu a nebáli se ho. Jen o pár let starší, byl už profesorem, ovšemže díky tomu, že byl ve straně. Nicméně odvedl velmi dobrou práci a dovoloval studentům psát věci, které by jinde než pod střechou alma mater byly možná životu nebezpečné. Tak tedy ve Slavii, asi, přišel Forman s Havlem na to, že napíšíou filmový scénář, který Forman natočí jako školní film. V té době byl Kafka zakázaným autorem. Konference v Liblicích, která ho uvolnila, byla až v roce šedesát tři. Ti dva se o Kafkovi dozvěděli z německé knížky, kterou měl Vašek. Byla to kniha o Kafkovi od Maxe Broda a tam si přečetli, že Kafka trávil léto v Siřemi – Zürau. Jezdil ke své sestře Otě, která tam měla pronajatý domek. A že tam Kafka napsal Zámek a zámek že je ve skutečnosti sýpka, která stojí na kopci, a že když si člověk vezme s sebou Zámek, může chodit po Siřemi a přesně si tam najde topografii románu. To zaujalo dva literární dobrodruhy a rozhodli se, že tam pojedou. Havel vzal s sebou německou knížku Brodovu a Kafkův Zámek. V knížce byla i fotografie Siřemi. Chodili spolu po vsi a ptali se: Prosím vás, tady je někde domek, kde žila sestra Franze Kafky a kam on jezdíval na prázdniny. Nikdo

nic nevěděl, paměť téhle vesnice byla dokonale, úděsně vymazána. Nežil tu už nikdo z lidí, kteří tu bydlívali před válkou. Němci odtud vyhnali Čechy v roce třicet osm a Češi zase ve čtyřicátém pátém odtud odsunuli Němce. Tato vesnice neměla žádné dějiny, nezůstal tu ani jeden starousedlík, jako by se tím vyplnila jedna z Kafkových hrůzyplných vizí o konci Evropy. Ti dva chodili po vsi a pořád se ptali. Želbohu, Kafkův domek v knize vyfotografovaný nebyl, a tak ho neměli podle čeho poznat. Pak jim konečně nějaký strejc doporučil, aby šli na národní výbor, tam prý vědí všechno. Šli na národní výbor a Miloš Forman o tom vypravuje:

„Tam seděl předseda národního výboru. Když jsme mu řekli, že hledáme ten domek a že potřebujeme zjistit, kde žila Kafkova sestra, vyslechl nás a řekl:

„To já nevím, ale zeptáme se na to předsedy partaje.“ Zavolal: „Lojzo, pojd' sem.“ Lojza přišel a říká: „Co je?“

„Tady přišli soudruzi z Prahy, víš, a nějakej Kafka, znáš nějakýho Kafku?“

„Ne, počkej. Kafka, kde bydlí?“

„Ale ne, to byl spisovatel, ještě před válkou. A on tu bydlel u své sestry.“

„To já nevím, člověče,“ řekl Lojza a teď nám dal lekci o tom, jak ti Němci byli zlí a jak komunisti jsou hodní. My tam seděli a koukali na sebe a Vašek, znáš ho, ten se furt vyptával a byl strašně zdvořilej. Už jako desetiletý kluk, to si pamatuju, to bylo nejslušnější a nejzdvořilejší dítě, jaký jsem kdy poznal. Závěr šéfa partaje byl, že tu žádněj Kafka nikdy nebyl. A já jsem vytáh tu knížku a povídám:

„Ale byl, podívejte se, pane tajemníku, tohle byl ten Kafka, tady je vyfotografované.“

„Ježíš, to je Siřem,“ volal předseda partaje a byl nadšený, že jejich vesnice je v knížce, která vyšla v Německu.

„Kdo to byl ten Kafka? A co dělal?“ ptal se znovu.

A teď mu Vašek vyprávěl o Kafkovi a ukázal mu Kafkovu fotku. Je to fotka pár měsíců před smrtí a Kafka tam vypadá krásně. Předseda partaje si ho prohlíží a povídá:

„Pěkný kluk, člověče, kurva, to byl pěkný kluk, a kde žije?“

My mu vysvětlili, že umřel na tuberkulózu a ta nemoc že dělá umírající krásnými. Kůže se nějak podivně prosvětluje, jako kdyby dostala hloubku, a člověk má zvláštní oduševnělý výraz. Vašek to zaníceně vykládal a oni poslouchali, jak tuberkulóza dělá z lidí před smrtí krásné lidi, a předseda partaje najednou vybuchl a křičel:

„Člověče, proto já jsem tak vošklivej, protože jsem zdravej!“

To už jsme nevydrželi. Vašek se začal šíleně smát a museli jsme odejít. Potom se to se scénářem táhlo a nenapsali jsme nic, protože bylo jasné, že jméno Kafka beztrestně nemůžeme ani vyslovit.“

Miloš tvrdí, že v Siřemi byli v roce 1954, Václav říká, že to bylo až po liblické konferenci, kdy už Kafka přišel do módy. Myslela jsem, že kvůli tomu budu muset tu historku vyhodit, ale pak mi to bylo líto. Zdá se mi, že není důležité, kdy se odehrála, protože kafovská situace stejně jako švejkovská a jejich prolínání v této zemi trvá. Námět filmu je dnes dokonce velmi aktuální a vůbec bych se nedivila, kdyby se už v realitě uskutečňoval.

Do Siřemi přijede zeměměřič, je rozhodnuto, že se tam vybuduje kafovská rezervace, umělý Kafkův svět, aby se přilákali turisté. Zeměměřič, který to má dát dohromady, se nemůže hnout z místa, naráží všude na lhostejnost a byrokracii. Při budování turistické atrakce se opakuje historie Kafkova Zámku.

Václav dodává, že scénář nenapsali, protože si to Miloš zamyslel. Přišli na to, že by film předpokládal znalost Kafky a tu u filmových diváků předpokládat nemohou.

Scénář tedy nenapsali, ale scházeli se dál ve Slavii a navštěvovali spolu velké české umělce, tehdy zakázané, nebo aspoň umlčené, objevovali osobnosti, kterých si vážili. Byli šťastni, když s nimi tito lidé mluvili, když se dokonce někteří s nimi spřátelili.

„A pak si ještě pamatuju,“ vypráví Miloš Forman, „jak Vašek pro mě objevil Holana, a že mě dokonce jednou k Holanovi zavedl. Bydlel v domečku na Kampě pod panem Werichem. Já ani moc neposlouchal, o čem se mluvilo, protože já byl z toho úplně fascinovaněj. To bylo ve dne, odpoledne, ale v místnosti byla absolutní tma, svítila tam akorát jedna malá žárovíčka, on prostě žil tak, aby k němu nepronikalo denní světlo. Byl to černokněžník, mystické stvoření a já jenom zíral. Vašek se s ním znal docela dobře, protože jinak bychom se k němu nedostali, on nepřijímal návštěvy.“

Dalším objeveným ostrovem ve smyslu rilkovském, jsme přeci v Praze, byl Jiří Kolář. Tito lidé spojovali mladíka Havla, jakoby vyvržence, s jiným, ušlechtilějším a spravedlivějším světem. Měli vysoké morální nároky na umění a literaturu zvláště, a proto nepublikovali. Lidé jako Kolář, Chalupecký, profesor Černý tady trčeli jako dávné majáky a měli mnoho společného s tím světem, v němž Václav vyrůstal a který ctil hodnoty, jež v novém světě neplatily. Jedním z nich byl také Zdeněk Urbánek. Náš starý skvělý přítel Zdeněk si vzpomíná, že viděl Vaška poprvé v polovině padesátých let, v ulici, která se jmenovala Kozí nebo Kozácká, to už neví. Kozí by se prý k té ulici hodilo mnohem líp, protože byla svažitá a kozy se s oblibou na takových prudkých svazích pasou. Tam se tehdy dostavila skupinka lidí, možná byli dva, ale působili nejmín jako čtyři, nebo byli tři a působili jako pět. Mladí lidé, k nimž Václav patřil, měli přečtené možná všechny Kolářovy knížky, které vyšly do roku 1948, možná i samizdaty, které vycházely v padesátých letech v nepatrném počtu výtisků. Jiří Kolář patřil

ke skupině básníků a malířů, kteří se scházeli v kavárně Slavii. Chodili tam Zdeněk Urbánek, Vladimír Fuka, Kamil Lhoták, Jan Rychlík, Josef Hiršal. Psali texty a navzájem si je vyměňovali, jako jsme to dělali potom my v sedmdesátých a osmdesátých letech, a vydávali své texty jako samizdaty. Dělali to proto, aby udržovali kontinuitu sami se sebou, se svými minulými životy, s ostatním světem, a aby se nezbláznili. K vyvržencům Václav nějak podvědomě patřil, ale kupodivu, přidružili se k nim i Jiří Kuběna, Josef Topol, Věra Linhartová, Miloš Forman, všichni, kdo nepsali angažovanou a ideologickou literaturu a hledali něco podstatnějšího a opravdovějšího. Našli to u Kolářova stolu ve Slavii. Sami už ve Slavii dlouho sedali, jenže nevěděli, že u vedlejšího stolu sedí ti, s nimiž se už dávno touží seznámit. Zdeněk Urbánek vzpomíná, že Kolář byl při té návštěvě k mladým hrozně milý. Později, bylo to právě v čase Vaškových prvních úspěchů na Zábradlí, Kolář o něm říkal, že nemá čistou poetiku. Stalo se potom okřídleným rčením: „Heleď, ty mlč, nemáš čistou poetiku.“

Olga

Je pořád rok 1956 – v životě Václava Havla nad jiné významný. Na jaře ho jedna kamarádka, s níž pracoval v laboratoři, seznámila v kavárně Slavia s Olgou:

*Svítá, žáby ve vašem rybníku
divoce kuňkají, ticho, nikde ani duše.
Stojíme sami u zdi, osázené
skleněnými střepinami
pro ztížení života zlodějům.
Napadají mne příměry o sobě – zloději
a o tvé tváři – zdi se střepinami, aby byla
má cesta k tvé duši složitější.*

Václavovi bylo v době seznámení sedmnáct let, Olze dvacet. Václav byl buclatý blondák a vypadal snad ještě mladší, než byl. Olga byla hezká, elegantní a chtěla být herečkou. Žila se svou matkou a mladším bratrem v jednom z žižkovských domů, byla to ještě tehdy dělnická čtvrt, její matka byla dělnice a milovala divadlo a film. Olga navštěvovala soukromou hereckou školu a chodila s kamarádkami na představení profesionální i ochotnická. S ochotníky zahrála i několik menších rolí a oblíbené filmy viděla několikrát. Hodně četla tenkrát dostupné překlady Hemingwaye, Steinbecka, Saroyana, Faulknera. Hrála bridž a byla velmi společenská. Známostí s Havlem vstoupila Olga do společnosti literátů, herců, výtvarníků a moc ji zajímalo, co si povídali. Ve Slavii u Kolářova stolu byla většinou tichá a pozorná, teprve

když se otrkala, začala se chovat otevřeně, neformálně, upřímně a někdy i tvrdě, jak byla zvyklá. Rychle se orientovala, byl vtipná, byla s ní legrace. Václav byl ve Slavii vůdčí osobností, byl sečtělý, vzdělaný a psal básně. Seznámil Olgu se svými vrstevníky, k nimž patřili Josef Topol, Jiří Paukert-Kuběna, Pavel Švanda, Věra Linhartová a Viola Fischerová. U kavárenského stolu tehdy s mladými sedávali starší, nerezimní spisovatelé ze skupiny 42 jako Emanuel Frynta, Jan Zábrana, Josef Hiršal, Jan Vladislav a Josef Jedlička. Vydávali už tehdy v padesátých letech literární samizdat.

Sociálně i povahově byla Olga Václavovou druhou polovinou. Velice ho zajímalo prostředí, z něhož pocházela, fascinoval ho Žižkov a také Olžina upřímnost, samostatnost, rozhodnost a praktičnost. Musela se už od dětství starat o malé děti své starší sestry. Vyrostla, jak říkala, na ulici. Pravila, že ulice je krutá jako bič boží, ale všichni ji měli rádi.

V Revui K zveřejňuje Havel v roce 1956 o Olze dlouhou báseň. Ještě jednou z ní cituji:

*Trvalo půlden, než jsme se domluvili.
Ty, dcera Žižkova, já, ještě nezkušený
návštěvník spisovatelských kaváren. My dva,
kdesi na okraji jara.*

Vztah s Olgou, to byla asi Havlova revolta proti jeho „buržoaznímu“ původu, proti zvyklostem a rodinným rituálům, proti laskavé mamčině přísnosti. Olga byla mateřská, ale jinak než maminka. Odpoutával se od své rodiny, od své osamocenosti a jinakosti. Také Olga zvolna přesazovala své kořeny ze Žižkova do intelektuálního prostředí divadel a kaváren. Oběma bylo jasné, že se nemohou zařadit do oficiální literatury, že je vyloučené udělat v totalitní

společnosti kariéru a zachovat si přitom svou celistvou duši. Už v padesátých letech byli disidenty a žili v jakémsi undergroundu. Olga byla v očích maminky Havlové nevhodnou partií, pozorovala s nevolí, jak se z jejího staršího syna stává umělec a bohém. Bylo to proti rodinné tradici a neodpovídalo to očekávání. Ing. Václav Havel se s Olgou brzy spřátelil.

Od té doby, co spolu začali chodit, což bylo až tři roky po seznámení, byli všude spolu a tvořili nerozlučný pár. Ona je první, kdo čte jeho rukopisy. Ona s ním staví plot. Když jednou Václav zabloudil na Hrádečku v lese, chodil sem a tam a volal: „Olgo!“

Kafka, Ionesco, Beckett

Franz Kafka byl až dosud Havlovým nejoblíbenějším autorem. S údivem jsem sledovala, jak hned na začátku nacházel a vybíral si to pravé. U svých lásek a vzorů pak setrval, nanejvýš k nim něco a někoho přidal. Objevoval systematicky to nejlepší, co ti před ním nashromáždili, a téměř se nespletl.

Mají s Kafkou snad společně poznanou absurdní dimenzi světa, společný zážitek vyvrženosti, plachosti, neustálého pochybování o sobě a svých schopnostech, pocit viny a nesamozřejmosti. Je až s podivem, kolik toho má společného židovský intelektuál z počátku století a synek z buržoazní a majetkově vyvlastněné rodiny žijící na pomezí společnosti. Jak mnozí se s Kafkou identifikovali, jak mnozí ho napodobovali. Jak mnohým se zdálo, že mají s ním podobný životní pocit, když byli pronásledováni. Většinou je to falešné, ale u Havla to sedí. Oba dva předpovídali ve svém díle budoucí podobu světa. Kafkova vize byla nešťastná, ba tragická. Havlův svět byl už v takové bídě, že se mohl jedinečně zlepšit. Čím víc pročítám jeho texty, tím se mi zdají být vizionářštější. Musím se chvílemi smát, jak dokonale sám sobě předpověděl budoucnost, z níž je mi úzko jako z přítomnosti.

Měli a mají zájem o ztrátu identity jednotlivého člověka, o to, jak se člověk stává obětí a terčem manipulace odosobněné moci. Východiska jsou jiná. Kafkova noční můra se vyplnila. Havlův sen se plní. Nerada bych to dál rozbírala, protože nejsme u konce.

Havel byl také už v druhé polovině padesátých let vyzbrojen čtením Becketta a Ionesca. Své téma objevil a držel se ho až do konce. Často se říká, že každý autor má jedno téma, s nímž se po

celý život vyrovnává, vede s ním spor, a čím je starší, moudřejší a zkušenější, tím se možná víc přibližuje k řešení. Definitivní řešení však nenalezne, protože není, je jenom přibližování. Jako v životě není cíl, ale je cesta. Na té cestě je důležité být a pohybovat se směrem k cíli, kterého ale nikdy nedosáhneme. Lidský život je spor člověka s řádem neboli s Bohem, na jméně nezáleží. Řádu se nelze přizpůsobit, řád je zapotřebí žít a svým životem vytvářet.

Havel má téma pseudoobrod. Systém chátrá, ale jeho představitelé pořád věří, že má právo na existenci, všichni už vidí, že král je nahý, ale král tvrdí, že je oblečen. Lidé umožňují systému, aby se stále obrozoval, protože se mu přizpůsobují, zvykli si na to, a tím sami realitu pořád znovu vytvářejí. Jenže ze lži pojde zase jen lež. Ideologie, s níž se člověk ztotožní a jíž se dá, si ho pak sama připraví, jak ho potřebuje mít. Člověk si už raději nemyslí nic a může pak během několika hodin či okamžiků změnit názor v protikladný. Toto je téma lidské identity a existenciální schizofrenie. Havel objevuje tento mechanismus a není potom divu, že když dnes čteme hru Vyrozumění, zdá se nám, že je věštecká. Předvídá totiž normalizaci, kdy to už došlo tak daleko, že ani nikoho nezajímalo, jestli člověk, který se prokazuje nějakým přesvědčením, to myslí vážně. Dokonce by byl snad považován za blázna a hlupáka, kdyby to vážně myslel.

První tištěný text, první veřejné vystoupení

V roce 1956 se stalo ještě něco pozoruhodného. V té době byl Václav studentem Českého vysokého učení technického. Několikrát předtím se pokoušel dostat na filmovou fakultu Akademie múzických umění, ale nebyl přijat. Na umělecké školy se vždycky hlásilo hodně uchazečů, a tedy tu platila daleko přísnější kádrová pravidla než na vysoké škole technického zaměření. Socialistický režim se orientoval na vědu a techniku, chtěl předhonit západní imperia-
listické státy s jejich vysmívaným blahobytem a technologiemi, a proto se podle směrnic přijímalo hodně studentů na techniku. Na vysoké školy humanitního zaměření bylo téměř nemožné se dostat, když rodiče nebyli členy KSČ, a s buržoazním původem už vůbec ne. Bylo nebezpečí, že Václava vezmou na vojnu. Tehdy propadl panice, přihlásil se na techniku a tam ho přijali na obor ekonomika dopravy. Myslel si, že později nějak přestoupí na AMU, což se ukázalo jako holá nemožnost, nakonec stejně v roce padesát sedm musel rukovat. V době, kdy pronesl památný projev na aktivu mladých spisovatelů na Dobříši, byl tedy studentem vysoké školy, kterou brzo potom opustil.

Bylo po slavném dvacátém sjezdu KSSS. Na druhém sjezdu Československého svazu spisovatelů si vzali slovo Seifert a Hrubín a prvně kritizovali kulturní politiku státu, mluvili o spisovatelích, kteří byli v padesátých letech vyloučeni z literatury a zavření. Così se začalo hýbat, zase už jednou život prorazil tlustou krustu a tenkým pramínkem vyvěral na povrch. Tehdy byl založen Květen jako časopis pro mladou literární generaci.

Redaktoři i autoři byli většinou komunisté, avšak snažili se překonat socialistický realismus; jakýsi posun tu tedy byl, i když mlhavý a nenáročný. Nechtěli už popisovat oficiální vidění světa, chtěli se zajímat o každodenní život. Havel napsal redakci dopis, v němž ji upozorňuje na různé nedostatky a polovičatosti a hlavně na to, že se časopis nezajímá o jeho přátele ze Skupiny 42, že na ni ani v nejmenším nenavazuje. O Skupině 42 nevěděli redaktoři ani autoři zřejmě nic. Dopis otiskli, na stránkách Května vyvolal diskusi a díky tomu se Havel stal jako mladý autor známým. Byl pozván na konferenci mladých autorů na Dobříš a tam se octl mezi renomovanými socialistickorealistickými spisovateli. Spisovatelé socialistického realismu donedávna na tom barokním, trochu strašidelném zámku psali, opíjeli se a oslavovali, měli tam svá apartmá a tvořili jakousi novodobou šlechtu. Zámek Dobříš byl symbolem nemravnosti spisovatelů, jejich pýchy a pocitu nadřazenosti, jejich loajality a lokajství, jež projevovali vůči vládcům, a za to od nich získávali výhody. Václav Havel přijel v roce 1956 do tohoto zámku jako student ekonomiky dopravy a pronesl projev, po němž už se nemluvílo o ničem jiném. Někteří hovořili o jeho proslovu jako o „směle kritickém“ a odvážném, jiní ho odsuzovali za to, že mluví o umění a tvorbě, když v Maďarsku se krvavě bojuje o záchranu socialismu. Mluvil o potlačené literatuře, zakázaných básnících, o těch, které přítomní vylučovali z literatury. Usvědčoval přítomné z pokrytectví. Prohlašují, že chtějí napravovat staré chyby, omyly kultu osobnosti, ale nemyslí to vážně. Tady je Václav už u svého tématu falešné obrody, která se tolikrát za našeho života odehrála. Na principech nebylo co měnit, byly prý správné, jen lidi nebyli dokonalí a někteří chybovali. Vyčínil spisovatelům, že mluví o tom, že je třeba revidovat staré chyby, napravovat přehmaty a otvírat okna a dveře pravdě, ale ve skutečnosti se o mi-

nulost nezajímají. Sypou si hlavu popelem, ale všechno zůstává při starém. O mnohém, co by měli udělat, nechtějí dokonce ani slyšet, jak bylo patrné z reakce na projev. Havel jim řekl všechno, co proti nim měl. Hleděli na blondatého chlapce, trochu buclatého, s jasně modrýma očima, který jim, zdá se, přinesl poselství. Později ho museli vzít na vědomí, stejně jako fakt, že vyrostla nová generace, která s jejich ideály, z nichž tak dobře materiálně žili, nemá nic společného. Zjistili s překvapením, že tato generace je kritizuje a že na stránkách Tváře jim vyrostli protivníci. A začali se bránit.

Listy Melinovi

Nová generace se zformovala v odporu ke všem předpisům a nařizování, proti všemu znásilňování života. Nebyli to už svazáci s častuškami, s kádrováním spolužáků a vyhazováním ze škol za náboženské a politické přesvědčení. Nebyla to už generace krutých a zároveň sentimentálních svazáků, kteří na jedné straně, v duchu politických směrnic, znemožňovali existenci spolužákům, kteří s nimi nesouhlasili, a na druhé straně se rozněžňovali nad vším prostým, jednoduchým a každodenním a hlavně sami nad sebou. Padesátým letům s jejich napětím mezi těmi, kteří to vyhráli a prosazovali svou moc proti těm, kteří prohráli a byli utlačováni a zavíráni, anebo aspoň umlčeni, se zvolna odzvánělo. Václav Havel měl jiné učitele filozofie než Marxe a Engelse. Filozofie Havlových učitelů byla poněkud náročnější a složitější. Snad díky nim se mu podařilo vyhnout pokoušení marxismu i jakékoliv ideologie. Jeho učitelem je J. L. Fischer a Josef Šafařík. Sedm listů Melinovi, které Šafařík vydal po válce v malém nákladu, bylo v mládí Havlovou biblí. Přečetla jsem si je mnohem později a také mne uříkly. Inženýr se tu utíká k filozofii, jako všichni velcí mužové v okamžiku vrcholného nebezpečí, a poučeně a trpělivě obviňuje vědu a techniku, že zavinila současný úpadek lidstva. Šafařík činí každého ručitelem vlastního života. Toto bychom mohli citovat o těch, kteří propadli ideologii:

„Poznání mravní plodí mravnost právě tak málo, jako přírodověda plodí přírodu nebo estetika umění. Docílíš-li mravnosti výhrůžkami, zplodíš morálku, dobré zdání, nikoliv mravnost. Buď realita a hodnota života tkví v přirozenosti, nebo nám není

pomoci.“ A pokračuje: „Co je v lidské přirozenosti mravně záporného, tj. co těžko obstojí před svědomím, to jeví sklon vzít na sebe kolektivní formu, vybit se za minima určení individuálního. Co je v člověku zavrženého, to jeví sklon obléci se v závaznost morální, v poslušnost zevní autority a moci.“

Na konci padesátých let se společenské struktury vzpamato-vávají a začínají žít znovu a po svém. Společnost nikdy nemůže být proměněna jakýmsi příkazem shora. Musí svou proměnu formovat zdola a čekat na vhodnou chvíli. To je také jediný mož-ný způsob obrany proti nátlaku totalitní moci, proti příkazům, zestejnění. Lidé se začnou sdružovat většinou nejdříve v rovině kulturní a vytvářejí tím politický nátlak ve jménu požadavků ži-vota. Na konci padesátých let vznikala malá divadla jako houby po dešti. Jejich umění bylo reakcí na předchozí poroučení. Najednou jako by se diváci chtěli bavit, scházet se, zpívat, tančit.

Josef Šafařík napsal v Listech Melinovi o umění toto: „Umění je přírodou a nemá jiného cíle než příroda: život sám. Umělec může být veden všelijakými tendencemi, avšak má-li jeho dílo být umě-ním, nesmí být tendenční, tj. tendence nesmí tu vystupovat jako ideje, jako pravdy, jako poučky, nýbrž tak, jak vystupují v přírodě: jako živá, konkrétní individua. Příroda není tendenční, netrakuje nám ideje a pravdy, a přece... Má-li být dílo umělecké, pak je nutno, abychom se o tendencích a idejích, které tu nalézáme, nedočetli a nedoslechli v díle samém ani slova. V díle má být skryto tolik tendencí, kolik je jich skryto v přírodě, tj. tolik, kolik je „čtenářů“. Po umělci nesmí být žádáno nic víc a nic méně, než aby vytvářel životní realitu. Ale to má tolik smyslu jako žádat po něm, aby žil. Buďto žije, a tedy tvoří, nebo tvoří, a tedy padělá a vnitřně živoří... Umělec netvoří ze svého poznání, tvoří ze své zkušenosti. Již dří-ve jsme naznačili, jak podstatný rozdíl znamenají tato dvě slova:

rozdíl diváka a účastníka. Prostě: poznání se strádá v paměti, ve vědění, zkušenosti se přetváří životní konstituce. V prvním případě ukládáš k řadě poznatků nový poznatek, v případě druhém něco z tebe umírá a nové se rodí... V prvním případě jednáš podle toho, co víš; v druhém případě podle toho, co jsi, či správněji řečeno, čím se stáváš.“

Svět oficiální literatury a kultury Havla nezajímal, nebyl studentem, nedostával žádné školení, musel si všechno opatřit sám. Nezdržoval se překlady sovětské teorie literatury od Timofejeva, nezabýval se falešným dějepisectvím, nemusel z toho všeho skládat zkoušky. Mohl se věnovat samovzdělávání, i když v některých letech musel k tomu i pracovat anebo studovat něco jiného. Přítahovalo ho neomylně to, co zachovávalo kontinuitu s první republikou, to, co ještě bylo založeno na bázi solidního evropského vzdělání a nepodléhalo příkazům. A to byla především skupina 42. Nebyl sám. Měl několik přátel, kteří stejně horlivě odkrývali vnější zavátost a zapomenutost a hledali, co zůstalo dole. Byli to Miloš Forman, Věra Linhartová, Josef Topol, Jiří Kuběna, později Jan Zábřana. Skupina 42 se jim stala posledním živým skutkem české poezie a vůbec českého umění. Havlovi přátelé pořádali různá polooficiální vystoupení v Umělecké besedě, spoluvydávali s ní tehdejší samizdat. Druhou kulturu považovali za svůj přirozený svět, oficiální kultuře se vyhýbali. Počítali k sobě trochu i starší autory, než byli sami, např. Škvoreckého a Hrabala, kteří psali, ale také nic nemohli vydat. Václav Havel byl tehdy v podobné situaci jako mladí tvůrci v sedmdesátých a osmdesátých letech. Nic ještě neudělal, zač by mohl být proklet a zavržen, a přece jaksi samovolně vplul mezi zakázané, jako třeba autoři kolem Revolver Revue a jiných samizdatových časopisů v osmdesátých letech. Ani se neucházeli o to, aby byli oficiálně přijati. Nestálo jim za to se ponížit

a pokořit, přijímat nějaké podmínky a rozkazy. Byli svobodní od samého počátku a platili za to tím, že publikovali jen strojopisně anebo v exilu. Pro ně, jako kdysi pro Havla, bylo dobrodružstvím pašovat knížky ze zahraničí anebo je hledat tajně se svolením spiklence – knihovníka v Univerzitní knihovně, číst zakázané autory a zakázané myšlenky. Skoro všechno, co jsme se naučili, co jsme nastudovali, bylo proti vůli režimu a v odporu k němu. Pořád nám něco nutili, prikazovali a do něčeho nám strkali nos, tak, abychom to druhé neviděli. Václav dostal od Skupiny 42 vysokou školu spisovatelské morálky, kterou v té době nemohl mít na filozofické fakultě. Měl se na koho obrátit, s kým diskutovat, u koho se učit. Měl tedy všechno a byl spokojen. Symbolem všeho toho dění byl Kolářův stůl ve Slavii.

Vojna

„To je moc důležitý, že byl Vašek na vojně,“ říká Pavel Landovský, „protože on se vlastně celý život pohyboval mezi prominentníma blbečkama, kteří ušli vojnám v auzech anebo měli modré knížky. Prostě pražské děti. Ono je v tom něco úplně starozákonního, že vojna v dýlce dvou let udělá z pubertáka chlapa. Chlap se musí stýkat s lidma, s kterýma by se v životě nebavil, vyhnul by se jim. Za ty dva roky se naučí nést úděl tohoto světa. Vašek dnes zvládne tolik věcí, protože má průpravu v donucení. Byl v životě donucován víckrát, ale začalo to vojnou u ženistů. Mohl si taky najít plochý nohy nebo něco, ale on se nikdy z ničeho neulil. Já měl vždycky pocit, že člověk má do všeho strčit sosák, a když to přežije, tak jde dál. Nic lidskýho nebylo Vaškovi cizí...“

Ve dnech tatínkových šedesátin byli oba synové současně odvedeni. Václav počkal na Ivana, čekání na vojnu si prodloužil studiem.

12. září 1957 uspořádala maminka Havlová na Terasách na Barrandově rodinnou večeři.

Koncem 20. let koupil pan inženýr Havel kopec za Prahou zvaný Barrandov. Plánoval tam vystavět mondénní čtvrť po vzoru anglických zahradních měst. Za pět měsíců postavil restaurační a zábavní podnik Terasy-Barrandov, jedinečné letní zařízení v Praze. Pět měsíců a devět dní trvaly zemní práce, stavba, zahradní úpravy, vybavení nábytkem a restauračním zařízením! Při zahájení na svatého Václava 1929 prošlo tudy padesát tisíc lidí.

Barrandovské Terasy v roce 1957 rodině dávno nepatřily, ale všechny rodinné slavnosti se tradičně konaly buďto na Barran-

dově, nebo v Lucerně. Tentokrát oslavovali tatínkovy šedesátiny a odchod synů na vojnu.

Všichni čtyři si uvědomovali, že tím prakticky končí jejich společný rodinný život. Rodiče zůstali se svými starostmi sami. Posílali dopisy a balíčky do Českých Budějovic Václavovi a do Humenného Ivanovi.

V Praze na peróně se Václav setkal se svým pozdějším dobrým přítelem Andrejem Krobem, který také rukoval. Andrej si pamatuje, že tam stála přitažlivá blondýna v balonáčku. Olga. Andreje pochopitelně také zajímalo, komu patří hezké ženy. A tak si všiml kulatého človíčka, co tam s ní byl, a řekl si prý: krucifix. Všiml si později, že ten človíček byl nesmyslně předpisově oblečen, přesně jako v příručkách pod názvem Vojenský postroj a strůj. Tam je popsáno, jak má být a nemá být zformovaná čepice, kolik má být kde knoflíků, jak mají být zastrčené kalhoty do püllitrů, kolik centimetrů má co koukat. Potkával často toho vzorného vojáka s ostře zahrocenou lodičkou na hlavě. Chodil se škatulkou a nosil v ní nějaké papírky na politickovýchovnou světlici. Andrejovi připadal jako podivín, a tak se dost dlouho nesblížili.

Vašek se tehdy přátelil s Karlem Bryndou, pozdějším šéfem činohry divadla v Ostravě. Založili útvarový divadelní soubor – kultura, zvláště ideová a výchovná, se tenkrát na vojně hodně podporovala – a jako první kus hráli Záříjové noci Pavla Kohouta. Havel hrál zápornou postavu nadporučíka Škrovánka tak věrohodně, až ve veliteli roty vzbudil podezření, že tím ukazuje svou pravou tvář. Velitel ho raději zbavil funkce pancéřovníka, kterou považoval za čestnou. Tím ho ušetřil povinnosti tahat s sebou kromě všeho ostatního na pochodová cvičení pancéřovou pěst a každý týden ji čistit.

Andrej s nimi jednou ležel na marodce a zjistil, že píšou divadelní hru, protože se pořád chechtali. Havel s Bryndou napsali

vážné drama, které se zabývalo vojenskou problematikou, hru socialistickorealistickou a odvážně kritickou, jak se to tehdy chtělo. Měli z toho velkou legraci a počítali, že si vojnu ukrátí zájezdy na soutěže. To se také zpočátku dařilo a v soutěžích na nižších úrovních měla hra úspěch. Když však měli jet na celoarmádní přehlídku do Mariánských Lázní, napadlo politruky, že si prostudují kádrové materiály autorů. Hrozilo totiž, že hra přehlídku vyhraje. Zjistili, že kádrové materiály obou jsou takové povahy, že nemohou myslet svou hru vážně. Měli pravdu. Do Mariánských Lázní sice naši hrdinové jeli, hráli mimo soutěž, ale jen proto, aby byli odhaleni a hra odsouzena jako protiarmádní. Všechny květiny, věnce a medaile musel soubor vrátit a bylo ticho.

Na vojně tedy Havel prvně napsal hru, ve které sám hrál; založil tak autorské divadlo, které se později stalo jeho osudem.

Dědictví ducha

V době, kdy byl Václav na vojně, se stahovaly mraky kolem Havlova. Havlov bylo letní rodinné sídlo, které Václavův dědeček postavil u Tišnova na Moravě. Padesát let sem rodina jezdila, Václav a Ivan tu strávili podstatnou část dětství, do blízkého Žďárce chodili do obecné školy. Jezdili sem přátelé dědečka a babičky i rodičů. Ztráty neustávaly, jedna stíhala druhou, a zisky? Závodní výbor Revolučního odborového hnutí v Kuřimi napadlo, že by si mohli udělat na Havlově pionýrský tábor. Manželé Havlovi nabídli Havlov škole ve Žďarci s podmínkou, že jim ponechá nějaké místnosti, v nichž zůstane jejich nábytek a bude jim dovoleno tam v létě pobývat. Najednou však ONV v Tišnově administrativně rozhodl a věnoval celý Havlov závodnímu výboru ROH TOS v Kuřimi. Přešel do jeho majetku za odhadní cenu 70 000 Kčs, kterou však Havlovi nikdy nedostali.

V říjnu 1958 musela rodina Havlov opustit. Přišli přitom o zbytek nábytku a věci z vily Vavrečkových ve Zlíně, z pražského bytu, z Havlova samého. Část věcí rozprodala maminka namísto za babku, část převzal ZV ROH.

Havlov nahradil pak v šedesátých letech Hrádeček. Jezdil tam Ivan s rodinou, pan inženýr Havel tu byl po smrti své ženy prakticky pořád, jezdili tam přátelé. Václavův tatínek na Hrádečku založil a vedl pamětní knihu.

Historii Havlova končí pan inženýr ve svých vzpomínkách laconickým závěrem: „... když jste se vrátili z vojny (Vašku a Ivane), Havlova už nebylo. Ač jsem měl Havlov velice rád, smířil jsem se s nastalou skutečností, neboť jsem viděl, že za socialismu bych jej již nemohl udržovat.“

Postupně byl zestátněn dům číslo 2000 a parcely na Barrandově. Maminka se vzdala svého podílu na vile po rodičích ve Zlíně, protože by ji musela opravovat, a na to neměla. Nejvíc ji ale mrzelo, že byly zestátněny rodinné umělecké sbírky, které dala do opatrování Uměleckoprůmyslovému muzeu a Národní galerii.

Na začátku šedesátých let byl tedy majetek rodiny Havlovy zlikvidován. V té době přichází Václav do Divadla Na Zábradlí, aby pak, v šedesátých letech, když začali jeho hry hrát doma i ve světě, jak říká ve svých zápiscích tatínek, poměrně „zbohatnul“.

Pan inženýr Havel pracoval až do roku 1963, kdy mu bylo 65 let. Jeho čistý příjem činil 1200 Kčs měsíčně. Nesměl mít nikdy, jako bývalý kapitalista a vykořisťovatel, žádnou vedoucí funkci. Důchod mu spočítali na 600 Kčs. Jako důchodce ho tedy živila paní Havlová. Byla zaměstnána od roku 1960 v Pražské informační službě, ve vlastivědném středisku. Dělala průvodkyni cizinců, starala se o Betlémskou kapli a nejdéle pracovala na Staroměstské radnici. Byla tam průvodkyní, informátorkou, prodavačkou vstupenek a suvenýrů. Počítala, že od roku 1973, kdy jí bude šedesát let, bude moci jít do důchodu. Žel, nedožila se toho.

Vzpomínám si, jak jsem se jednou v Památníku písemnictví, kde jsem byla s nějakou cizinkou, dala do řeči s drobnou babičkou. Vypadala jako sudička, měla bílé vlasy uprostřed rozdělené růžovou pěšinkou, a protože v knihovně byla zima, měla na hlavě šátek. Pamatuji si na její velké, tmavé a živé oči, na osmnáctileté oči v bělorůžové vráscité tváři. Za tváří staré ženy prosvítala tvář děvčátka, některé ženy stárnou do mladosti a do dívčí plachosti a studu. Povídaly jsme si o Nelsonovi a nevím, jak jsme přišly na Havla.

„Vy ho znáte?“ rozzářila se stařenka. „Ale to je krásné. Já jsem se znávala s jeho maminkou, bývaly jsme spolu v Betlémské kapli.

Jeho maminka byla moc hodná, ráda na ni vzpomínám. Byla to dáma,“ šeptala stařenka. „A Václav se jí povedl. My sledujeme, co píše v cizích rozhlasích, a my se za něj modlíme. Prosím vás, až ho uvidíte, řekněte mu, že ho pozdravuje jedna spolupracovnice jeho maminky z kaple Betlémské.“ Ráda jsem to vyřídila.

U dědečka Vavrečky, otce paní Boženy Havlové, cítím velikou příbuznost nejen s Václavem, spisovatelem a politikem, ale i s Ivanem, robotikem, matematikem a filozofem. Dcera Boženka nutila otce, aby psal pro své vnuky Ivana a Václava paměti. Kus jich napsal, ale psát dál se vzpěchoval. Dědeček se trochu posmívá mateřské lásce Boženky, která v albech, jež vyzdobila svými kresbami, a v deníčcích tak zbožňuje své děti. Připomíná, že také někdy zlobí, že například Ivan nejí a Vašek vzdoruje. Oslovuje Boženku s láskou a v sešitě formátu A4 jí píše úvahu, která je podobná textu autora Listů Melinovi a některému z mnohem pozdějších dopisů Václava Havla z vězení:

„Mám, jak víš, silný sklon k přírodním vědám a čtu dobrou chemii, fyziku či biologii se stejným zájmem a zábavným požitkem jako dobrý román. Víím však, že metoda přírodovědecká se končí tam, kde se počíná osudový spád lidského života, a tam, kde se odvíjí historie národů a lidstva. Svůj osud ani dějiny národa nikdy nebudeme moci dirigovat na základě přírodovědeckého poznání. Nelze sice popírat nejvyšší přírodní zákon, který ovládá veškerý svět, totiž pravidlo příčinné souvislosti všech věcí a jevů, avšak nesmíme zapomínat, že není člověku dáno, aby vystihl všechny kauzální podmínky a souvislosti, jichž je patrně víc než všech buněk i atomových kombinací v lidském mozku. Ani v čisté matematice se nedají určité rovnice vyřešit zcela exaktně. Jakmile je v prostoru i jen trojice těles, přestává jednoduchost a přehlednost mechaniky. Mnoho věcí lze nepochybně řídit účelově, soustavně

a racionálně – valnou část své životní práce věnujeme takovému cílevědomému působení, avšak denně se přesvědčujeme, že nejdůležitější děje, zásahy a obraty jak v životě soukromém, tak i sociálním prýští nakonec spíše z tvůrčí vynalézavosti, ze šťastných nebo i nešťastných vnuknutí než z teologického použití našich vědomostí a zkušeností.

Kaleidoskop světa je vytvořen především z nesčetných originálů osobních a přčetných individualit národních, jejichž akce a vzájemné funkce jsou nevypočitatelné. Stalo se, že bernardýni, vycvičení k záchraně zbloudilých, rozsápali hrající si děvčátko. Mezi lidmi jsou vlci, tygři, hyeny i zmiže a také ovce, volci a prasátka; příroda jako by si nejprve byla vytvořila skicák různých charakterů, než je smíchala v tvora-patvora člověka. Jaké tedy pouze vědecké řízení světa, nevíš-li, co je v lidech skryto? To si více chválím ty, kteří čichem poznají, kolik uhodilo.“

Student Hugo Vavrečka se znával už od mládí s Tomášem Baťou. Baťa prý po něm chtěl, aby mu jako student elektrotechniky vysvětlil princip elektriny. Stejnoseměrný proud prý Baťa jakž takž chápal, ale střídavý mu nešel. Vždycky když pak zaváděl do svého závodu nějakou novou techniku, chodil se poradit se studentem. Bylo mu někdy trapně, že mu za nápady neplatí, a proto začínal hodně zešíroka, jakoby o něčem jiném, ale za chvíli se prozradil. Nevydržel to, protože spěchal, jeho čas byl drahý. Někdy ale byl velkorysý, přiběhl a strčil chudému studentovi obálku s několika bankovkami. Asi chtěl udělat dobrý skutek ve chvíli, kdy se mu něco povedlo, konstatoval Hugo Vavrečka svým suchým humorem. Vavrečka rozuměl nejen technice, ale i politice. Když byl později vyslancem ve Vídni, jezdil se s ním Tomáš Baťa poradit i o ekonomice, o podnikání, o investicích, o obchodě. Jako úředník ministerstva zahraničí a aktivní diplomat nemohl se Hugo Vavrečka

účastnit Baťova podnikání, ale měl podnikatelský cit a bavilo ho sledovat rychlý vývoj a vzestup ryze českého podniku. Zkritizoval například Baťovi jeho nemožné výkladní skříně a špatnou obsluhu v krámech, zvláště v Praze. Baťa ho poslechl a výlohy předělal. Vavrečkovy nápady uplatnil ve výrobě, v obchodě, v technice i v organizaci. Nabízel mu místo ve svém podniku, ale Vavrečka měl sen o střední Evropě a ten chtěl uskutečnit. Proto přijal nejdříve v Hamburku místo konzula a pak odjel jako vyslanec do Budapešti a do Vídně. Tento dědeček zdá se mi být Václavovi geneticky nejpodobnější. Byl politikem, diplomatem a měl originální plán, co se střední Evropou. – Uměl vtipně psát a byl samostatným filozofem. Ve svých pamětech dědeček Vavrečka píše:

„O Vánocích 1919 zavolal mě ministr zahraničních věcí dr. Beneš na Hrad a nabídl mně místo v zahraniční službě: buď delegátem v Budapešti, nebo konzulem v Hamburku. Přijal jsem Hamburk, kde jsem nastoupil v únoru 1920. Před tím zašel jsem za prezidentem Masarykem, který se zájmem sledoval mou činnost a netajil se tím, že mě počítá k svým ‚žákům‘, tj. k přívržencům svých názorů a metod. Spoléhal na můj úsudek, a když jsem se s ním loučil, prohodil: ‚Až skončíte svou úlohu v Hamburku, musíte vzít do ruky trochu ty hospodářské věci ve střední Evropě. Celá budoucnost naše se bude točit kolem toho, jak dovedeme vést a formovat střední Evropu; Rakousko, Maďarsko a Balkán.‘ Zvedl pak svůj prst do výše a řekl:

„Jen o to jde.“

Když jsem pak už stál ve dveřích, ještě se obrátil a pravil:

„A ovšem potom i Rusko.“

Po letech mně pak Karel Čapek sdělil, že se v Hovorech Masaryk několikrát zmínil o mně a o mých článcích. Jednou pravil:

„Vavrečka je z těch, kteří se mi povedli.““

Po poradách s ministrem zahraničí dr. Edvardem Benešem se Ing. Hugo Vavrečka jako vyslanec v Budapešti a později ve Vídni pokoušel navázat úzkou spoluprací mezi Maďarskem, Rakouskem a Československem. Rakušani a Maďaři jsou nám mentálně nejbližší, ovšem potom, co se tam prosadí demokratický princip, což bude, jak tvrdil, v Maďarsku trvat jednu generaci.

Jako první řádný vyslanec v Maďarsku to Hugo Vavrečka neměl lehké. Každý den tu byla nějaká srážka na hranicích, špionážní aféra, urážky Čechů a povýšenost k Slovákům, útoky v novinách. Náš vyslanec však zastával názor, že „klidnou trpělivostí a houževnatostí možno u Maďarů docílití víc než u kteréhokoliv jiného sousedního národa“. A tak v budapeštské společnosti získal označení „český optimista“. „Zvláště též proto,“ píše, „že jsem hleděl přejítí maďarskou exaltovanost humorně a že jsem se nebál jít rovnou mezi lid. Bylo o mně brzy známo, že chodím do kavárny jako každý jiný obyvatel (na rozdíl od diplomatů velmocenských, kteří se ukazovali jen v ekvipážích, v autech a v lóžích) a že se nebojím jít na ulici ani při nacionalistických demonstracích. Nikdy se mně nic nestalo a brzy mne začali vyhledávat politikové za účelem diskuse.“

Linii spolupráce s Maďarskem a Rakouskem sledoval Hugo Vavrečka také jako vyslanec ve Vídni. Autonomní, střeoevropská orientace těchto zemí bez nadvlády nějaké velmoci byla jeho cíl. Bohužel se to nepovedlo, i když pro svou koncepci získal mezi politiky, vyšším úřednictvem a podnikateli ve všech zmíněných zemích mnoho přívrženců.

Ve třicátých letech byla vývojová linie porušena velkou světovou krizí, Evropa se řítila do nové války.

Ve svých pamětech píše Ing. Hugo Vavrečka s nemalým vizionářským talentem a politickou prozíravostí:

„Poznal jsem, že moje koncepce a plány o uskutečnění užší politicko-hospodářské kooperace Československa, Rakouska a Maďarska jsou předčasné. Moje víra, že kdysi musí dojít k této syntaxi národů, obývajících vlastní dunajský prostor, nebyla nikdy otřesená; poznal jsem však roku 1932, že je to proces, který se bude vyvíjet po dlouhé generace, než dospěje k jakési stabilnější sociologické formaci, a že se především musí nějak vyžít komplex velkoněmecký, ona přirozená tendence k seskupení všech Němců v jediném státním celku... a pro náš národ vyvstane osudová otázka o možnosti či nemožnosti národní existence...“

Proti této možnosti budoval ve střední Evropě vyšší nadnárodní formu. Když zjistil, že v Rakousku se už všechno pohybuje směrem k anšlusu a jeho životní plán se hroutí, vystoupil Ing. Hugo Vavrečka v roce 1932 z diplomatických služeb. Téhož roku v červenci podepsal kontrakt s Tomášem Baťou a ten se za dvanáct dní nato zabil v letadle.

Po dědečkovi Vavrečkovi, kterého Václav a Ivan velice milovali, zbylo mnoho povídek, některé psány v jeho rodném dialektu – laštině –, který je pro Čechy málo srozumitelný. Napsal také vědecko-fantastický román a jednu divadelní hru, vše z let 1905–1911, tedy předtím, než se oženil a založil rodinu. Podle jeho příběhu vznikl film Lelíček ve službách Sherlocka Holmese, titulní roli Lelíčka hrál Vlasta Burian a literární autor použil pseudonym Hugo Vavris. Měl patenty na některé vynálezy z fyziky a elektrotechniky a napsal filozofické pojednání O počátku a konci světa.

Původ: buržoazní

Je na čase pátrat po tom, kdo se vlastně v našem veřejném životě objevil. Zamyslet se nad cílevědomostí a logikou jeho počínání. Ve všem jeho podnikání je zvláštní nezmarovitost, která mu vždycky znovu velí sebrat zbytky z minulého utkání a jít do dalšího. Proč si ten člověk nedá pokoj a nepřizpůsobí se? Proč je jiný?

Komunisté se s tím vyrovnali jednoduše tím, že mu přiřili buržoazní původ. To je něco, zač člověk nemůže a nikdy se toho nezbaví.

Václav se svého mohutného a silného rodu opravdu nikdy nezbaví. Je to česká buržoazie, která už v Rakousko-Uhersku založila předválečnou prosperitu první republiky a ovlivnila vzdělanost a kulturu spoluobčanů. Vzestup a pád Havlovy rodiny, stejně jako rodiny Vavrečkovy z mamčininy strany, zdá se být typický pro osud této země a poučný nejen v minulosti, ale především v přítomnosti a v budoucnosti. Co se stalo, nemůže se odestát, ale dnes znovu vzniká a formuje se česká národní buržoazie jako kdysi v devatenáctém století. Bude jednou v budoucnosti stejně vzdělaná a kulturní jako ta minulá, jejíž zbytky ještě někde dožívají ve stáří a v chudobě jako zlikvidovaná třída? Zatím to tak nevypadá, ale naděje umírá poslední.

Václav Havel, dědeček dnešního prezidenta, postavil pražskou Lucernu, kulturní palác, který byl na úrovni kteréhokoli velkého evropského města. Bylo to jeho životní dílo. Miloval Prahu a chtěl pro ni udělat něco, co by ji z rakousko-uherského provinčního města pozvedlo na velkoměsto.

V roce 1907 koupil Bělského palác ve Vodičkově ulici a hned počítal s tím, že postupně bude kupovat parcely až po Štěpánskou

ulici. Otec spisovatele, rovněž Václav, jako desetiletý chlapec sledoval, jak tatínek tužkou kreslí plány. Pokuřoval přitom viržinko nebo trabuko a radil se co chvíli se svou ženou Emilií. Ve svých pamětech tatínek Havel píše:

„Když jeho projekt byl dokončen, ukázal mé matce návrh fasády do Vodičkovy ulice. Jakmile jej uviděla, prohlásila, že je to jako velká lucerna. Otec ihned na tuto poznámku reagoval tím, že řekl:

„To je dobrý název pro celý dům. Je to slovo české, které však dobře může vyslovit i cizinec.“

V první etapě v letech 1907–1908 postavili dům do Vodičkovy ulice a jeho dvorní trakt. Dědeček stavěl Lucernu ve třech etapách a na vlastní účet za pomoci směnečných a později hypotekárních úvěrů. Za splácení dluhů ručil se svou manželkou Emilií celým svým majetkem. U příležitosti Jubilejní výstavy pražské obchodní komory otevřeli kavárnu a čajovnu Jokohama. Vedoucím tu byl velký český cestovatel Joe Hloucha, který napsal jeden z nejlepších cestopisů o Japonsku.

Japonská čajovna v Lucerně měla pergamenové stoly, japonské lampióny, bambusový nábytek, japonérie, všechno originály dovezené Hlouchou z Japonska. Dívky obsluhovaly v kimonech. Jokohama byla v Praze velmi populární, všechno japonské bylo v době secese ve velké módě. Hlouchové vedli podnik až do roku 1928, kdy Havlovi zřídili na tom místě Zimní zahradu, kde obsluhovali studenti a studentky, kteří si potřebovali vydělat na studia.

Tatínek Havel, který studoval na inženýra, byl ve dvacátých letech členem vedení studentského spolku. Spolku se podařilo vybrat peníze a svépomocí a za peníze z dobrovolných sbírek postavit za dva roky studentskou kolej – Kolonku na Letné –, která pak sloužila místo plánovaných pěti až deseti let celých padesát.

V první etapě postavil dědeček také Bio Lucerna, které pak za pět let, když přikoupil další pozemky, rozšířil až do dnešní podoby. Dostalo nový dekor a turbínové větrání s teplovzdušným vytápěním, všechno výkřiky tehdejší techniky. Filmy byly většinou německé s českými titulky, které se promítaly z diapozitivů. V jiných pražských kinech hrál k němým filmům pouze jeden pianista, v Lucerně hrál osmi- až dvanáctičlenný orchestr. Kapelník viděl film jako první, vybral k němu skladby a nacvičil je s orchestrem pokaždé znovu a originálně. Bio Lucerna také jako první v republice zahájilo éru zvukových filmů, zásluhou Miloše Havla, Václavova strýce. 13. srpna 1929 byla v Lucerně premiéra amerického filmu *Lod' komediantů* (Showboat) s mnoha černošskými zpěvy, z nichž nejpopulárnější byl *Old Man River*. Miloš Havel byl pak předsedou a majoritním akcionářem akciové společnosti A-B a iniciátorem výstavby filmových ateliérů na Barrandově. Před druhou světovou válkou v rámci A-B organizoval výrobu českých filmů.

Kabaret Lucerna byl před první světovou válkou velkým kulturním přínosem do maloměstského života Prahy. Václav Havel se svými přáteli Jaroslavem Kvapilem, Karlem Hašlerem a Ignátem Hermannem dali dohromady kabaret na světové úrovni nejen co do interiéru a kultury prostředí, ale i co do úrovně uměleckého programu. Výzdobu, pozdně secesní, navrhl akademický malíř, scénograf Národního divadla Josef Wenig. Tady se pak proslavily Hašlerovy staropražské a Hašlerovy a Frimlovy tulácké písničky. Vystupoval tu Longen, Xena Longenová, mladý Vlasta Burian. Do té doby byly v Praze jen malé, zakouřené šantány.

V polovině dvacátých let postavil dědeček Havel kabaret *Komedia*. Uprostřed byl módní výstřelek – kulaté vysunovací jeviště, které se mohlo spustit na úroveň podlahy a proměnit v taneční parket. V programech účinkovali Voskovec a Werich s tanečnicí

Milčou Majerovou. Bylo v Praze něco lepšího? Těžko odpovědět. Jisté je, že kabaret pak už nikdy nedosáhl své původní vysoké úrovně.

Velkorysá koncepce zábavního, kulinářského a osvětového podniku byla dovršena výstavbou a otevřením velkého sálu v roce 1920. Sál byl ponořen třemi patry do země a nad ním stál sedmi-patrový dům, byla to největší podzemní koncertní síň v Praze. Při konstrukci sálu uplatnil Václav Havel poprvé železobetonovou konstrukci pilířů a stropů, kterou vypočítal a navrhl mladý inženýr Stanislav Bechyně, pozdější akademik. Konstrukce byla světovou raritou a přežila bez úhony požár v roce 1927. Jediné, co Havlovi nedokončili, byla ventilace a klimatizace sálu. Zařízení se tehdy vyrábělo jen v USA, čekali, až přijde do Evropy, a mezitím vypukla válka. Potom už komunisté Lucernu znárodnili.

Ve velkém sále se za první republiky konaly slavné koncerty. Vystupovali tu lidé jako Jan Kubelík, Ema Destinnová, Pablo Casals, Richard Strauss, Josephine Bakerová a Maurice Chevalier. Pořádaly se tu schůze, manifestace, veselice, řeckořímské zápasy, pingpongové turnaje, taneční a artistická vystoupení. Své sjezdy tu od svého založení pořádala také KSČ.

Tatínek a maminka

Dědeček Václav Havel postavil v roce 1904 také dům číslo popisné 2000 v Praze na původním nábreží Palackého, později Rašínově, za války Vltavském, potom Engelsově a dnes znovu Rašínově. Takhle to je v Praze skoro s každou ulicí. Postavil tam domy hned dva v secesním stylu a oba mají na střeše zeměkouli z drátů. Do domu č. 2000 se rodina Havlova v roce 1905 přestěhovala.

Do téhož domu, do bytu, kde bydlel pozdější prezident se svou ženou Olgou, si v roce 1935 přivedl inženýr Václav Havel mladou paní Boženu, rozenou Vavrečkovou. Její tatínek, Ing. Hugo Vavrečka, o němž už byla řeč, byl v době, kdy se mu v Brně narodila dcera, tj. 15. února 1913, členem redakce Lidových novin.

V roce 1914, když vypukla válka, musel rukovat jako námořní důstojník do Terstu. Po válce působil v Paříži jako zmocněnec československé mírové delegace. Božena žila v Brně a potom se celá rodina přestěhovala do Hamburku. Později byl inženýr Vavrečka jmenován velvyslancem v Budapešti a pak ve Vídni, jak už řečeno. Jeho dcera byla citlivá, vzdělaná dívka, uměla několik jazyků a ve společnosti se každému líbila. Vrátila se z Vídně do Prahy a žila s mladším bratrem Ivanem, o kterého se starala, v otcově služebním bytě na Havlíčkově náměstí, později Gorkého, dnes Senovážném.

Chodila na univerzitu, učila se malovat a mluvit francouzsky. Vídala se s inženýrem Havlem v pražské společnosti, pozvala ho na čaj a on ji pozval na schůzku. Bylo to 24. listopadu, v den svátku Emilie Havlové, který se v rodině vždycky oslavoval. Inženýr Havel si zvlášť potrpěl na data, proto také ten den vybral a sám později přiznal, že pozvání na schůzku bylo vlastně už nabídkou

k sňatku. Podzim 1934 byl pro ty dva velmi šťastný. Chodili spolu do kina a do divadel a na Žebrácké opeře při svatební scéně vyletěla jednomu herci z ruky vidlička, roztrhla paní Boženě punčochu a poranila ji na noze. Považovala to za šťastné znamení. Všechno vypadalo jako dívčí román s happy endem, tedy svatbou. Odcházel je primátor Baxa 14. června 1935 na Staroměstské radnici. Nikoho by nenapadlo, že za třicet let bude paní Havlová prodávat na Staroměstské radnici pohlednice turistům a dělat jim průvodkyni. Na svatební cestu jeli do Švýcarska.

Do nově zařízeného bytu na nábřeží č. 2000 přinesli z porodnice v říjnu 1936 prvorozeného syna. Bylo samozřejmé, že se bude jmenovat jako otec, dědeček, pradědeček a prapradědeček. Za dva roky se narodil Ivan. To už bylo po Mnichovu a nastaly krušné časy. Pro manžele Havlovy vlastně už nikdy neskočily. Nastal tvrdý život, v němž ztráceli postupně všechno, co měli, ale nesli to statečně a spolu.

V prvních letech normalizace prožívali mnozí to, co Václav už znal. Sesuv, který, jak se zdá, nemá konec. Samé ztráty a žádné zisky. Zisky se dostaví snad někdy později a v jiné podobě. Prožila to po roce 1948 celá Havlova rodina.

Jak tvrdí Miloš Forman, mezi lidmi narozenými v roce 1931 a v roce 1932 a později je generační zlom. Vzpomíná, že vedle něho seděl ve škole tichý, mírný chlapec – Zbyněk Janota. A najednou se žáci Koleč krále Jiřího v Poděbradech z tlampačů místního rozhlasu dozvěděli, že se jejich spolužáci, zločinci bratři Mašínové, prostríleli do západního Německa a utekli. Byli to Poděbradáci, jejich tatínka Němci popravili za to, že se prý chystal vyhodit do povětří berlínské nádraží.

Druhý den Zbyněk Janota nepřišel do školy a třetí den se spolužáci dozvěděli, opět z tlampače, že byla odhalena skupina zrádců

národa, že byli odsouzeni k trestu smrti a okamžitě popraveni. Zbyněk Janota byl mezi nimi.

„Popravili kluka, který seděl vedle mě,“ povídá Miloš. „Oni dobře věděli, proč sáhli mezi nás, a ne o rok dřív, protože tam byl ten řez.“

V polovici terciie se Václav jako syn vykořisťovatele musel vrátit do Prahy. Na pokračování v řádném studiu na gymnáziu nebylo ani pomyšlení. Děti z rodin podnikatelů, továrníků, inteligence a živnostníků měly po dokončení povinné školní docházky poznat manuální práci, aby se přiblížily dělnické třídě. Václav měl být napřed učedníkem v Tesku, maminka však učiliště navštívila a zhrozila se, že má pracovat na lešení. Věděla, že Vašek má závrať. Vynaložila všechnu energii, aby ho zachránila, a našla učňovské místo chemického laboranta. Za dva roky nato vyhledala pro Ivana učňovské místo jemného mechanika v podniku Signal. Vzdělání synů si vzala za svou věc. Když umírala, řekla prý svému muži, že může v klidu odejít, protože svou mateřskou povinnost splnila. To už byl Václav slavný dramatik a Ivan úspěšný matematik a zrovna byl na stáži na univerzitě v Berkeley. Bylo to v roce 1970. Chudák maminka snad už neměla sílu na novou peripetii v dramatickém životě svého staršího syna.

Po znárodnění firmy Bratři Havlové-Praha, Lucernafilmu a ateliérů A-B, včetně kin, se stal pan inženýr Havel zaměstnancem Restauráčnických podniků Lucerny a Barrandova. Národní výbor ve Zlíně zabral vilu dědečka a babičky Vavrečkových, a tak se prarodiče přestěhovali do Prahy k Havlům. Maminka pronajala ve čtvrtém patře tři pokoje, sama vedla domácnost, šetřila, kde mohla, a prodávala cenné věci a šperky.

31. března 1949 pozdě večer obstoupili pana inženýra Havla před domem číslo 2000 tři mladíci. Jeden z nich se legitimoval jako Státní bezpečnost. Vyslýchali ho potom v Bartolomějské uli-

ci ve věci „nabídky na ilegální přechod hranic pro tchána, pana ministra Vavrečku“. Ještě tutéž noc byl v zeleném antonu odvezen na Pankrác, kde si pobyl šest týdnů v cele oddělení StB a dalších šest týdnů ve vazbě. Nakonec obdržel žalobu. Byl obviněn podle zákona na ochranu republiky, že „věděl a nepověděl“.

Pokus odsoudit pana Ing. Havla ke ztrátě zbylého majetku se nepovedl. Byl soudem zproštěn obžaloby a propuštěn. Spravedlnosti opět pomohla maminka Havlová za přispění některých přátel. Však si užila úzkosti. Nikdo nevěděl, co se s mužem děje, až do doby, kdy se mu podařilo propašovat z Pankráce moták. Popis situace ve vězení, jak jej podává starý pán, připomíná dopisy jeho syna Olze, které Václav psal o třicet let později. Vypovídá o jeho statečnosti a noblesnosti a také o tom, jaká byla tehdy v československých věznicích dobrá společnost:

„Já jsem tedy 3 řádky nepohodlně seděl, komandován dozorci, v cele pro 1 osobu, avšak bylo nás v ní vždy 5–6. Mezi nimi hned na počátku i plukovník Lukas, který bojoval u Tobruku, a pak vojenský atašé ve Washingtonu. Byl při jednom výslechu tak zbit, že do 3 dnů zemřel. Moc jsme ho litovali. Byl to vynikající člověk a přítel v kriminále. To se ovšem tehdy dělo častěji. Každý to neměl relativně tak lehké jako já...

Naštěstí vše nakonec dobře dopadlo, vyjma auta, plat i místo v Lucerně (jako plánovače) mi bylo ponecháno, já byl bohatší o velkou zkušenost. Chudák máma si oddechla – ale ne na dlouho, jak vylíčím dále.“

Sesuv se nezastavoval. Dědeček Vavrečka byl souzen na svobodě, osvobozen, ale měl s tím starosti a celá rodina také. Miloš Havel byl vězněn za pokus o ilegální přechod hranic. Podařilo se mu přejít do Rakouska, ale ocitl se naneštěstí v sovětské zóně. Sověti ho vydali československým úřadům. Byl odsouzen na dva

roky a ke ztrátě zbylého majetku. Vězení si odbýval v Plzni na Borech. Tam ho navštívila paní Božena Havlová s dvanáctiletým synem Ivanem. Bylo a bude jeho údělem chodit na návštěvy do vězení. Když tenkrát, v roce 1950, uviděl Ivan zbědovaného strýce za mřížemi, dal se do pláče.

Za panem inženýrem přišel zakrátko do Lucerny agent provokatér. Mířil na něj revolverem a žádal pro bratra Miloše pět set korun, aby mohl znovu přejít hranice. Pan inženýr mu peníze dal, ale hned to šel hlásit na policii. Za paní Havlovou zas přišla žena a představila se jako uklízečka v bytě americké žurnalistky, která bydlela u Havlů v domě. Mluvila o svých stycích s podzemním hnutím proti komunistům. Maminka Havlová to šla rovněž ohlásit, a „uklízečce“ se ovšem nic nestalo.

Metody StB na začátku padesátých let se zdají být dost primitivní, avšak o to byly nebezpečnější. Lidé mizeli beze stopy, byli odsouzeni, aniž se jim dokázala jakákoliv vina. Nevinní dostali trest smrti. Domovnice rozhodovaly o tom, jestli děti v domě půjdou studovat, nebo budou manuálně pracovat. Vyvalily se vlny zdola a příval zloby, nenávisti a pomsty neustával. Za léta panování komunistického režimu, který byl založen na třídní nenávisti, tedy negativně, bylo spácháno tolik křivd, bezpráví a zločinů, že je možné jenom na ně nemyslet a začít znovu. Kdyby se začalo s vyřizováním účtů, kdyby se lidé začali mstít jeden druhému, nebralo by zlo konce. Když se probírám rodinným archivem a vidím, co všechno se stalo Havlům a jak se s tím vyrovnávali, mají můj naprostý obdiv. Není náhodou, že právě muž z této rodiny stanul v čele národa mravně tak zuboženého.

V padesátých letech vyvolali komunisté strach, který zdělila moje generace, i když jsme tehdy o ničem nerozhodovali. Strach našich rodičů vstoupil do našeho podvědomí a nikdy se ho nezba-

víme. Naše děti už ho nemají, protože strach se nedědí; ale lze se mu naučit.

Chartisté byli prvními občany, kteří se pokusili zbavit tohoto základního, existenciálního strachu tím, že ho překonali. Počítali se zavíráním, s pronásledováním, ale uvědomovali si dobře, že časy se od padesátých let změnily a že je třeba riskovat a postavit se moci. Že svobodný čin lidi osvobozuje v rozsahu, který si neumějí představit.

V padesátých letech nastalo hrůzné mlčení. Jeden se bál druhého, nikdo nikomu nevěřil. Lidé se mentálně vrátili do protektorátu, jenže tady nebyla už žádná naděje, že Němci válku prohrají a bude zas dobře. Lidé se báli o čemkoli mluvit před někým, koho neznali. Čekali, že to praskne, ale čekání bylo spíš legendou. Cítili, že návrat starých prvorepublikových časů už v současném světě není možný. Neměli tedy žádné východisko a propadali se do marasmu. Trvalo téměř celá šedesátá léta, než se trochu vzpamatovali. Společnost po šoku přichází k sobě pomalu, každý jednotlivě.

Rok 1952 je podle paměti pana inženýra Havla pro rodinu nejtěžší. Pan inženýr musel opustit Lucernu. Už mu sice tři roky nepatřila, ale nechali ho tam pracovat. Pracoval dobře a zaměstnanci ho měli rádi. Definitivní odchod byl pro něho těžký, byl s podnikem svázán nesčetnými citovými pouty, rodinnou tradicí, celým svým životem. Při stavbě druhé a třetí etapy ho rodiče zasvěcovali do všeho dění technického i restauračního a po maturitě na reálce asistoval dr. Hacarovi při betonářských pracích. Získal v restauračním oboru živnostenské povolení a kromě toho vystudoval na stavebního inženýra.

Po propuštění z Lucerny nastoupil inženýr Václav Havel do sokolského družstva Vzlet, tělovýchovného zařízení, jako vedoucí provozního oddělení. Opět si nestěžoval, avšak sotva se rodina

uklidnila, že živitel má místo a je s ním spokojen, byl povolán na Národní výbor v Praze 1 ve Vodičkově ulici. Tam mu oznámili, že musí pražský pětipokojový byt v domě číslo 2000 vyklidit pro jiné, potřebnější občany a vystěhovat se do Albrechtic u Liberce, tj. do Sudet, odkud byli předtím vyhnáni Němci a které už byly začátkem padesátých let zpustošené. „Akce B“ znamenala vystěhování reakcionářů, kapitalistů a lidí politicky nevhodných z Prahy. Přátelé se snažili pomoci. Nešlo jen o to, že rodina ztratí v Praze byt, ale přijde i o celé zázemí, živitel o práci, synové o možnost studovat. Poslali petici prezidentu Zápotockému, ministerstvu vnitra, lidové straně, jejímž členem inženýr Havel byl. Usilovali o to, změnit vyhnanství v Albrechticích za Havlov a uchovat si v Praze aspoň malý prostor k přebývání. Léto v tom roce trávila maminka Havlová s Václavem a Ivanem ještě na Havlově.

Když se dědeček, Ing. Hugo Vavrečka, dozvěděl o „Akci B“, rozčilil se tak, že ho ranila mrtvice, a za několik dní, v srpnu 1952, zemřel... Za měsíc nato hlásil zahraniční rozhlas, že Miloš Havel přešel hranice do západního Německa. Všichni mu to sice přáli, ale pro rodinu to znamenalo další represálie. Bylo okamžitě zastaveno už nadějně projednávání „Akce B“ a odklad byl zrušen. Tím zanikl byt, v němž bratři Václav a Miloš vyrostli a kde se narodili a vyrostli také Václav a Ivan. Rodina se uchýlila do pátého patra, kde byl ještě jeden byt, byt malý a částečně pronajatý. Václav tu dostal pokoj do dvora, který se od té doby stal jeho „pelechem“. Maminka měla spoustu práce se stěhováním. Část věcí odvezli na Havlov. Knihy, archiv, starožitnosti a nádobí uložila maminka do krabic, které očíslovala a dala do sklepa. Habánskou a jinou cennou keramiku, asi tři sta kusů, uložila do depozita Uměleckoprůmyslového muzea. Obrazy a sochy, včetně autoportrétu barokního malíře Kupeckého a portrétů Havlových předků, dala do Národní

galerie ve víře, že tam budou nejlíp uložené a rodina je neztratí. Později o všechny tyto věci bez jakékoliv náhrady přišli. Byly zestátněny podle stejného předpisu jako všechny nemovitosti.

Nové zdrcující překvapení čekalo rodinu na Havlově. Hlavní budovu den před jejich příjezdem StB zapečetila s odůvodněním, že je to společný majetek Václava a Miloše Havlových. Všechny věci museli uložit v garáži a neměli kam jít. Pan inženýr se vypravil do Brna, kde prokázal, že Havlov je jeho knihovním majetkem, a asi po šesti týdnech StB Havlov odpečetila. Byl nakrátko zachráněn. V garsoniére v Praze se zato třásli strachy, že je jdou vystěhovat, kdykoliv někdo zazvonil. Nikdo je naštěstí neudal, a tak se v Praze udrželi až do chvíle, kdy „Akce B“ byla odvolána. Zakrátko nato umřela v pražské garsoniére babička Vavrečková. Po rodičích paní Havlové, ačkoliv to byli lidé zámožní, nezůstalo nic než pár kusů oblečení a krásné vzpomínky všech, kdo je měli rádi.

Václav se přestěhoval do čtvrtého patra do pokoje babičky, pracoval tehdy v chemické laboratoři a studoval večerní gymnázium. Ivan se učil jemným mechanikem a začínal také na večerním gymnáziu. V roce 1953 přišla měnová reforma. Postihla všechny, kdo měli nějaké peníze a jistoty do konce života. Rodina Havlova měla ještě pár nezaplacených nemovitostí, daně nedlužili. Horší bylo, že nemohli nic prodávat, protože lidé neměli peníze.

Starosti rodiny se točily pořád kolem studia synů (maminka chtěla, aby po absolvování večerního gymnázia za každou cenu studovali na vysoké škole), kolem existenčních problémů otcova zaměstnání, nouzového bydlení a udržení Havlova. Příjmy z prodeje pozemků na Barrandově už úplně ustaly, ale synové studovali při zaměstnání a také už něco vydělávali.

Strýc Miloš Havel žil v cizině jako vydědělec. Pokoušel se několikrát podnikat, ale štěstí ho definitivně opustilo, jeho život

se stal sérií zklamání a utrpení. V cizině ho navštěvovali jeho staří přátelé Jan Werich, Jiří Trnka, Jiří Krejčík, Zdeněk Štěpánek. Později měl také radost ze svého synovce Václava a byl na něj pyšný. Sledoval jeho zahraniční úspěchy a jezdil po Evropě na premiéry jeho her. Setkali se poprvé v Západním Berlíně v roce 1965 na představení Zahradní slavnosti, kterou tam hrálo Divadlo Na Zábřadlích v češtině. Viděli se také v Mnichově a ve Vídni na premiéře Vyrozumění.

Miloš Havel zemřel 23. února 1968. Václav, Olga a pan inženýr Havel jeli na pohřeb do Mnichova. Zdědili po nebožtíkovi 171 marek a 5 feniků. Pan inženýr Havel ve svých vzpomínkách na bratra píše:

„Z rozhovorů s mnichovskými Milošovými přáteli jsem nabyl dojmu, že ku konci svého života se stal z Miloše v Mnichově jakýsi z Batalionu známý doktor Uher (*Batalion byl pověstný pražský šantán a doktor Uher byl advokát, který skončil jako piják a recesista, pozn. E. K.*). Rád prý vysedával po barech, hostil personál a zajímavě mu vyprávěl své bohaté životní zkazky. Tam, kde ho znali, ho měli rádi. Dle poslední fotografie, byť dobře oblečený, hodně zestárl. Rád vzpomínal na své rodiče. Svou matku měl vždy velice rád.“

Jméno Miloše Havla bylo vyškrtáno z dějin českého filmu.

V památný den první schůzky rodičů Václava Havla doprovázel pan inženýr Havel svou ženu do nemocnice. Bylo to přesně po třiceti pěti letech. Z nemocnice už se nevrátila.

První divadelní hry

Koncem padesátých let probíhal proces, který Václav Havel nazývá procesem sebeuvědomování a sebeosvobodování společnosti. Do té doby se divadlo samo bralo příliš vážně, muselo „zrcadlit současné žhavé dění“, být angažované, ukazovat, co je dobré a co špatné, rozlišovat nápadně kladné hrdiny od záporných. Teď konečně přestávalo aspirovat na morálního a politického soudce. Bylo zase mimoběžné, neideologické, nemoralizovalo a nedávalo žádný uzavřený výklad světa, jako to dělala kamenná divadla po celá padesátá léta. Nebylo náhodou, že proces sebeosvobodování společnosti začal právě v malých divadlech. Divadlo je kolektivní zážitek. Lidé najednou kolektivně slyšeli, co se dlouho nesmělo říkat ani potají. Poslouchali to sice v přítomném divadle a reagovali anonymně, ale každé takové představení bylo svátek. Diváci zůstali chyceni a zavázáni. Začali se osvobozovat od strachu, formulovat své pocity, smát se. Společnost se probouzela z letargie, strachu a lhostejnosti. V této poměrně šťastné době začíná Havel psát hry.

„Absurdní divadlo, jak byste je definoval?“ ptá se Karel Hvížďala v Dálkovém výsledku. A Václav definuje:

„Osobně se domnívám, že je to nejvýznamnější úkaz v divadelní kultuře 20. století, protože demonstrovuje soudobé lidství tak říkajíc v jeho krizovitosti. Ukazuje totiž lidství člověka, který ztratil základní metafyzické jistoty, zážitek absolutna, vztah k věčnosti, pocit smyslu. Čili: pevnou půdu pod nohama. Je to člověk, kterému se všechno hroutí, jehož svět se rozpadá, který tuší, že cosi nenávratně ztratil, není však schopen si svou situaci přiznat, a skrývá se tudíž před ní... Nelze je (absurdní

hry, pozn. E. K.) hrát doslovně, nic neilustrují. Upozorňují jen na poslední horizonty našeho společného obecného tématu. Nejsou emfatické, patetické ani didaktické. Spíš jsou jaksi poklesle žertovné. Znají fenomén nekonečné trapnosti. Často se v nich mlčí a často se v nich stupidně žvaní. Kdo chce, může na ně chodit jako na pusté komedie. Tyto hry nejsou – a to je důležité – nihilistické. Jsou pouze varovné. Otrásajícím způsobem nás vrhají před otázku smyslu zpřítomněním jeho absence. Absurdní divadlo nám nenabízí útěchu nebo naději. Připomíná nám jenom, jak žijeme: bez naděje. V tom je varovnost jeho poselství. Myslím, že absurdní divadlo svým osobitým (a celkem snadno popsatelným) způsobem tematizuje základní otázky moderního lidského bytí.“

První Havlova absurdní hra byla ioneskovsky laděná aktovka Rodinný večer napsaná v roce 1959. Potom psal první verzi Vyrozumění a začal přispívat teoretickými články do revue Divadlo. V té době pracoval jako kulisák v divadle ABC, kam se dostal na přímlovu svého otce u Jana Wericha. Divadlo ABC bylo něco jako Kolářův stůl ve Slavii, protože také propojovalo první republiku s dneškem. Bylo posledním tenkým provázkem, který spojoval to, co bylo dříve, se slabým odleskem toho, co je. Jako když v suchu někde začne hořet les a oheň tajemně prohoří, prodoutná po kořenech, aby se nečekaně znovu objevil někde jinde. Nemá už svou původní dravou sílu, je starý a blikavý, ale přesto je v něm cosi z dávného mladého plamene.

Zaměstnanci ABC čekali při každém představení na dialog Wericha s Horníčkem před oponou a diváci se těšili jako kdysi v Osvobozeném divadle. Obecenstvo rozumělo každému náznaku, každému gestu. Spojení mezi hledištěm a jevištěm uměli Werich s Horníčkem navázat mistrně, přestože se takřka o ničem nesmělo mluvit. Tajemně, beze slov, obnovilo se vždy spiklenectví mezi herci a publikem. Vzniklo jakési zvláštní magnetické pole. I když

představení bylo trochu vyvětrané, „forbíny“ udělaly své. Však také Werich musel pak z divadla odejít. V divadle ABC byl humor, klauniáda, recese, improvizace, poetická zkratka, to všechno z kamenných divadel vymizelo, ba bylo přímo zakázáno. Havel strávil v ABC jednu sezónu a rád na to vzpomíná.

V textu Z mého života z roku 1976 se svou příslovečnou systematickostí a smyslem pro pořádek čísluje a uvádí podstatné jevy, které považuje za „šťastnou souhru několika víceméně nahodilých okolností“ ve svém životě. Kolik bylo v jeho generaci lidí, kteří se do smrti budou vymlouvat na to, že jim buržoazní původ zabránil studovat, a zůstali tedy bez vzdělání. Kolik stížností až do konce života na okolnosti, které byly nepříznivé, a proto se člověk nemohl vyvinout tak, jak by se vyvinul za příznivějších podmínek. Kolik zmarněných nadějí a zhrzených životů. Jestli ale někdo opravdu něčím chce a má být, tak tím bude, ale selekce byla v padesátých letech opravdu tvrdá. Díky tomu pak už postižení přežili všechno. Ti, kteří přežili.

Havel bere okolnosti hned od počátku jako pozitivní. Píše:

„Zdánlivě velmi nevýhodné kombinaci buržoazního původu s životem v komunistickém státě vděčím za to, že jsem měl možnost od samého počátku vidět svět tak říkajíc ‚zdola‘, totiž takový, jaký skutečně je, což mi pomohlo vyvarovat se různých eventuálních iluzí nebo zmyšlířovaných představ.“

Chválí si, že byl takto určen: nemohl podlehnout ideologii komunismu, ani kdyby chtěl. Byl zkušeností své rodiny už předem a geneticky chráněn. Tak se vyhnul mnohému trápení, do něhož upadli druhové jen o málo starší. S touto zátěží se někteří nemohou vyrovnat dodnes. Iluze jim kazí vzpomínku na mládí, protože všechno, čemu uvěřili a co dělali, bylo odsouzeno a ukázalo se falešné. Pozdější zlá zkušenost, kdy byli odstaveni od hostin života,

jim pomohla prohlédnout, ale traumatu se zbavují těžko. Některým se život rozlomil na dvě poloviny, na dobu, kdy byli „blbí“, a dobu, kdy prohlédli. S první částí se jaksi nemohou identifikovat a jejich život není celistvý.

Zdá se, že míra očištění závisí přímo na míře utrpení. Pokud se člověk chce vrátit k pravdě, stojí ho to velkou námahu. Havel si v této vyvrženosti a odsouzenosti od začátku libuje. Nebyl by se stal kapitalistou, ani kdyby žil ve svobodném státě, a nebyl by komunistickým prominentem, ani kdyby ho nepotkaly kádrové obtíže. Byl by asi, jak sám myslí, vždycky spisovatelem, ale je otázka jakým. Zážitek absurdity, který měl už od raného dětství, možná způsobil, že začal psát absurdní hry, určil asi i jeho zaujatost problémy světa. V Dálkovém výslechu o tom říká:

„Jsem spisovatel a své poslání jsem vždycky chápal jako povinnost říkat pravdu o světě, v němž žiju, vypovídat o jeho hrůzách a mizérii, tedy spíš varovat než dávat návody. Navrhovat něco lepšího a uvádět to v život, to je spíš úkolem politika – a já politikem nikdy nebyl a nikdy ani být nechtěl. I jako dramatický autor jsem vždycky vycházel z toho, že takzvané řešení si musí nalézt každý divák sám v sobě, že jediné pak může být opravdové, že mým úkolem není mu cokoli hotového nabízet.“

V této zemi však těžko lze být spisovatelem a vyhýbat se politice. V době, kdy režim lže i o počasí, kdy jsme se pořád pohybovali v oficiálních polopravdách a v dialekticko-metafyzických výrocích, které skutečnost zároveň konstatují, a zároveň popírají, se každé směřování k pravdě, každý pravdivý výrok stává politickým. Pravda je někde mezi tím, co pravda je a co pravda není. Nakonec už každý pravdivý čin je politikou, protože se staví proti tamté politice. Kritika politiky je také politikou a v jistém stadiu je už život tak umrtven a sešněrován ideologií a tím, že se chtějí

představitelé režimu udržet u moci, že svobodný čin na záchranu života a ve jménu života se jeví jako politický. Havel je pořád víc zaplétán do politiky, protože kdo řekne A, musí říct i B. Jakmile se člověk proti něčemu vzbouří, vyvolá reakci, na kterou pak musí reagovat.

Možná, napadá mne po letech, by se mnozí umělci stali politiky, kdybychom byli žili v demokratickém státě. Někteří lidé potřebují uplatnit svou kreativitu a vystavit se rizikům a umění se nabízelo i v nejtvrdších diktaturách.

Na Zábradlí

Časopis Kultura 60 vyzval Václava Havla, aby napsal o malých pražských divadlech. V té době už existovalo Divadlo Na Zábradlí, Rokoko, Semafor, Reduta. Havlův článek vyvolal diskusi a časopis pozval do redakce zástupce malých divadel. Přišel tam také Ivan Vyskočil a seznámil se s Václavem.

Havel dostal v šedesátých letech vzácnou možnost psát pro konkrétní divadlo, spoluúčastnit se na vytváření představení. Zdeněk Urbánek o tom vypráví:

„To bylo vyvrcholení bezprostředního kontaktu mezi dramatikem a jevištěm. Já doufám, a sám Václav mi snad potvrdí, že to takhle nějak pocítil. Způsob, jakým spolupracoval na představení, srovnám klidně se Shakespearem, kterým jsem se jako překladatel intenzívně zabýval. Shakespeare psal některé úlohy kolegům přímo na tělo.“

Česká veřejnost se začala ptát po smyslu utopie, v jejímž jménu byla drcena. Chtěla vědět, oč jde, a to se z Havlových her dozvídala čím dál tím přesněji a lépe. Divadlo mělo v té době politický význam, vytvářelo duchovní klima. Jak Havel píše v článku Z mého života:

„Čím víc jsme mohli, tím víc jsme dělali, a čím víc jsme dělali, tím víc jsme mohli. Byl to stav jakési zrychlené výměny látkové mezi uměním a dobou, který je pro útvary tak sociální, jako je divadlo, neobyčejně inspirativní a produktivní.“

Tam tedy, v Divadle Na Zábradlí, kde strávil osm snad nejšťastnějších let svého života, zhodnotil Václav to, co do něho bylo vloženo v dětství a raném mládí. V době Havlova příchodu byl

soubor v krizi. Odešel Jaromír Vomáčka, jeden z nejoptimističtějších a nejnápaditějších lidí, které divadlo mělo. Vyskočil ho poznal, když byl Vomáčka ještě barovým klavíristou v Olympii. To byl muzikant! Vsadil se, že napíše šlágr, který budou hrát do půl roku u všech kolotočů, a napsal Zhasněte lampióny, lampióny nebo Malou černou kočičku. Hrál na Zábradlí ve Faustovi a znamenitě vyrovnával rozličné rozpory a roztržky, které v divadle co chvíli vznikaly. S Vomáčkou odešla také Zuzana Stivínová, herecká osobnost scény. Václav Havel se staršímu Vyskočilovi jevil jako chytrý a bystrý chlapec. Svěřil se, že píše hry. Vyskočil potřeboval autora, herce a zároveň holku pro všechno, ale to byl na Zábradlí každý a rád. Vyskočil dělal tehdy s Koptou a Macourkem na Smutných Vánocích a s Jaroslavem Jakoubkem, Karlem Laštovkou, Petrem Čepkem, Ljubou Hermanovou a Daliborem Pokorným si plánoval text-appealy, intelektuální pořady po představeních. Byl o ně úžasný zájem, trvaly od jedenácti do čtyř ráno, protože se tu improvizovalo. Obecenstvo tvořili hlavně studenti.

Václav urovnával zpočátku nejen spory, ale i věci fyzické dával na místo se svou příslovečnou pořádkumilovností, která může někdy vypadat až jako pedanterie. Ivan Vyskočil vypráví: „Zaujal mě především tím, jak prima se s ním mluvilo. Já si potřeboval spoustu věcí ujasnit a to jsem dokázal jen mluvením. Děsil mě ale tím, jak měl všechno urovnané. Když jsem byl u něj doma, měl to tam jako v úřadě. Všechno složený: lejstra, šanony, on vám měl i razítko-paginírku. Já mu říkal: ‚To když si to vyhotovíš, dáš si to sám k sobě do podatelny? A pak si to orazítkuješ?‘ Já myslím, že to dělal proto, aby sám sebe formoval. Jeho zas pohoršovalo moje bordelárství, já furt něco ztrácel a nic jsem nemohl najít. Vypadal jako medvídek koala a tím mě vždycky rozesmával. Zejména byl ohromnej, když byl trochu namazanej a začal být lyrickej. Kvůli

tomu jsem ho měl velice rád. Byl to kontrast k tomu jeho „činitelství“, k té akurátní pečlivosti a k tomu, jak vážně bral všechny funkce, jak byl snaživej a nehádal se.

Napřed jsme dělali Smutné Vánoce, v roce šedesátém. Tam účinkoval jako technik a spoluvýrobce výpravy. To byl další kontrast. Když vzal do ruky kladivo, tak si člověk myslel, že z něj bude invalidní důchodce, ale jaké bylo překvapení, když udělal nějakou malou pěknou věc.“

Mladý Havel psal hry, články, studoval večerně AMU, kam se konečně dostal, když už ho to ani nezajímalo, a v noci vyráběl rekvizity spolu se svou budoucí ženou Olgou, která byla na Zábradlí uvaděčkou. Vzpomíná sám na Ivana Vyskočila jako na velikého hledače, zneklidňovače a posedlíka, který měl sice pořád spoustu geniálních nápadů, ale divadlo prakticky vést nedokázal. Vyskočil na jedné straně Havlovi imponoval jako opravdový divadelník, na druhé straně ho štal svou nepořádností a neschopností organizovat věci, kteroužto neschopnost nepřiznal a nebyl ochoten přepustit organizaci jiným.

„Premiéra Smutných Vánoc byla skandál. Sergej Machonin napsal kritiku do Literárek, hovořil o ideologické diverzi a že jsem poskvřnil čistý divadelní štít Divadla Na Zábradlí.

Hra je o antimortalinu, tabletách proti smrti. Vyrábějí se v krematoriu a distribuuje je pohřební ústav. Nikdo neumírá, takže surovina dochází. Hrozí, že od Nového roku budou všichni smrtelní. Jde o to, jak sehnat další surovinu. Všichni se přitom povraždí a zůstane jen ten nejsilnější, zakladatel dědeček Hobi a sekretářka. Slogan pravil: Do záhrobí s firmou Hobi.“

Text hry v konečné verzi dal Ivan Vyskočil režiséru Nikolskému. Ten ho nastudoval v Moskvě, udělal premiéru a měl malér ještě větší. Jeho divadlo přestalo existovat, Zábradlí to aspoň přežilo.

„Potřebovali nás odstranit,“ vzpomíná Ivan Vyskočil, „protože Zábřadlí bylo první absurdní a modelové divadlo u nás. Lidi na to nebyli zvyklí a zvláště oficiály to popudilo. Slovo absurdní se tehdy ještě jako pejorativum neužívalo, ale našly se jiné nadávky jako moderní, existencionální, protisocialistické a směřující ,proti cítění našeho člověka‘. Smutné Vánoce narazily na militantnost majitelů pravdy.“

Pak začali psát s Havlem Autostop, pět příběhů, z nichž dva jsou Havlovy: Ela, Hela a stop a Motomorfóza. Motomorfózu koncipovali pro větší obsazení, než měli na Zábřadlí k dispozici, a herci to nebyli s to uhrát. Ono se to taky dalo uhrát těžko. A tak se Vyskočil s Havlem nakonec dohodli, že Motomorfózu neuvedou.

Na společný pobyt v divadle Ivan Vyskočil rád vzpomíná:

„Vašek byl znamenitý, zvláště když se jezdilo na zájezdy,“ vypráví Ivan Vyskočil. „Zájezdy jsme na sebe vydělávali. Jednou jsme byli prodaní na nesmyslný Den horníků v Horní Suché. Hráli jsme v přírodním amfiteátru a spali v ubikacích. V amfiteátru byl také kolotoč a houpačky. Horníci vzali na vědomí jen Ljubu Hermanovou, při představení chodili opilí havíři a funkcionáři po jevišti. Nevěděli jsme, co s nimi, a tak jsme pro ně vymysleli kvíz. Udělali jsme dvě družstva po třech místních ožralých. Vašek byl výborný moderátor, a když kvíz skončil, byli opilci ochotni jeviště dobrovolně opustit. Po přestávce se ale opět dožadovali, tak jsme je museli vzít v druhé půli také. Pak vyšel dopis čtenáře v Rudém právu, že na Den horníků hráli herci na Zábřadlí v Ostravě opilí. Já musel do Ostravy, kde jsem zjistil, že pisatel dopisu byl náš spoluúčinkující. Donutil jsem ho, aby napsal odvolání, ale to už v Rudém právu nevyšlo. Vašek byl na zájezdech bezvadný nejen proto, že na všechno dohlídl se svou pečlivostí, ale také proto, že s ním byla legrace. On se rád seznamoval s lidma, byl šťastnej,

když ho v hospodě vzali do party, nosil piva, zářil a zpíval. Moc zpívat neumí, ale zpívá rád. Takový verbuňk v jeho podání... Když jsme sedávali ve foyer divadla, nájemníci si na nás často stěžovali, zvláště ti z Pachtova baráku, který patřil Jednotě katolických tovaryšů. Domovnice, myslím se jmenovala paní Šrajarová, stála napřed proti nám, ale pak jsme si ji získali. A mít na své straně domovnici ze Starého Města bylo terno. Míla Kučera nás potom rozvážel v noci, když už nic nejelo. Jezdil tehdy se zametacím vozem a teď je taxikářem v New Yorku.“

V Motomorfóze se prvně objevuje postava zahajovače. Zárodek zahajovače a likvidátora ze Zahradní slavnosti, princip eristické dialektiky. Eristické divadlo chce dokázat, že každá situace je pravdivá. Dialektika je střet, hra, a Havla bavilo už tenkrát přezkoumávat významy pojmů: zahajovač, likvidátor, jak se to prostupuje a jedno se mění v druhé a děje se to skrze řeč. Významy se posunují, dostávají jiný obsah.

Eristická dialektika se objevuje u Schopenhauera. Havel je pořádkumilovný, drží se vzorce a dává si všechno do škatulek tak dlouho, dokud si to všechno neprohází.

Do Divadla Na Zábřadlí následovala Václava Olga, když vzala místo biletářky. Milovala divadlo a chtěla být Václavovi nablízku. Prožívala tu, v šedesátých letech, úžasný vzestup divadla a současný růst světového dramatika. Byla součástí týmu, který bezvadně fungoval, bylo to snad, stejně jako Václavovo, nejkrásnější období jejího života.

Přichází Jan Grossman

Za Vyskočila Václav v divadle asi dost trpěl, bylo to období zmatků a neustálých změn. Druhá éra začala příchodem Jana Grossmana, který se stal šéfem činohry. Vyskočil činohru Divadla Na Zábradlí založil a předurčil její cestu, Grossman pak tento projekt rozvinul. Jan Grossman říkával, podle svědectví Václava Havla: „Divadlo se má dělat pořádně, ale nesmí se brát moc vážně.“ Aniž o tom moc mluvil, vytvořil v letech 1962–1968 spolu s Havlem, kterého udělal svým dramaturgem a nejbližším spolupracovníkem, z jednoho z nejmenších pražských divadel centrum umění. Je to paradoxní. Národnímu divadlu se to nepodařilo, protože se vždycky bralo příliš vážně. Vždycky muselo být umravňující, přitom vysoce umělecké, důstojné, reprezentativní. Kdo se bere příliš vážně, vystavuje se nebezpečí, že bude směšný, to je základní pravidlo, které znají všichni gagmani. Kdo se umí smát sám sobě, je svobodný. Ten, který ví o své trapnosti, ubohosti a nepatřičnosti, kdo se na sebe dívá zdola, je chráněný. Ale především nesmí ten člověk nic zatajovat a nebát se o sebe. Musí nést kůži na trh, pořád znovu. Jako Grossman a Havel.

Divadlo Na Zábradlí, když začala jeho zlatá éra, nevypadalo tak jako dnes. Štáb byla chodbička na místě dnešních záchodů. Seděl tam pan ředitel Vodička, měl starodávny psací stůl ohrazený hadrem, který se dal zatahovat, aby na ředitele nebylo vidět. Jiří Vyskočil dělal ekonoma, účetním byl starý pan Zborník, techniku vedl pan Beneš, sekretariát Eva Überhüberová. Vodička měl na stole fajfku a telefon. Když někam telefonoval, ostatní poslouchali a nic se tam neutajilo.

„Venoušek mě zaujal tím,“ vzpomíná tajemnice divadla paní Tomíšková, „jaký to byl strašně slušný člověk. Jenom ne jít se klánět, to byl hned u pudy, hned u záchoda, anebo vůbec utekl ven. Zaskakoval v Králi Ubu. V druhém dějství tam přijde bláznivá Američanka, která se chce nechat s králem Ubu vyfotografovat. Její partner se jmenuje Vilibald a toho hrál Venoušek a pak také Andrej Krob. U Venouška a u pana Grossmana – ty dva jsem měla nejraději – neexistoval rozdíl mezi technikem a hercem. Tam to bylo jiné než v ostatních divadlech. Kancelář tajemníka, to je něco jako zповědnice a já si nepamatuju, že by si tam lidé záviděli anebo se pomlouvali. V šedesátých letech všichni drželi spolu. Sloup se třeba opil před odpolední Zahradní slavností, ale představení se odehrálo, druzí hráli za něj a pomáhali. Nikdo nežaloval, každý měl pro druhého omluvu. Přijel Ljoňka Jengibarov z Moskvy, pantomima byla s Vodičkou na zájezdě a Vašek za mnou přišel, že by bylo dobré po večerním představení dát jeviště Ljoňkovi. Přijel dopoledne, odpoledne jsme obtelefonovali pár novin a v noci divadlo praskalo ve švech. V sedmdesátých letech se atmosféra úplně změnila, nedá se ani popsat, jaký to byl za normalizace hnůj.“

Jan Grossman napsal v předmluvě k Protokolům Václava Havla, knize, která vyšla v Mladé frontě v roce šedesát šest:

„Opravdu velké divadlo neodhaluje pouze sebe samo, svůj příběh. Odhaluje i příběh divákův a s ním divákovu nutkavou potřebu konfrontovat vlastní zkušenost – vlastní ,téma' – s tématem, jak mu jej nabídlo jeviště.“

Takové divadlo nekončí představením, ale naopak koncem představení teprve začíná. Domnívám se, že Václav Havel svými hrami prokázal tuto opravdovou dramatickou schopnost jako málokdo v současné české tvorbě.“

Když se po Chartě 77, kdy se prvně zformovala opozice pod společným prohlášením a režim vůči ní tvrdě zasáhl, zvláště ve sdělovacích prostředcích, ptali v televizi některých lidí ze Zábřadlí, kdo byl Václav Havel, odpovídali tázavě: „On tu někdo takový byl? To byl, myslím, nějaký kulisák, který také psal hry.“

Grossman přišel do divadla jako režisér v době, kdy se hrál ještě Vyskočilův a Havlův Autostop. Hrál se už dva roky a lidi dávali výpověď. To neznamena, že by Autostop byl špatný, byl to vlastně vynikající text-appeal, a přesto se s divadlem muselo něco stát. Umíralo na úbytě, ale krásně. Grossman, Vyskočil, Miloš Macourek a Havel vymysleli Nejlepší rocky paní Hermanové.

Ljuba Hermanová jako už stárnoucí star! Ti tři nevěděli, co s tím, až nakonec zvítězila Grossmanova idea, že když se neví, jak na to, má se to přiznat. Vystupovala tam Ljuba Hermanová, dramaturg pan Herman a scenárista. Macourek byl známý cynik (jednou, když si při psaní zoufali, přišel a řekl: „Co abysme, pánové, tu Ljubu zabili?“). Udělali však představení, které mělo úspěch. Sjezdili s ním kdeco. Sotva měli hospodářsky pevnou půdu pod nohama, začali připravovat Zahradní slavnost. Textappealové divadlo nejde dělat donekonečna, i když mělo v začátcích kulturního obrození velký význam; hledalo se drama. Otomar Krejča režíroval na Zábřadlí Hubalkovu hru Hrdinové v Thébách nebydlí, moderní přepis Antigony. Autor přeložil téma do současnosti. To mělo v té době velký význam, protože kdekdo byl opět zbabělec a zrádce. Krejča měl na tohle geniální spár a herci se vzepjali k obrovskému výkonu. Tato Antigona se řadí k nejlepším inscenacím Zábřadlí v době jeho největší slávy. Patří mezi ně dále Jarryho Král Ubu, Beckettovo Čekání na Godota, klasické aktovky Ionescovy, dramatizace Kafkova Procesu, Havlova Zahradní slavnost, Vyrozumění a Ztížená možnost soustředění.

Na Zábradlí působil tehdy jako výtvarník Libor Fára. Dělal všechny výpravy a programy. Používal málo materiálu, ale takový, který je mnohotvárný a inspirující. Aneta Fárová vzpomíná, že Zábradlí bylo tehdy jejich denní štací. Libor Havla ironizoval a zpochybňoval: „Jak Vašek vstoupí do divadla, už se tam jiný autor nevejde.“ Byla to však zároveň poklona.

Otec Anety, někdejší diplomat, když si v roce 1968 přečetl Václavovy texty politického charakteru, prý věštecky řekl: „Tady se rodí velký politik.“

Kromě Zábradlí existovala ještě jiná pozoruhodná divadla a každé z nich hrálo svou neopakovatelnou, originální roli. Semafor byl neustále nabit k prasknutí a vyjadřoval snad nejnápadněji a nejpresněji životní pocit naší generace, stejně jako jej o pár let později ve světě reprezentovali Beatles. Ztotožňovali jsme se s hippies a s celým protiválečným hnutím na Západě a Beatles dodnes zůstávají symbolem našeho mládí. Škoda jen, že jsme je nemohli vidět a na vlastní uši slyšet. Navštěvovali jsme Semafor, poetickou vinárnu Viola, Rokoko, které vedl Darek Vostřel, a v Redutě literární kabaret Paravan J. R. Picka. Najednou bylo kam chodit a nedostávalo se času. Později jsme s nadšením chodili do Krejčova Divadla za branou a do Činoherního klubu, vedeného Jaroslavem Vostrým. Běhali jsme po biografech, protože i tam bylo nač se dívat a oč přijít. Byla to doba režisérů, kteří si sami psali scénáře a natáčeli filmy, jichž si později všiml celý svět, a dostali souhrnné jméno československá „nová vlna“. Stačí vyslovit jména jako Němec, Passer, Menzel, Krumbachová, Chytilová, Schorm, Forman, Juráček, všichni byli blízkými přáteli Václava Havla. V hudbě se uvedl český big beat, měli jsme happeningy. Bylo i co číst, protože začala vycházet díla spisovatelů, jako byl Škvorecký, Hrabal, Páral, Linhartová.

Připomíná to první polovinu devadesátých let minulého století a já se ptám, proč je vždycky všechno zakázané, dokonce i dějiny, a pak to pokaždé najednou vybuchne, ledy prasknou a to, co zatím lidé někde v tichu vymysleli, vytvořili a vyvzdorovali si na režimu, náhle vyletí ven jako zátka z láhve. Společnost se vyvíjí v šocích, dlouho se neděje nic a pak všechno. Jsme vždycky před časem nebo za časem, ale nedaří se nám být v něm.

Předbíháme se a dobíháme, ale nejhorší je tzv. stabilizace poměrů, té se mocní dovolávají, ta jim pomáhá podržet si svá výnosná místa.

Zahradní slavnost

Třetího prosince 1963 byla v Divadle Na Zábradlí uvedena první Havlova samostatná celovečerní hra Zahradní slavnost. Vyskočil se při některé ze znamenitých sedánek, kdy vypravoval, co viděl, cítil a zažil a co už potom třeba nenapsal, a bylo to škoda, zmínil o příběhu, který pak Václav použil jako téma své hry Zahradní slavnost. Příběh o tom, že člověk ztrácí identitu tak dlouho, až přijde do svého bytu a hledá tam sebe sama. V té době se Havel už znal s Grossmanem. Setkali se kdysi v roce 1956 právě před Divadlem Na Zábradlí. Inspirátorem jejich setkání byl Kamil Bednář. Mladý básník a začínající esejista Havel přinesl tenkrát staršímu redaktorovi Československého spisovatele své literárně-filozofické stati.

Pan inženýr Havel, Václavův otec, který pracoval v Československém svazu pro tělesnou výchovu, zařídil synovi a panu Grossmanovi třítydenní pobyt v Krkonoších. Místo bylo tak tajné, že si oba nepamatují, kde to vlastně bylo. To aby měli pokoj od lidí. Zdá se, že byli v Harrachově, na což si vzpomíná Pavel Landovský. Líčí to jako jeden ze svých heroických činů, když je tam přes všechnu konspiraci vypátral a opět nutil, aby ho vzali do souboru. Jan Grossman o tom vypráví:

„Já nevím, kde jsme byli, protože my jsme vůbec nevylezli ven. Seděli jsme pořád v hotelu, měli jsme každý svůj pokoj, velice nóbl. Vašek pracoval, a co napsal, mi dal, skoro jsme spolu nemluvili. Téměř mi to strkal pod dveřmi, jako strkali Karlovi Čtvrtému jídlo tou dírou, když se modlil v kapli na Karlštejně. Kolovalo to mezi námi, já musel odrážet útoky půvabných servírek a Vašek jim říkal,

že nikam nemůže, protože má strašně přísného šéfa. Půjčil jedné mladičké pokojské Kafkův Proces, měli jsme ho s sebou, protože já zrovna dělal dramatizaci, a ona mu to, chudák, vracela a řekla, že to napsal moc hezky. Já mám Zahradní slavnost rád nejen proto, že jsem se autorsky na ní nejvíc podílel, ale proto, že dodnes ta hra nese stopy hledání vlastní poetiky. Říkám to s obdivem a s láskou k Vaškovi. Jako když čtete Čechovova Racka, pak Tři sestry a to, co napsal dál. Racek je fragmentární, ale má to rajc, vůli a místy je to něco obrovského a přitom je to ještě neohrabané jako štěně. Po Zahradní slavnosti Vašek najednou chytil dech, jako by se se štěnětem zaklepalo, odevzdal hru a byla hotová. Vyrozumění mám ještě radši, tam jsme vyzkoušeli principy, k nimž jsem se teď vrátil, když jsem dělal na Zábradlí Largo desolato. Geometrický styl, symetričnost, opakování, echo, čistota, téma neustálého kolotoče. Vašek to přirovnává k hudební skladbě.“

Jan Grossman v předmluvě k Havlovým Protokolům, kde je otištěna Zahradní slavnost a Vyrozumění, poznamenává: „V Zahradní slavnosti i ve Vyrozumění je hlavním aktérem hry mechanismus ovládající člověka. V první hře je to mechanismus fráze. Je pojat jako obměna poznatku, že nikoliv člověk dělá šaty, ale šaty dělají člověka: tedy člověk nepoužívá fráze, ale fráze používá člověka. Fráze je hrdinou kusu: samovolně osnuje a komplikuje zápletku, určuje lidské jednání, posunuje příběh a odtrhávajíc se stále víc od skutečnosti, vyrábí si skutečnost novou a vlastní. I ve Vyrozumění vychází tento mechanismus z jazykové oblasti: člověka ovládá tentokrát umělý, syntetický jazyk, který má zdokonalit a upřesnit komunikaci, ale prakticky vede ke stále hlubšímu rozrušení lidských vztahů a k trvalejšímu odcizení... Dalo by se říct, že téma mechanismus je ve Vyrozumění zpsychologizováno... Psychologizace znamená pouze Havlovu vyvinutější schopnost interpretovat

látku v mnoha polohách a sférách. Téma abstraktního jazykového mechanismu je organicky promítnuto do mechanismu zbabělosti, do mechanismu moci, do mechanismu lhostejnosti: každý z těchto mechanismů sám o sobě a v dokonalé souhře pak tvoří vrstevnatější a proti Zahradní slavnosti komplexnější obraz lidského odosobnění.“

Grossman na Zahradní slavnosti spolupracoval s autorem, nechtěl budit dojem, že si dělá divadlo pro sebe, a dost si nevěřil. O režii proto požádal Otomara Krejču. Ten v té době zkoušel v Národním divadle Romea a Julii a Zahradní slavnost přibral k tomu. Z Národního si také vzal scénického architekta Svobodu, který vymyslel výpravu. Na to vzpomíná Zdeněk Urbánek:

„Tehdy začala móda skel, z jedné strany je skrz ně vidět a z druhé nikoli. Svoboda to navrhl, nevím, k čemu to mělo být dobrý.

V té hře to nemělo žádnou funkci, leda snad při té merendě, že by tam nějakí šašci vystrkovali hlavy a zas mizeli. Grossman a Václav docházeli na zkoušky a to monstrum jim vadilo. Protože se o divadlo museli dělit s Fialkovou pantomimou, zkoušeli pak v nějakém větším sále v Břevnově a zrcadlo se tam muselo stěhovat. A vždycky ten poslední, kdo odcházel ze sálu, si bral klíče a druhý den tam musel být první. Neodvážili se říci Krejčovi ani Svobodovi, prosím vás, dejte to pryč, nám to překáží. Taky to zrcadlo stálo hříšný peníze, tak asi rozpočet pěti her na Zábradlí. Jednou v noci do sálu někdo vnikl – já nevím, jestli je to pořád ještě trestný čin, anebo je to už promlčené – a zrcadlo roztráskalo. Vyšetřovalo se to, ale nic se nezjistilo, takže Svoboda udělal novou výpravu. Trošku to připomínalo atomium z osmapadesátého z Bruselu. Koule spojené tyčemi obkličovaly celý děj. Zvláštní symbolika, snad že se lidé v atomové době rozpadají a ztrácejí svou identitu, ale dost to nepasovalo. Krejča to vůbec dělal těžkopádně a herci se do toho

opírali jako do velkého dramatu. Krejča si to uvědomil a dopadlo to kupodivu nakonec dobře.“

Jan Grossman režíroval až Vyrozumění, premiéra byla v červenci 1965 na Zábradlí a třetí Havlova hra, kterou uvedlo Zábradlí v roce 1968, byla Ztížená možnost soustředění, režíroval ji Václav Hudeček.

Herečka Marie Málková vzpomíná, že měla v roce 1962 oslavu promoce. Seděli v restauraci a její pozdější muž Grossman a Havel pořád nešli. Šla se tedy podívat, kde jsou, ale na Zábradlí bylo zhasnuto. Bouchala dlouho, než přišli. Nechtěli rozsvítit ani otevřít a šeptali skrz bránu, že číhají na zloděje. V divadle se tehdy pořád něco ztrácelo, od cenných věcí až po úplné blbosti. Například Grossmanovy staré kalhoty, které si oblékal na zkoušky, anebo láhev becherovky. Havel a Grossman se té noci zloděje nedočkali. Nakonec to vzdali a šli do hospody. Později se ukázalo, že pachatel byl kleptomán, který bydlel o patro výš. Když mu policajti vybrali byt, udělali výstavku ukradených předmětů. Byly tam Grossmanovy kalhoty a becherovka.

V té době koukal už také na Zábradlí okýnkem Pavel Landovský. Šíleně toužil dostat se do divadla, s Vaškem se kamarádil, ale ten tam neměl žádnou moc.

„Já se rozhodl, že je zmáknou silou, a tak jsem je pronásledoval. Jsou to intelektuálové, říkal jsem si, moc nevydržejí. Budou konfrontovaný s tím, co dokáže člověk jako já, když si vezme něco do hlavy. A to byly pak hrozný scény. Vašek byl spíš na mé straně, ale Grossman, ten ze mě svištěl, ten byl zelenej. Já jsem neuvěřitelněj policajt, já je přepad i v horách, kde psali Zahradní slavnost.

Já dostal cink od Violy Zinkový, že odjeli, a Olina nebo maminka Havlová mi prozradila, že jeli autobusem. Z trasy autobusu a z času, v kolik vyjeli, jsem vypátral, kam mohli jet, a pak jsem

to telefonicky kontroloval. Pracoval jsem detektivně, mě to bavilo. Na místo jsem dojel stopem. Grossman, jak mě uviděl, šel spát a my hráli s Vaškem šachy. Tenkrát jsem zjistil, že hraje šachy dobře, že je v něm sveřepost, která nedopustí, aby nezvládl těch šedesát čtyři polí. On nehazardoval, ale kombinoval. Ve vězení byly pak šachy naše záchrana.

Já bral Vaška vždycky do života,“ vzpomíná Pavel. „My jsme stejně staří, ale já byl vždycky tak o půl roku v životě napřed. Já mu ukazoval, co jsem zrovna objevil. On byl kluk z Prahy a hoši z Prahy do určitý doby neviděj konstrukci světa. Kluci z malejch měst a vesnic mají celej model světa: místního chudýho, místního blbýho, blázna, zloděje, faráře, majitele, sedláky, chalupníky. Já, vybaven touto zkušeností, jsem měl zvláštní drzost. Moji rodiče byli emigranti, ruský Češi, u nás doma se hodně vyprávělo a já byl naprosto vybavenej antikomunista. To nás s Vaškem hned sblížilo, protože jsme byli oba parvenu. Nesměli jsme studovat a odevšud nás vyhazovali. On šel na chemika a já na nástrojaře. Když umřel Stalin, dostal jsem se do podnikový průmyslovky. Já se mockrát pokoušel dostat na hereckou školu, ale pak mi Vlasta Fabianová řekla: ‚Ty se nikdy na školu nedostaneš, ani se nepokoušej. Někam zalez, ať tě radši z Prahy nikdo moc nevidí, a hrej.‘ Tak já zalez do Šumperka a potom do Klatov. Já vez Vaška na motorce do Klatov a tam poprvé viděl šmíru. Divadlo Na Zábradlí bylo moderní divadlo a byli tam samí frajeři ze školy. Já si herců moc nevážím, tedy těch, kteří odříkávají cizí text a nejsou zároveň vypravěči. Vašek poprvé viděl šmíru a úplně se rozzářil. Slyšel ty věty, jako třeba když herec řekne: ‚Pozor, rejžo, abysme to nepřezkoušeli.‘ Objevil tam šlágvortový divadlo, čili když herec domluví, tak mírně naznačí tomu druhému, že už skončil a může mluvit on, protože ten druhý většinou nedává pozor. Vašek seděl v šatně jak Alenka v říši

divů, koukal, jak se dědkové lícejí, viděl představení se mnou, kde jsem ve svých pětadvaceti letech hrál otce početné rodiny, maskované za starce. Tam ožil, protože mu najednou došlo, že divadlo je blbost a přitom je to blbost neuvěřitelně démonická. Hlediště bylo nabitý a lidi chtěli vidět i tuhle příšernou věc.

On se mnou rád kamarádil, protože se mnou byla sranda. Vždycky říkal: ‚Já jsem Landákův Přilíp, já se na něj nalepím a proklouznu s ním do nějakýho baru.‘

Já ho za sebou táh a oni vždycky říkali: ‚Tak tady je plot, pane Landovský.‘ ‚Jakej plot,‘ řekl jsem a vlekl ho do baru za ty mříže, za katr, do světa, kam se normální smrtelník nedostane. Jednou, to už bylo později, začal s ním u baru diskutovat nějaký člověk, já tam přišel a povídám: ‚Odkud ho znáš?‘ A ten člověk povídá: ‚Já byl teď dva roky zavřenej a měl jsem domácí práci. A jeho jsem dva roky vyřezával z dějin české literatury.‘“

V šedesátých letech pracoval Havel současně na Zábradlí a jako asistent režie při několika inscenacích Alfréda Radoka v Městských divadlech pražských, například na inscenaci Švédské zápalky a Zlodějky z města Londýna.

V roce 1986 napsal Havel o režiséru Radokovi k desátému výročí jeho úmrtí:

„... Radokovo vyzařování, neobyčejně silné, zůstávalo spíš v neviditelných než viditelných pásmech záření.

Když uvažuji o tom, co asi bylo všem nejrůznějším Radokovým inscenacím a vůbec uměleckým výkonům společné, napadá mne, že to byla asi určitá magičnost, prvek iracionality, přítomnost tajemství a smyslu pro tajemství, odvaha nechat se vést podivnými a nevysvětlitelnými impulsy a nápady podvědomí a fantazie, různými archetypálními představami (někdy i freudistickými symboly: vzpomeňme na ingoty

s baletkami v prvním pořadu Laterny magiky). Posedlost, vášeň, ironie, absurdita, paradox, škleb, zoufalství – to vše se objevovalo, ať už v té či oné míře a podobě, vždy znovu v tom, co Radok dělal... Nebyl to ovšem mág, který chce okouzlit publikum a svět. Byl to naopak šaman, který je trvale udiven tajemstvím světa, pokorně je před ním skloněn a pokorně mu dává průchod. Byl jakoby médiem čehosi vyššího, o čem se nepokoušel tvrdit, že tomu rozumí... Když mu jeho magická obrazotvornost něco nařídila, muselo všechno stranou – včetně jeho vlastní metody (na jejímž racionálním zevnějšku si tak zakládal.)“

V roce 1963 manželé Fárovi seznamují Havla s Arthurem Millerem. Anna se přátelila s Arthurovou ženou Inge Morathovou, světoznámou fotografkou, portrétistkou. K historickému setkání obou dramatiků došlo ve Fárově ateliéru a Inge Morathová to vyfotografovala. Václav myslel celou dobu na to, že má auto v servisu a musí si ho vyzvednout. Bylo mu trapné říct Millerovi, proč musí odejít. Američan přece nemůže pochopit, jaké to je terno dostat pořadí v servisu a mít opravené auto. Navíc Václav to auto večer potřeboval. A tak po celé setkání myslel na to, jestli to má velkému spisovateli říct a jak. Nakonec touha po autě zvítězila. Dlouho se potom trápil tím, jak se zachoval.

V červenci 1964 rozeslali Olga Šplíchalová a Václav Havel svatební oznámení. Oznamují v něm, že se vzali. Na obřadu byli jen oni dva a svědkové: Libor Fára a Jan Grossman. O dva roky později byl Václav na svatbě Marie Málkové a Jana Grossmana. Ti měli tři svědky: Havla, Zdeňka Urbánka a dr. Vodičku, ředitele Divadla Na Zábradlí. Od pana Grossmana jsem se tak poprvé dozvěděla důležitou věc, že člověk může mít na svatbě svědků, kolik chce.

Olga se přestěhovala do Havlovic bytu na nábreží a změnila tím naprosto své společenské postavení. Nebylo to lehké.

Tvářisté a Tvář

Václav Havel však v šedesátých letech nebyl jen úspěšným dramaturgem a autorem Divadla Na Zábradlí. V roce 1965 se stal členem redakční rady literárního měsíčníku Svazu spisovatelů Tvář. Sám o tom v Dálkovém výsledku říká:

„V mém životě měl tenhle krok ovšem větší význam, než by se na první pohled mohlo zdát: Začalo jím nejen několikaleté období bojů za Tvář, nejen několikaleté období mého rebelantského angažmá ve Svazu spisovatelů, ale zároveň s tím nebo skrze to začalo cosi hlubšího vůbec: mé angažování kulturně-politické a občanské, tedy to, co posléze vyústilo do mého ‚disidentství‘. Původně jsem byl jen jakýsi ‚fach-idiot‘ Divadla Na Zábradlí, který žil jen svou prací v tomto divadle a vše ostatní sledoval jen jako zvědavý pozorovatel; díky Tváři jsem překročil tenhle dosavadní okruh a věru jsem tehdy netušil, kam až mne vnitřní logika tohoto překročení jednou dovede... Vstupem do redakční rady Tváře začalo tedy pro mne údobí tisíců nekonečných debat, schůzí, hádek, byla to má privátní škola politiky.“

Tvář byla založena na třetím sjezdu Svazu spisovatelů na žádost Jiřího Gruši jako časopis pro mladé. Svaz spisovatelů se čas od času snažil obrodit a omladit. Takový pokus byl ovšem vždycky inspirován nějakým pohybem v ÚV KSČ. Ten pohyb mohl zůstat navenek utajen, ale Svaz spisovatelů se o něm dozvěděl. Chtěli získat mladé, tedy něco jim dát, a tím před světem prokázat, že jsou na ně hodní. Po celou dobu čtyřiceti let byl vždycky časopis pro mladé znamením, že se poměry uvolňují, a zákaz znamenal opak.

Režim moc nápaditý nebyl a pokusy o kosmetické změny a částečnou obrodu či pseudoobrodu probíhaly téměř pravidelně

a po nich přicházely vždy sankce a zákazy. Na podstatě se však neměnilo nic, ta byla pečlivě střežena nejen na ÚV KSČ, ale i na vedení Svazu spisovatelů. Přesto však se režim těmito spory a skandály vyčerpával a hlavně mimoděk ukazoval, jaký opravdu je. Ve sporu o Tvář ukázali svou tvář zástupci Svazu a ideologičtí spisovatelé, tj. ti, kteří byli v padesátých letech aktivními svazáky. Později se z nich stali reformní komunisté a mnozí z nich vpluli po okupaci v roce 1968 do samizdatu spolu s těmi, s nimiž předtím bojovali. Tehdy v roce šedesátém třetím vystoupil na sjezdu spisovatelů s projevem Jiří Gruša. Byl to jakýsi manifest, který sepsali spolu s Wernischem, Kabešem, Pištorou, Tomáškem alias Lidinem a Uhdem. Netušili, že to je prohlášení generace. A že časopis Tvář, který dostanou a který bude muset od začátku tvrdě bojovat o svou existenci s komunisty i reformními komunisty, tedy se všemi, kdo měli tehdy moc, bude profilovat generaci. Že časopis bude nakonec zakázán s definitivní platností, ale generace zůstane ustavena.

Lišila se od té předchozí především proto, že byla neideologická. Její příslušníci dostali tento režim už hotový a nemohli na něm nic změnit. Nikdo se jich také neptal, jestli se jim líbí, nebo ne. Zatímco v jiných dobách bývá rozdíl mezi generacemi dvacet let, tady stačilo deset. Chyběla aktivní zkušenost padesátých let, možnost volby, kdy se společnost ostře rozdělila na ty, kteří měli moc, a na utlačené, tedy na ty, kdo vlastnili literaturu, a na ty z literatury exkomunikované, na přátele a nepřátele. Ti, kdo byli odstaveni, byli zavíráni a posíláni na smrt jen za to, že měli jiný politický názor. To je velké břemeno, které za sebou vláčejí komunisté, byť by mezitím odhalili svoje iluze a omyly.

Nová generace byla mimoběžná, jiná, politicky málo profilovaná, nepoznalo se hned, kdo je kdo, a proto jí ti starší hned od počátku

nedůvěřovali. Ostatně byli zvyklí vidět všude nepřítel v duchu hesla: Kdo nejde s námi, jde proti nám. Nebyli zvyklí být tolerantní, připustit jiné názory. Kromě toho příliš „tvářistům“ nerozuměli a byli podezřívaví jako všichni lidé, kteří myslí ideologicky. Mnozí z nich v té době kritizovali stranu a její minulost a zdálo se jim, že už žijí „život v pravdě“. Potíže, které měli, jim to potvrzovaly, a měli se čím vykázat. Mít potíže bylo tehdy v módě. Nezajímalo je příliš, že tu byli lidé, kteří věděli už mnoho let, jak to je, a za svou pravdu trpěli. Kritikové strany měli dojem, že stačí, když na to s velkým halasem a slávou přišli sami. Boj o Tvář byl boj mezi nezideologizovanou generací a těmi, kdo nebyli zvyklí na kritiku zdola nebo kritiku paralelní. Byli nacvičeni jenom na kritiku shora, která, bohužel, obyčejně bývala už spojena s likvidací. Hned u prvních čísel Tváře měli pocit, že jsou likvidováni oni a že si ještě své likvidátory platí. Literatura pro ně byla institucí, do níž jsou autoři vpouštěni a zase vyhazováni. Tvář přece vydávali oni a oni byli Svaz. To, co se tisklo v Tváři a později v Sešitech pro mladou literaturu, vyjadřovalo úplně jinou orientaci, jiný vkus, jiný start do života. Takové střetnutí generací bývá v normálních společnostech běžné a nikdo se tomu nediví, i když je sebeostřejší. Jenže tady nebyla normální společnost, protože vládla všemocná státní policie, všelijak provázaná s těmi, kdo měli moc. Není divu, že když Gruša opustil po jednom ze skandálů Prahu, říkalo se, že je na deset let zavřený. Kdo měl moc, mohl všechno, to věděl každý.

Tvář se už svým názvem přihlásila k halasovské linii. Chtěla tvořit most mezi tím, co bylo, a tím, co je, překlenout ideologickou propast a navázat na to, co bylo nejlepší v první republice, za války a také v podzemí potom, co se chopili moci komunisté. Druhým úkolem byla literární kritika toho, co vycházelo. Most vadil především z ideologických důvodů a literární kritika se nelíbila

autorům, kteří nebyli chváleni. Jan Lopatka o tom říká: „Oni (*Svaz spisovatelů*, pozn. E. K.) uplatňovali podle svého chápání přirozené právo majorit vůči minoritám. Ipso facto říkali – proč máme živit někoho, kdo o nás píše, že jsme blbci. Tím byl osud Tváře zpečetěn a od ledna do října 1965 jsme byli v situaci, kdy se Svaz spisovatelů pokoušel časopis zrušit. Tvář měla tenkrát pětitisícový náklad bez remitendy.“

V roce 1965 se stal Václav Havel členem redakční rady Tváře, pozval ho tam Jan Lopatka. Významnou úlohu hrál v Tváři také Jiří Němec. Žádný člen redakční rady nebyl členem Svazu, nebyl jím ani Havel. Členství v redakční radě mu bylo nabídnuto s podmínkou, že vstoupí do Svazu. Tvář potřebovala mít někoho v nepřátelském ležení. Havel byl tehdy z hlediska Tváře považován za autora uznávaného režimem. Podobně, jako když při vzniku Tváře žádali o registraci časopisu, Svaz jim uložil podmínku, že šéfredaktor musí být ve straně. Nikdo z nich ve straně nebyl, a tak zoufale hledali, až našli Františka Vinanta. Obdobně Gruša byl považován mnohými nepublikujícími za oficiálního autora, protože pronesl projev na třetím sjezdu Svazu spisovatelů. Havel s tvářisty žádný velký kamarád také nebyl. Mnohé je rozdělovalo, málo spojovalo. Havlovi připadali jeho vrstevníci z Tváře jako málem režimní spisovatelé. Zatímco on se pohyboval koncem padesátých let v undergroundu, nemohl se dostat na žádnou školu, pracoval jako laborant a publikoval v samizdatu, oni vystudovali na gymnáziu a potom na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Byli zaměstnáni v různých redakcích a nakladatelstvích, brzo publikovali své prvotiny a vysedávali ve spisovatelském klubu. V tomto státě se však moci několikrát podařilo nemožné: dala dohromady lidi, které by ani nenapadlo, že mají něco společného. V šedesátých letech to ještě nebylo tak markantní jako později v letech sedmdesátých, kdy se v Chartě spojili lidé,

kterí v šedesátých letech byli nepřátelé. Například Zdeněk Mlynář, který posléze definitivně zakázal Tvář a tvářisty. Ti by si tehdy ani v skrytu duše nepomysleli, že útlak bude jednou takový, že je nažene s Mlynářem do jedné ohrady a zaváže je týmž úkolem.

Václav svůj úkol v roce pětadesátém přijal. Tvář mu byla ostatně ze všech dobových literárních hnutí a seskupení nejbližší už proto, že tiskla všechno, co považovala za dobré, a bylo jí jedno, kam to kdo zařadí. Byla jakýmsi ostrůvkem svobody v moři nesvobody. Už v prvním čísle bylo čtyřverší, které napovídá mnohé – už jenom po tom, co si mlčíme, už jenom po tom poznáváme se.

Havel pronesl na schůzi Svazu československých spisovatelů k 20. výročí osvobození republiky paličský projev, v němž Tvář tvrdě přešla do útoku. Rozebral nejprve to, co nazývá úhybným myšlením a co je založeno na ritualizaci jazyka, falešné kontextualizaci a odvěcnějším způsobu myšlení, které nazývá dialektickou metafyzikou. Úhybné myšlení pokaždé nějakým způsobem uhne od jádra věci. Nyní je období konfliktu mezi myšlením úhybným a myšlením věcným. Myšlení věcné nazývá věci pravým jménem a nezaplétá je do rituálu všech těch „ale“, „do jisté míry“, „i když na druhé straně“. Dále pak Havel podrobil důkladné kritice Svaz spisovatelů:

„Hlavní referát, který tu byl pronesen, nesl titul Úkoly literatury a práce SČSS, což může působit dojmem, jako by posláním Svazu spisovatelů bylo dávat nebo předávat literatuře nějaké úkoly. Domnívám se, že ve skutečnosti by tomu mělo být naopak: literatura má dávat úkoly Svazu spisovatelů. Každý dobrý spisovatel ví totiž sám nejlépe, co je jeho úkolem. Svaz spisovatelů by měl pouze zajišťovat, aby spisovatelé a časopisy mohli co nejlépe plnit úkoly, které si před sebe sami kladou... Nejde vůbec o to, vytyčit nějaký obecný program, natolik mlhavý, aby se do něj všichni vešli, ale jde naopak o to, každému pomáhat, aby byl

maximálně svůj, jedinečný, vyhraněný a určitý v tom, jak plní svůj vlastní, jedinečný, vyhraněný a určitý program... Myslím, že literatura vždycky byla, je a musí být svým způsobem intolerantní. Ve vedení Svazu jsou lidé, kteří nejsou tolerantní k Tváři. Jako spisovatelé tolerantní být nemusí, ale jsou povinni být tolerantní jako členové vedení Svazu. Chovají se netolerantně nejenom k Tváři, ale také ke svým starším kolegům, kteří v padesátých letech byli zakázáni. Pan prof. Černý, Jindřich Chalupecký, Jiří Kolář, Richard Weiner, Ladislav Klíma, Jakub Deml dosud marně čekají na vydání svých spisů, a přitom to, co napsali, patří mezi to nejlepší v české literatuře... Myslím, že Svaz spisovatelů může mít smysl jedině tehdy, nebude-li smlouvat mezi literaturou a politikou, ale bude-li důsledně bránit právo literatury být literaturou... Jedině tak může být totiž literatura v nejlepším smyslu politikum.“

Havlův projev měl velký úspěch, přestože napadal všechny, kdo tleskali. Pavel Auersperg, tajemník ÚV KSČ, se prý rozčílil a řekl Janu Procházce: „To bude pro nás nebezpečný chlapec.“ Byla to už druhá spisovatelská konference, kterou Havel rozbil.

Ukázalo se znovu, že nejlepší obrana je útok. Chvilku měla Tvář pokoj, ale v září to začalo znovu. Jiří Šotola ji napadl v Literárních novinách 4. září 1965, ohradil se proti kritice. Renomovaní autoři, členové Svazu, nesnášeli kritiku, kterou dělali v Tváři Bohumil Doležal a Jan Lopatka. Svaz prohlásil, že Tvář není to, čím by měla být a proč byla založena. Měla být časopisem mladých a pro mladé. Chtěli sehnat mladé autory, kteří by prohlásili, že se necítí být Tváří reprezentováni. To byla také jedna z běžných technik režimu. „Komu slouží Tvář,“ zeptali by se potom, „když se k ní nehlásí mladá generace?“ Nenašli však mladé autory, kteří by se proti Tváři postavili. I těm nejloajálnějším bylo přece jen trapné vystoupit veřejně proti. A tak Tvář do podzimu vydržela a byl to opravdu boj od čísla k číslu. 14. října bylo rozhodnuto, že časopis

zůstane tak, jak je, změni pouze šéfredaktora, redakční radu a celkové zaměření. Redakční rada vymyslela podpisovou akci a protest proti zrušení Tváře podepsalo dvě stě sedmdesát lidí, což byl na tu dobu obrovský úspěch. Byla to i rána členům vedení Svazu, neboť se ukázalo, že nejsou tak progresivní, jak předstírají. A následovala hned další. Tvářisté si konečně přečetli stanovy Svazu spisovatelů a přišli na to, že je možné svolat mimořádný sjezd, když seženou třetinu podpisů všech členů. Autory stanov nikdy nenapadlo, že by je někdo mohl vzít vážně a za slovo. V ústavě a v zákonech je plno takových zbylých demokratických klauzulí, s nimiž nikdo nepočítá a které mají jen tu cenu, že budí zdání, že společnost žije demokraticky. Tvářisté přišli na to, že s mocí je možné bojovat na základě zákonů, které si sama stanovila a které formálně sama vyznává. Na stejném právním principu byla o dvanáct let později založena Charta 77; totiž na tom, že vláda podepsala Helsinskou dohodu.

Tehdy, už v roce šedesát pět, poznal Havel a tvářisté, že je dobré brát režim za slovo. Začali sbírat podpisy a hrozilo, že třetinu získají. Pro stranu to byla hrozná situace. Co si počít? Svolat sjezd kvůli tomu, že si to usmyslilo pár nespokojených individuů, anebo potupně předělávat stanovy? Zvali si spisovatele po skupinkách na ÚV a přemlouvali je, aby petici nepodepisovali, že jim za to vydají všechny knihy apod. S Havlem jednal už zmíněný Auersperg. Sliboval mu, že když akci zastaví, dostane vlastní časopis, sice bez tvářistů v redakční radě, ale ti budou moci v časopise publikovat. Na druhé straně vedoucí oddělení kultury ÚV KSČ vyhrožoval řediteli Divadla Na Zábradlí doktoru Vodičkovi, že zavřou divadlo, protože je tam Havel dramaturgem. Doktor Vodička říkal Václavovi, ať nejezdí s Tváří po republice, že kvůli tomu zavřou divadlo a že už má z toho takovouhle hlavu, a Havel odpověděl: „Já tam nebyl, já se tam jenom nachomýtl.“ Doktora Vodičku udivovalo

vždycky, s jak neuvěřitelnou lehkostí ten mladík, který přišel do divadla, když mu bylo třiaadvacet, a odešel, když mu bylo třicet, přivádí lidi k šílenství, jeho samého především. Havel nemohl nic zastavit, i kdyby byl chtěl. Nakonec třetinu podpisů nesehnali, což bylo v té situaci pochopitelné. Vzápětí založili tvářisté Aktiv mladých. Na Svazu ho prohlásili za nelegální a na schůzky začal docházet plukovník Hubený z cenzurního úřadu. Byl pověřen tím, aby sledoval, jestli se na nelegálních schůzkách nehlasuje. Kdyby se totiž hlasovalo, byly by schůzky právně postižitelné. Tvářisté se tedy rozhodovali bez hlasování a nakonec nadřízení vyhodili plukovníka pro neschopnost.

V té době vznikla také Komise pro mladou literaturu při Svazu spisovatelů, kam byli jmenováni Václav Havel, Jan Beneš a Jan Lopatka. Komise měla komplexně a v duchu režimu řešit otázky publikování mladých autorů. Koncem listopadu zasedal v Bratislavě ÚV Svazu spisovatelů a rozhodl, že Tvář bude nakladatelským časopisem, tedy jakousi propagační tiskovinou.

Existence Tváře tím skončila. Svaz spisovatelů vysvětlil jako mnohokrát předtím i potom, že nemá smysl obhajovat malé věci, když jde o velké. Antidogmatici pořád ještě nechápali, že svoboda je nedělitelná, a proto na ně za čas muselo také dojít. Taktizovali, proto prohráli. Také nevěděli, protože k jejich mravnosti to nepatřilo, že když chce člověk něco dobrého, nemůže kvůli tomu, aby toho dosáhl, dělat něco špatného. Že není menší a větší zlo a že malá lež zastíní třeba velikou pravdu. A že špatné věci nemohou sloužit dobrému cíli a kompromisy nelze vyhrát. Jejich vlastní kompromisy je nakonec smetly. V roce 1967 se na 4. sjezdu Svazu spisovatelů měl číst Solženicynův dopis. Eduard Goldstücker tehdy prohlásil, že to je záležitost sovětských soudruhů a že se do toho nemáme vměšovat. Zase stejná historie jako s Tváří.

V roce 1968 byla Tvář obnovena a postupovala dál v duchu svých dvou linií. Chtěla být mostem a dělat literární kritiku. Předsedou redakční rady byl Václav Havel. S tímto vročením vyšla dvě čísla. V roce 1969 vyšlo ještě šest čísel. V červnu toho roku byl časopis definitivně zastaven.

Václav Havel v Dálkovém výsledku hodnotí období bojů o Tvář takto:

„Nicméně význam měly tyhle naše podniky podle mého mínění veliký a dodnes nedoceněný. Předvedli jsme nový model chování: nepouštět se do rozplizlých globálně ideologických polemik s centrem, kterým jsou obětovány četné konkrétní věci, ale bojovat právě jen za tyto konkrétní věci, bojovat za ně, ale až do konce a bez úhybů. Nepřistoupit zkrátka na nějaké kabinetní handrkování, ale hrát otevřenou hru. Myslím, že jsme tím dali našim antidogmatickým kolegům dost důležitou lekci.“

Jak se později ukázalo, měl pravdu. Svaz spisovatelů měl strach, že tvářisté rozbijí sjezd v roce 1967. Tajemník Svazu sliboval Havlovi, že časopis bude obnoven, když budou hodní a sjezd dobře dopadne. Nakonec sjezd rozbili antidogmatici, reformní komunisté z Literárních novin. Havel v Dálkovém výsledku tvrdí, že antidogmatiky zradikalizovala Tvář, pak by tedy Tvář měla základní roli v přípravě pražského jara v roce šedesát osm. Antidogmatici byli na podzim 1967 vyhozeni ze strany a Literární noviny byly zastaveny. To byla předzvěst lednových událostí. Stranu bylo zapotřebí zreformovat, odstranit novotnovské byrokraty. To si vzali na starost reformní komunisté. Vymysleli termín „socialismus s lidskou tváří“ a pokusili se svůj dávný výtvar humanizovat.

Teprve loni v listopadu jsem si uvědomila s definitivní platností, že pražské jaro v roce 1968 asi nebyla životní záležitost naší generace, i když jsme následky nesli.

Osudný rok 1968

Pamatuji si na jeden studentský mítink s tehdy slavným spisovatelem. Spisovatel tučný, ruměný, šel na to s humorem. Vyprávěl nám drby o byrokratech z ÚV KSČ, pomlouval Hendrycha a Novotného a sám se upřímně bavil. Napětí v sále rostlo, lidi se styděli, až se potili, jen on nic. Dál vyprávěl svoje naučené legrace. Když dovyprávěl, chtěl s námi diskutovat. A jeden z nás mu řekl, že je vlastně zrádce, a připomněl mu jeho minulost. V té chvíli spisovatel splaskl jako bublina. V životě jsem snad neviděla tak skleslého člověka. Zdá se mi, že předtím opravdu zapomněl, kdo je, a se svou minulostí se prostě neidentifikoval. Jsou lidé, kteří nemusí být z jednoho kusu, a vůbec jim to nevadí.

Vzpomínám si také na tu velikou nejistotu, kterou jsem měla z rozhodování stranického vedení, z jeho zasedání, odkladů, z jeho věčných slibů, že už se zásadní věci vyřeší. Sovětský svaz, který jsem jedenkrát v životě navštívila, byl pro mne hrozivý iracionální kolos, který je schopen všeho. Vždycky mne děsila na jedné straně sentimentalita a na druhé krutost. Později jsem ze zkušenosti poznala, že se to dobře doplňuje. Že krutost může být projevem slabosti a nejistoty.

Zkrátka jsem byla tenkrát zklamaná. Konečně to prasklo, ale nějak divně a neúplně. Navíc těmi národními mýty, které tenkrát opět vyplávaly z nepaměti, se každý živil a cítil se jako bájný rek. Mýty o tom, že Češi byli vždycky dobří a vyvolení a že po každé obstáli silou ducha proti početní převaze a násilí. Že jsme vždycky byli ve všem první, i ve svobodomyslnosti. Dělali, jako by už vyhráli, a za zády jim stál obrovský kolos a nikdo nevěděl,

co udělá. Byla to pohádka o Karkulce, když vlk už leží v posteli místo babičky. Bylo to děsivé. A co bylo nejhorší, nedalo se s tím nic dělat, protože ti, kteří to vedli, si radit od nikoho nedali. Chtěli být populární a slavní jako ten spisovatel a nemysleli na to, nač myslet nechtěli. Byli svědky, nikoli ručiteli.

V dubnu 1968 napsal Václav Havel do Literárních listů článek Na téma opozice. Byl to snad jediný zveřejněný článek, který navrhoval politickou pluralitu, tedy konec vlády jedné strany. Tehdy byl ten nápad považován za vrchol statečnosti a schopnosti riskovat. Havel sám o článku později říkal, že už si zčásti nemyslí, co tam napsal, to však nic nemění na tehdejší smyslu. Později byl text používán jako jeden z hlavních důkazů o kontrarevolučnosti novin. Havel v podstatě vyjadřuje názor běžný tenkrát mezi naší inteligencí, že chtějí-li si komunisté dále zachovat vedoucí úlohu ve státě, musí si ji zasloužit. Nestačí, že teď říkají nahlas, co ostatní už dlouhou dobu vědí.

Komunistická moc zničila, nenechala rozvinout, poškodila a vyhnala do exilu lidi zastávající názor, jež teď komunisté hlásají jako pravdu, kterou sami našli. Strana, která se jednou takhle mýlila, nemůže mít nadále monopol na moc, i když by teď případně snad i souhlasila s nějakou opozicí, ať už vnitrostranickou, složenou z těch, kteří momentálně nesouhlasí s programem, nebo vycházející z veřejnosti. Jak bude veřejnost tuto „stranu“ kontrolovat, když nebude mít sdělovací prostředky, ideologii, aparát, propagandu a program pro celou společnost? Jak dlouho bude strana opozici naslouchat, když jí až doteď vůbec nenaslouchala? Soutěž názorů nemůže suplovat soutěž o moc a veřejnost má právo si čas od času svobodně zvolit, kdo jí má vládnout. Kontrola moci nemůže být ani v zájmových a společenských organizacích, které jsou budovány na jiném principu než na principu politického přesvěd-

čení. Co dělat, když z oficiálních míst nechtějí opozici politických stran nekomunistických, protože by to mohlo vést k „návratu k překonaným a nemoderním formám buržoazní demokracie“. Autor navrhuje v článku existenci aspoň dvou souměřitelných alternativ, což, jak dnes víme, je opět nedemokratické.

V květnu a v červnu 1968 strávil Havel šest týdnů v USA a v západní Evropě. V New Yorku se zúčastnil premiéry hry Vyrozumění. V létě 1968 také z vlastního rozhodnutí opustil místo dramaturga na Zábřadlí.

Přijely tanky

Havel byl v srpnovém týdnu se svou ženou a hercem Janem Třískou u přátel architektů v Liberci. Účastnili se tam místního odboje. Psal každodenní komentáře do místního rozhlasu a Tříska je předčítal. Vystupovali v televizním vysílání ze studia na Ještědu, Václav psal předsedovi národního výboru proslovy, připravoval i prohlášení OV KSČ, ONV, OV NF, MěNV k obyvatelstvu, která pak vysílal pouliční rozhlas. Zažili v Liberci vzednutí svornosti, bratrství a soudržnosti, chvíle, které jsou v životě národů tak řídké a znovu se u nás opakovaly až v listopadu roku 1989. V té chvíli se zdá, že to tak bude pořád, že lidé budou lepší, že je jakýsi základní zážitek změnil. Ale není tomu tak. Po euforii se rovnováha musí zase srovnat na banálním a nezajímavém středu. Po nadšení se naopak ručička vychýlí na druhou stranu, do deprese.

Když Dubček přijel z Moskvy a rozplakal se do rádia, věděli jsme, že je to ztracené. Jenže jsme si neuměli představit rozsah té katastrofy. Všude kolem sebe jsem slyšela: „A co mohl dělat? Jsme malí, všichni nás opustili, musíme se sklonit a lhát. Už jsme se sklonili několikrát a vždycky jsme zase narovnali hlavu a páteř, když to šlo, když už odpor nebyl tak veliký.“

Tak mysleli především naši rodiče, pro které Němci byli pořád ještě o mnoho horší než Rusové.

Nastoupili jsme krušnou cestu plnou lží, kompromisů a polopravd. Cesta do pekla neměla konce. Neuvěřitelné se stalo skutkem a lidé se pokořili. Během okupace a po ní jsem byla v Izraeli, a nemohla jsem se tedy stát ani na týden vlastenkou a mít kolektivní zážitek se spoluobčany. Měla jsem ho až o dvaadvacet let později.

Kdybychom byli věděli, že to bude tak dlouho trvat, měnili bychom něco na svých životech? Ale mohlo to přece trvat až do smrti.

V Čechách se totiž pořád s něčím končí, odsoudí se to a začíná se znova. Pořád začátky, pořád konce. Jak se máme potom srovnávat se zeměmi, jejichž vývoj je kontinuální a které ke svému bohatství materiálnímu i duchovnímu pořád jen přidávají?

Sobectví, kariérismus, zbabělá přizpůsobivost, na tom založila staronová ekipa svou moc. Minulá krize se ještě prohlubuje, protože centralistické řízení společnosti se opět obnovuje a utužuje. Ti, kdo se už jednou neosvědčili, se vrátili do svých funkcí odměnou za to, že prohlásili, že schvalují vstup vojsk. Zrádci národa se tedy dostávají do vedoucích postavení. Je znovu zavedena cenzura a sdělovací prostředky opět lžou. Všechny společenské organizace musí být loajální, jinak jsou zrušeny. Mínění dělníka nikoho nezajímá, ale ti, kdo mají moc, se prohlašují znovu za mluvčí dělnické třídy. Lidé, kteří usilovali o reformy anebo jen veřejně projevíli své názory, jsou odsuzováni a špiněni a nemohou se hájit. Tuto situaci rozebral Václav Havel ve svém dopise Alexandru Dubčekovi z roku 1969. Chce po Dubčekovi, aby řekl pravdu a čestně odešel z politického kolbiště. Aby sám sebe nešetřil. Píše:

„... Z hlediska okamžité situace váš čin tedy nic pozitivního nepřinese, spíš naopak: bude zneužit k dalším represím. To všechno je však naprosto zanedbatelné ve srovnání s nesmírným mravním a tím z hlediska dlouhodobého vývoje i společenským a politickým významem, který by tento Váš postoj měl pro budoucí osud našich národů: lidé by pochopili, že si lze vždycky zachovat své ideály a páteř; že lze čelit lži; že jsou hodnoty, za něž má smysl se bít; že existují ještě vůdci, jimž lze věřit; že žádná okamžitá politická prohra neopravňuje k totální historické skepsi, dokáží-li postižení svou prohru důstojně nést.“

Alexander Dubček této výzvy neuposlechl, ale neudělal ani pokání, před kterým ho Havel také v dopise varuje. Vytratil se, žil ve vnuceném ústraní a stal se legendárním symbolem pražského jara. Symbolem mnohoznačným. Srovnajme jeho ústup s činem Jana Palacha. Palach uvedl po dvaceti letech do pohybu tisíce mladých lidí, kteří cítili, že kdyby na něho zapomněli, zradili by jeho čin, jeho památku a tím i sami sebe, svůj život. Palachův čin je něco, co přetrvalo, i když kolem dvacet let bylo hrobové mlčení anebo štvavá propaganda. Ponořil se do kolektivní paměti, vyplul v pravou chvíli a přinesl mravní očistu tisícům lidí. Stejný čin, stvrzený životem, vykonal také profesor Jan Patočka. Dubček se vrátil po dvaceti letech tak, jak byl, jenom trochu starší. Zachoval si svou tvář a svůj úsměv. Pro mladé lidi je však, bohužel, spíš symbolem prohry než symbolem touhy po pravdě, kterou smrt nezničí, ale naopak povyšuje.

V roce 1968 se něco skrývalo, počítalo se pořád, co by tomu řekli v Sovětském svazu, co by tomu řekli komunisté, jestli by se jich to příliš nedotklo. Pořád se nějak kalkulovalo. Lidé zažili okamžik pravdy, ale až pozdě, až tváří v tvář tankům. Podle Havla byl rok šedesátý osmý schizofrenický, protože pravda nebyla vyslovena.

A byla normalizace

Andy Warhol napsal:

V šedesátých letech se každý zajímal o každého.

V sedmdesátých letech začal každý kašlat na každého.

Šedesáté roky byly Shlukem.

Sedmdesáté roky byly velmi prázdné. (Od A k B a zase zpět.)

John Lennon řekl, že sedmdesátá léta stála za hovno.

A to oba dva nebyli moc informováni o tom, jak to vypadalo u nás.

Šroub, který nasadil dr. Husák, se utahoval, lidé vyjádřili v prověrkách loajalitu a stáhli se do svých domovů a do zahrádek. Provokativně na všechno kašlali a mocní si dělali, co chtěli. Ti, kteří chtěli emigrovat a ještě to stihli, odjeli. Od dob komunistického puče v roce čtyřicet osm neodešlo tolik lidí. Nikdy snad neutrpěl duch víc než v letech normalizace, nikdy jsme nestáli na rozsáhlejší a vyprahlejší morální poušti než právě tenkrát.

V červenci a v srpnu 1969 se Václav účastnil rozhovorů, které vedly ke vzniku prohlášení Deset bodů, adresovaného federální vládě, Federálnímu shromáždění, vládě ČSR, České národní radě a ústřednímu výboru KSČ. Vyšlo s datem 21. srpna 1969 a podepsalo je deset signatářů. Odmítali v něm politiku normalizace. Na podzim byli signatáři obviněni z trestného činu podvracení republiky. Za rok nato bylo trestní řízení odloženo na neurčito.

Koncem roku 1969 vyšel ještě v Československém spisovateli literární sborník osmnácti autorů Podoby 2 uspořádaný Havlem. Všichni autoři byli vzápětí zakázáni, i Havel. V srpnu 1970 byl už veřejně ostouzen v televizi, v Rudém právu a v rozhlasu v rámci

kampaně proti profesorovi Václavu Černému. V letech 1971–1972 jeho jméno uvedli v tajných směrnících mezi autory, jejichž knihy byly vyřazeny z knihoven. Vězni ho vystříhávali z čítanek.

U nás byl ostouzen a zakazován a jinde ho oslavovali. Obdržel dvakrát za sebou americkou cenu Obie za pronikavý úspěch Vyrozumění a Ztížené možnosti soustředění (Off-Broadway Theatre v New Yorku).

„A kdo mě zastřelí, to budou kamarádi...“, zazpíval Pavel Landovský a shodil magnetofon ze stolu.

Kamarádů opravdu ubývalo. Někteří, jako Věra Linhartová a Jan Tríska, emigrovali. Ten poznal, že nemůže hrát divadlo, mít peníze, dům a auto a zároveň mít přátele svého srdce. Nakonec řešil situaci dramatickým útekem. Někteří známí se tak báli, že když měli Václava potkat, přešli na druhý chodník. Při své ohleduplnosti Václav nerad uváděl lidi do rozpaků, proto chodil málo do společnosti. Lidé, kteří se s ním stýkali, měli větší nebo menší potíže se Státní bezpečností. Tehdy odjel s Olgou na Hrádeček a žili tam většinu roku. Václav šel pracovat do pivovaru v Trutnově. Nebylo to kvůli penězům, mohl žít z honorářů za své hry, které sklízely úspěch ve světě, ale potřeboval chodit mezi lidi a mít nějaké oficiální zaměstnání, když ho jako spisovatele neuznávali. Za pár měsíců věděl o sudech a o pivu víc než lidé, kteří tam pracovali desetiletí. Věděl také skoro všechno o nich.

Lidí, kteří přijížděli na Hrádeček, ubývalo. Jezdil tam pravidelně Pavel Landovský, třeba jen na noc a zase zpátky, Pavel Kohout, který byl také v trosečnické situaci, a jezdil tam přítel nejvěrnější, Zdeněk Urbánek. Měl svůj pokoj nahoře nad schody, a pokud se pamatuji, bylo to jediné místo mimo Střešovice, kde mohl psát. Dopoledne psal, odpoledne chodil na hory. S Vaškem se vídali večer, protože ten pracoval zásadně v noci. Noční lidé, jak jsem se

někde dočetla, bývali prý v minulých životech strážci ohňů. Byli to lidé nejodpovědnější, neboť střežili zítřejší život obce. Zatímco o samotě hlídali oheň, přemýšleli o mnohém a filozofovali.

Olga často říkávala Zdeňkovi, aby vytáhl Vaška někam do hor anebo na procházku, Zdeněk ho přemlouval, ale nakonec pochodovali spolu do hor, jen když na hřebenech byla schůzka s polskými disidenty.

„Aby šel teď,“ řekne Zdeněk a kuckavě se směje, „to by se musel pořádat nějaký pochod prezidentů na Chřibské vrchy.“

Dopis dr. Husákovi

Něco se už muselo stát. Procesy na začátku sedmdesátých let proběhly bez veřejnosti, zdálo se, že společnost ochrnula a nechá si všechno líbit. Lidé, kteří ztratili zaměstnání, ať už proto, že časopisy nebo instituce, kde pracovali, po okupaci normalizátoři zlikvidovali, anebo proto, že byli v prověrkách vyhozeni z práce, protože nesouhlasili se vstupem vojsk, si museli najít manuální práci. Normalizátoři opravdu společnost zmanipulovali a ona jako by se nemohla vzpamatovat ze šoku. Tehdy Havel napsal dr. Husákovi dopis, který se na začátku mnoha přátelům jevil jako čisté kamikadze. Bylo to troufalé gesto. Lidé, kteří se báli jen trochu, se teď báli víc, protože se nedalo předpokládat, jak se Husák bude chovat. Do té doby se s nikým veřejně nehádal, nic nezveřejňoval. Protesty a petice mizely beznadějně v propadlišti času, nikdo na ně nereagoval, normalizaci dělal Husák až odporně inteligentně. Nepustil ven žádné problémy, publicitu minimalizoval, všechny informace dusil. Václav nemohl s jeho jednáním nijak kalkulovat, napsal dopis a čekal, co se bude dít. Landovský dopis tajně zkopíroval na xeroxech v Akademii věd a hotový balík vzal na Slovensko. Tam rozdal kopie po divadlech. Mnozí divadelníci prý říkali, že to je chyba a blbost tomu člověku něco psát.

Snad proto, že strach měl, ale nedával ho najevo, začal Havel analýzou strachu, který Husákově vedení ve společnosti nastolilo. Strach jako vědomí trvalého a všudypřítomného ohrožení, pozvolné zvykání na strach jako na substanciální součást tohoto světa. Systém existenčního nátlaku nevynechá jediného občana, protože i pomocný dělník může být přerážen na horší práci, a ten-

to existenční nátlak je realizován všudypřítomnou a všemocnou státní policií. Ta může kdykoliv do kteréhokoliv života zasáhnout a nelze se proti tomu bránit. Systém v hluboké morální i hospodářské krizi dal moc lidem sobeckým a kariéristickým, lidem bezzásadovým, kteří si zvyknou na jakékoliv ponížení a jsou ochotni obětovat své bližní, aby se mocným zalíbili. Každý občan je nucen být pokrytcem. Lidé zlhostejněli, a to bylo smyslem politiky vedení státu. Zdálo se jim, že nemá smysl a nestojí za to o něco bojovat. Propadli apatii a nezájmu o nadosobní hodnoty. Vykonávali politické rituály, aby měli klid. Vláda uvítala, že se lidé starali pouze o své privátní živobytí a nevšímali si duchovního, politického a mravního znásilnění. Podle komunistické ideologie stojí v čele všech zájmů člověk, lidská bytost. Tím se moc pořád oháněla, ale ve skutečnosti si přála spokojeného socialistického měšťáka, jehož soukromý život je redukován na sháňku. Stal se z něj poslušný příslušník konzumního stáda, přičemž konzum moc nefungoval, a tak byl konzument pořád něčím zaměstnán. O politiku se vláda starala sama a nikoho k ní nepouštěla. Byl pořádek a klid za cenu duchovního a mravního zmrtnění společnosti. Základním nástrojem sebeuvědomění společnosti je její kultura a ta byla totálně vykastrována, zvnějšněna až do banality, průměrnosti, bodré měšťácké filozofie. Otázka zní, k jak hluboké zítřejší duchovní a mravní impotenci národa povede dnešní kastrace jeho kultury. Kdesi v základech moci, jež se vydala k entropii, je princip smrti. Zavedli u nás pořádek bez života, takže se dokonce ztratily i dějiny. Společnost se vrátila kamsi do předhistorické doby a dějiny byly nahrazeny pseudodějiny. Žili jsme od výročí k výročí, od oslavy k oslavě a od sjezdu ke sjezdu. Avšak tím, jak moc umrtvuje život, umrtvuje i sebe samu. Život teče někde dole pod ledovou kůrou tiše a nenápadně jako pramínek. A pak se stane něco, co nebylo

v oficiálním kalendáři naplánováno. Dějiny se hlásí. A nyní dávejte pozor, jak Václav v roce 1975 prorokuje:

„Oč racionálnější byl tedy po léta budován kalendář pseudodění, o to iracionálnější podobu mívá pak náhlý vpád skutečných dějin; všechna jejich po léta potlačovaná neopakovatelnost, jedinečnost, nevypočitatelnost, všechno jejich po léta popírané tajemství se provalí v jediné chvíli: a jestli jsme po léta nemohli být nikdy ničím drobným, každodenním překvapení, teď se dožíváme jediného velkého překvapení – to však stojí za to. Všechna ‚nepořádnost‘ dějin, po léta umělým pořádkem potlačovaná, teď najednou tryská ven... nic nezůstává zapomenuto, všechen vytrpěný strach, všechna vynucená přetvářka, všechno to trapné a nedůstojné šaškování – to vše a možná ze všeho nejvíc pocit prokázané zbabělosti – to vše se kdesi na dně společenského vědomí usazuje a strádá, to vše tam tiše pracuje... Bojím se toho, čím budeme muset všichni zaplatit to drastické potlačení dějin.“

Dopisem začalo nové období československých dějin. Všechno bylo sice zdánlivě jako dřív, protože dr. Husák nereagoval. Avšak dopis koloval v opisech, lidé ho četli a uvědomovali si, co třeba všichni věděli, ale po malých částech. Tady jim někdo dal jednotlivosti do souvislostí. Stalo se přesně to, čeho se moc nejvíc obává. Pokud má každý svoje starosti a každý trochu jiné, nenapadne nikoho, že to všechno má jednoho společného jmenovatele a viníka, že je to dokonce úmyslně organizováno.

Žebrácká opera v Počernicích

Václav Havel psal politické eseje, články, ale nejraději přece jen divadelní hry.

V roce 1972 napsal Žebráckou operu, hru na téma Johna Gaye, potom napsal Horský hotel a Vernisáž. Spolu se Spiklenci to všechno vydala Zdena Salivarová v Sixty-Eight Publishers v Torontu v roce 1977. Jiří Voskovec napsal k té knížce krásnou předmluvu, z níž největší pochvalu si dovoluji citovat:

„... Historie napodobuje, či chcete-li, splňuje věštby jen hrstky velikánů, jakými byl Jules Verne, a v polohách hlubších H. G. Wells, Jonathan Swift, Franz Kafka anebo Dostojevskij. Jste členem exkluzivního klubu, příteli. Hluboce se Vám klaním.

Jen ještě slovíčko mi dovolte. Imponuje mi, jak ve svých nejnovějších hrách (Horský hotel, Vernisáž, Audience) jste naopak přebásnil svoji vlastní situaci v československé podubčekovské éře do divadelního efektu, kterému soukromě říkám havlovská spirála. Jde o pohyb, vír nesmyslnosti, o bezradný, akcelerující, slovní i akční kvapík prázdnoty a bezvýchodnosti, kterým v různých obměnách tři zmíněné hry končí. V tom nepochopitelném malströmu, jenž se sám v sobě zrcadlí repeticí a prolínáním vět, kroužíte Vy i všichni Vaši spoluobčané včetně vládců. Vy jediný, přestože rotaci onoho děsného tornáda nemůžete odporovat, jste si zachoval perspektivu a dokážete tornádo divadelně sestrojít jakoby zvenčí.

Nadto – a to už přestává sranda – je to smršť Velikého obecného nesmyslu; na této maličké planetě nás zachvacuje všechny, bez rozdílu politických či jiných bloků...”

V létě 1975 napsal Václav jednoaktovku, hru Audience. Andrej Krob, soused na Hrádečku, o tom povídá:

„Ta jeho schopnost být v nějakém prostředí! On byl pár týdnů v pivovaře a byl tak zaujatý. V podstatě tam jít nemusel, ale byla to pro něj exkurze do jiného světa. Válel tam pár měsíců ve sklepe nějaký sudy, ale rychle se potřeboval dozvědět, jak se ten sud vyrábí, kdo dělá obruče, co se do toho sudu dává, a najednou nám dával kolikahodinové přednášky z pivovarského světa. Byl hned odborníkem světové úrovně. On má schopnost rychle věci pochopit, perfektně analyzovat situaci, ve které se z ničeho nic ocitne a má o ní opravdu minimální zprávy. Já jsem ho vždycky porážel v šachu. Já si myslím, že on měl šanci buďto stát se prezidentem, nebo geniálním mistrem světa v šachu. Byl by v tom dobrý, kdyby se tomu věnoval jako třeba spisovatelství, filozofii nebo politice. U něho jediná věc nezůstala nedokončená, jediný slovo nebylo řečeno marně. Každou vteřinu, každou hodinu je cílevědomý, ví o smyslu. Umí si zařídit život i v kriminále. Je to člověk, který vždycky byl na svém místě. Já jsem jeden z mála lidí, který to ví jistě. To není jen schopnost s každým vyjít, to je schopnost každého navést v jeho chybném a zkratovém myšlení na nejužitečnější cestu.

Já si přečetl Žebráckou operu a dostal jsem chuť zas trochu zamíchat se svým trochu fádním životem. Byla původně napsaná pro Činoherní klub, ale tam se hrát nemohla. Tak jsem se prostě rozhodl, že ji udělám. Rok a půl jsme to zkoušeli s amatéry, nikdo moc nevěřil, že to dokážeme. Havel to viděl dvakrát, jednou jsme s tím přijeli na Hrádeček, zkoušeli jsme to po bytech, pak na generálku přišel Grossman i Vašek. Já si myslím, že po tom roce a půl jsme se dostali přesně do stadia, kdy hra byla dobře přečtena a aranžmá bylo v perfektním stavu. Mělo to rytmus

a bylo potřeba začít hrát, jenže to mi doba neumožnila. Tak jsme vyjednali hospodu v Dolních Počernicích a vydali omezený počet vstupenek. Vašek to považoval za svou premiéru. To představení možná bylo nedodělaný, ale v každém případě bylo neopakovatelný. Všechno tam souviselo se vším. Vedle řvali ožralí a dveře byly zatlučený matracema, v hledišti sedělo tři sta výborných, skvělých, talentovaných lidí, který komunisti vyházeli z práce a vsadili do kotelen. Seděli na rozvrzaných židlích a na jevišti lidi, kteří připevňovali kovotěs do oken, kulisáci, dělníci, údržbáři a řidiči jim předváděli hru a najednou se dění z jeviště přesunulo do hlediště. Byl to obrovský happening s námětem Žebrácká opera. Stalo se něco, co já vůbec nejsem schopen pochopit. Pro mě to byla směs průserů, špatně otevřených opon, překeců, zpoceného čela. S odstupem času si ale uvědomuju, že nešlo ani tak o divadelní představení, ale o to, že se uskutečnilo v naprosto neuvěřitelných podmínkách.“

Připomněla jsem také Andrejovi, že později natočil s amatéry na video Havlovu hru Pokoušení. Hleděla jsem na ni jednou na Hrádečku tři hodiny a nemohla věřit svým očím. Uvěřila jsem ale amatérům tu hru. Andrej jim také věří víc než někomu v Národním divadle.

„To není úspěch můj, to je úspěch jejich inteligence, jejich porozumění, jejich chápání textu, toho, že vědí, o čem hrajou.

Po Žebrácké opeře jsme se šli opít. Hned vedle Bartolomějské jsme si objednali sál, zadní místnost U Medvídků. Bylo tam vesele, skončilo to brzo ráno a rozešli jsme se s pocitem, že všechno se podařilo. Pár dní byl klid. Před výročím říjnové revoluce mě sebrali a začaly výslechy. Přitom jsem zjistil, že byli naprosto zmatení a nevěděli, co se děje. Fízlové snad v Počernicích vůbec nebyli. Jednak jsme to dobře utajili a za druhé oni z téhle strany

vůbec nečekali útok: od dělníků, kulisáků. Já už seděl u výslechů a v Počernicích se srocovali lidé, že jdou na reprízu, která, samozřejmě, nikdy nebyla. Já jsem si jen s vrchním v hospodě říkal, že to zopakujeme.“

Z představení v Počernicích byl velký malér. Zabývaly se tím všemožné instituce a říkalo se, že Havlovou vinou (proč si už konečně nedá pokoj?) se zhorší podmínky v českém divadelnictví, že už se nebude moci ani to, co se ještě zdánlivě může. To byl od začátku sedmdesátých let argument všech oportunistů. Když to neudělám já, přijde mnohem větší svině a udělá něco daleko horšího. Menší zlo je lepší než větší, a proto dělejme zlo s klidem a dobrým svědomím. Pořád ustupovali, ale hájili se tím, že drží nějaké pozice.

Václav měl velikou radost, že viděl po letech na jevišti svoji hru. Jak sám říká, měl z toho větší radost než z uvedení své hry v New Yorku nebo ve Vídni. Vzpomeňme si, že to byl dramatik, který psal své hry pro konkrétní divadlo a pro konkrétní herce. A pak najednou to všechno ztratil. Hry totiž nejsou na čtení, ale na hraní. Hry se stávají samy sebou teprve uvedením v divadle, tím, že jim režisér vtiskne svůj pohled, tím, že se zkoušejí s herci a že je dotvářejí herci a v neposlední řadě také diváci. Jedině v divadle lze mezi jevištěm a hledištěm vytvořit neopakovatelnou, zápalnou atmosféru. Vašek si musel tohle všechno vymýšlet a představovat. Představoval si, že píše své hry pro současné diváky, ale museli to být diváci tady i tam, za železnou oponou, kde byla zcela jiná společenská atmosféra. V článku Daleko od divadla z roku osmdesát šest o tom napsal:

„Tak jako jedinou obranou vězně je lehce přituplé zabydlení v nařízeném pseudoživotě, je možná má laxnost k divadelnímu životu mých her jedinou obranou proti absurditě mé situace.“

Při představení v Počernicích si ověřil, že píše hry, které se dají hrát, a obecenstvo se baví.

Dopis dr. Husákovi, jehož napsáním se osvobodil, a uvedení Žebrácké opery v Dolních Počernicích mu přineslo příval energie. V atmosféře bez dramatu a bez příběhu se najednou něco začalo dít. Lidé znovu dávali najevo, že jsou živí. Kolektivní zážitek v divadle dodal sílu mnoha jiným lidem, kteří se zakrátko stanou signatáři Charty 77 a jejími mluvčími. Svobodný čin přináší osvobození všem, kdo se ho účastní a svou účastí ho vytvářejí anebo naplňují.

Na útoky proti lidem, kteří představení připravili, reagoval Václav dopisem primátoru Prahy Zuskovi. Ve Spieglu vyšel článek a hlásila to Svobodná Evropa. Státní bezpečnost zjistila, že představení v Počernicích nejsou pikle imperialismu, a najednou si uvědomila, že dělat z toho politický skandál je pro smích.

„Postiženej jsem byl nakonec jenom já,“ vypráví přítel Andrej, „protože mě vyhodili z divadla a musel jsem jít dělat kovotěs do oken. Dělal jsem to třináct let a dnes se mi po tom stýská. Já se potkal s tisícema lidí, to bylo ložnic, obývacích, kuchyní. S Vaškem jsem se viděl hlavně v létě na Hrádečku. Naše chalupa byla čítárna. Měli jsme tam disidentskou literaturu a lidi tam celé týdny leželi v knihách a v časopisech. To už je dneska romantika, krásné vzpomínky na dobu temna.“

Dva domy naproti sobě. Havel, když sedal na dvorečku, viděl, jak Andrej vychází z chalupy, jak jde na záchod. Cestou uviděl třešně a rozhodl se, že nějaké třešně natrhá. Šel pro žebřík a přinesl ho. V kůlně uviděl, že by měl naštípat dříví, tak se rozhodl, že nejdřív naštípe dříví, a přitom zjistil, že už se podělal.

Havel byl vždycky systematický, měl v životě řád. Andrej byl Havlovým opakem, a snad proto se měli tak rádi. Byl u všech

důležitých okamžiků Andrejova života a Andrejova fotografie se zdviženým ukazovákem byla na stropě nad Václavovou postelí.

V roce 1972 byla založena Edice Petlice. Vymyslel ji Ludvík Vaculík s několika kamarády. V březnu roku 1975 se po přestávce, která trvala pět a půl roku, opět setkali ve vinárně U Piaristů v Panské ulici Havel a Lopatka. Mluvili spolu o dopisu dr. Husákovi, který byl pak odeslán 8. dubna, a o založení Edice Expedice. Měla to být rovněž strojopisná, samizdatová edice, která by existovala paralelně s Petlicí a doplňovala ji. Petlice vydávala původní texty autorů, kteří byli osudově spojeni v posledním třicetiletí. Expedice měla trochu jiný plán. Havel chtěl nejdříve přejímat nějaké vybrané tituly z Petlice, ale brzy začal doplňovat řadu EE o své autory. Byli to hlavně mladší spisovatelé a underground, v EE vycházely také esejistické knihy, sborníky, paměti. Zvláštností Expedice bylo i to, že knihu nesignoval autor jako v Petlici, ale vydavatel. Tedy: „V roce tom a tom pro sebe a své přátele opsal Václav Havel.“ Václav bral všechno na sebe, jako vždycky (stejně tak později oznámí všem signatářům Charty, že jim předložil text k podpisu on sám). Expediční knihy byly vázány zásadně v černém plátně a v levém spodním rohu měly zlatá písmena EE. Havel se neptal autorů, jestli je smí vydat, nebo ne. I tady bral rozhodnutí i rizika na sebe a vydával, co se mu líbilo. Edice Expedice byla tedy „pirátskou“, divokou edicí. V prvním období vydala autory jako Binar, Černý, Dienstbier, Gruša, Fikar, Havel, Hrabal, Chalupecký, Juráček, Kantůrková, Klánský, Kohout, Komárková, Kriseová, Landovský, Machovec, Mandelštamová, Orwell, Patočka, Seifert, Sidon, Skácel, Šamalík, Šiktanc, Topol, Vladislav, Voskovec a díla jako Československé fejetony, sborník Hodina naděje. V druhé skupině vycházely knihy undergroundové: Bondy, Filmologie dnes, Hutka, Jirous, Jirousová, Sborníky undergroundu, Třešňák.

Edice Expedice vydávala knihy, které byly kdysi plánované v řadě časopisu Tvář a měly vycházet v nikdy nerealizované edici Tangens v Československém spisovateli. Byli to Bonhoeffer, Dalí, Eliade, Fjodorov, Hanč, Heidegger, Hejda, Hynek, Ladislav Klíma, Kolář, Lopatka, Stanislav Mráz, Péguy, sborník Pohledy 1, Portmann, Reynek, Rozanov, Schulz, Stankovič, Vodička. Expedice publikovala také esejistiku o přírodních vědách a mezioborových vztazích, tak příznačných pro vědu posledních desetiletí. I v tomto směru zanechala kus nedocenitelné práce, protože seznamovala lidi s tím, co ve světě běžně vycházelo a co u nás vycházet nesmělo. Ani nebylo možné vypůjčit si tyto knihy v knihovnách. Budťo je tam neměli, anebo je nesměli půjčovat. Augustinus, Entralgo, Guardini, Landsberg, Lorenz, Moody, Neubauer, Palouš, Tomin. Publikovali tu i výborní zakázaní překladatelé jako Urbánek svého Shakespeara, Vladislav svého Michauxe, Montaleho, Petr Kopta svého Ronsarda. Když Václava Havla nejprve v roce 1977 nakrátko a pak v roce 1979 nadlouho zavřeli, pokračovala ve vydávání knih jeho žena Olga. Tehdy byly svazky signovány: „V roce... pro sebe a své přátele opsala Olga Havlová.“ V období 1975–1981 vyšlo pod označením EE celkem 122 svazků. Poslední z takzvané černé řady nese pořadové číslo 152. Organizačně a redakčně se v letech 1975–1978 starala o řadu Dana Horáková, od roku 1979 do roku 1989 Ivan Havel a Jan Lopatka.

V roce 1983 začíná takzvaná světlá řada. Celkem vyšlo v EE asi 300 titulů, z toho třicet zabavila policie v takové fázi výroby, že jejich dokončení nebylo možné.

Na začátku sedmdesátých let se ještě na Hrádečku občas sešli spisovatelé na jakémisi minisjezdu. Scházely se tu dvě party, které se později spojily v jednu. Byli to exkomunisté anebo, jak se jim říkalo, antidogmatici, kteří dopláceli na svůj pokus o reformu

socialismu: Vaculík, Klíma, Kohout, Trefulka a jiní, kteří byli „disidenty“ už v padesátých letech, neboť jejich díla vycházela v samizdatech už tehdy: Urbánek, Vladislav, Hiršal, Dvořák, Kopta. Někdy přijížděli Kliment, Gruša, Uhde, Kabeš, Sidon. Všichni se teď navzájem promíchali, protože na tom byli dost podobně. Někteří se uživilí z honorářů z ciziny a jiní museli pracovat manuálně, takže jim na psaní nezbylo moc času. Tradice, která se tehdy založila, pokračuje vlastně dodnes. Později jsme jezdili na Moravu, na Slovensko, na různá tajná místa. Navštěvovali jsme přátele a sebe navzájem. Schůzka se konala pravidelně každého čtvrt roku. Vyměňovali jsme si navzájem svoje texty, četli jsme je nahlas. Datum a místo příští schůzky se vždycky psalo na papírek, ať jsme byli kdekoliv. Někdy se místo a datum prozradilo a pak se nám nepodařilo se sejít, ale o tom až později.

Na začátku roku 1976 se Havel setkal s Ivanem Martinem Jirousem, který má přezdívku Magor. Byl managerem rockové skupiny Plastic People, zakladatelem a králem českého hudebního undergroundu. Magor spojoval hudbu s výtvarným uměním, byl kunsthistorikem Křižovnické školy. Také psal básně a manifesty. Underground, jak říká Egon Bondy, byla sebeobrana kultury v čase zoufalství a vznikla z něj mimo jiné česká postmoderna.

Skupina The Plastic People of the Universe se vyvinula ze skupiny The Primitives Group, která hrála už koncem šedesátých let. Byli značně nekonformní a komunističtí měšťáci byli brzo pobouřeni nejen stylem jejich hudby, ale i jejich vystupováním, tím, že měli dlouhé vlasy, používali sprostá slova apod. Vzali jim povolení k vystupování v Praze a nakonec jim zakázali veřejně hrát. Plasticci hráli pak na všelijakých svatbách, křtinách a narozeninách. Pořádali také takzvané černé koncerty v různých vesnicích. Policie hlídala nádraží, autobusové zastávky, sbírala mladé lidi v lesích,

na silnicích, nařizovala autům vrátit se zpět. Koncerty Plastiků připomínaly středověké poutě na hory, kde se protestanti scházeli při svých mších na tajných místech. Policie několikrát vtrhla na koncerty, surově účastníky mlátila, odvážela je v antonech. Nešlo o nic jiného než o hudbu, která se mocipánům nelíbila. Nevěřili, že tolik lidí a přes takové překážky a rizika přišlo jen kvůli hudbě.

Komunistický režim se dostával do konfliktu s novou generací, s mladými lidmi. Tito lidé neměli žádný škraloup z osmašedesátého, protože se tehdy ještě nestačili provinit. Moc si však z nich udělala nepřátele tím, že je nenechala žít, jak chtěli a potřebovali. Ve své zpupnosti se domnívala, že bude rozhodovat o tom, jací mají lidé být, co je má bavit, co se jim má líbit. Profesor Jan Patočka napsal v článku Hrdinové naší doby: „Nietzsche říkal, že velké změny přicházejí na holubičích nožkách. Odehrávají se v skrytu, a to podstatně. Kdyby měly spekulativní ráz, Herodesové by je zadávali v zárodku. Jen to, že nevidí, co se ve skutečnosti děje: že se mění nikoli věci, nýbrž svět, zachraňuje svět před hrabivou rukou manipulátorů. Kde se však mění svět a dějiny? V ‚nitru‘, lépe v životě jednotlivce.“ (sborník Jan Patočka, první skica k podobizně; samizdat 1977)

Proces s Plasty

Na začátku roku sedmdesát šest se jednoho večera sešel Havel s Magorem. Magor hrál Václavovi celou noc skladby Plasty, DG 307 a jiných skupin. Dal mu svou Zprávu o třetím českém hudebním obrození. Vašek pochopil, že se tu odehrává něco, co má zcela podstatný výraz, že to je autentický a existenciální projev mladých lidí, a ne nějaký řev a sprostá slova, jak se oficiálně říkalo. Rozpoznal, že Jirousův underground jsou potenciální spojenci, které režim vrhl do ghetta, protože se odmítli přizpůsobit. V jejich hudbě byla poezie, touha po spáse a po spravedlivosti, po svobodě. Pak už se všechno odehrávalo v jakési vyšší režii a moc sama začala strkat hlavu do oprátky. V březnu zavřeli Plasty, zatkli devatenáct hudebníků a příznivců skupiny a bylo proti nim zahájeno trestní stíhání. Mysleli si, že odsoudí několik dlouhovýchlasých výtržníků, narkomanů, flákačů a alkoholiků, že je nikdo nezná a nikdo se jich nezastane. Že se tím zbaví nákazy rockové hudby, která podle jejich mínění ohrožovala nebezpečně mladou generaci. Věra Jirousová a Jiří Němec zpočátku nevěděli, jestli se mají spojit s Havlem a požádat ho o radu a pomoc. Přátelé Plasty uvažovali o tom, jestli muzikantům neuškodí, když se jich zastane Havel. Jsou to přece jen muzikanti a žádní disidenti. Doufali, že jde o omyl a že moc sama nahlídne, že tady šlape vedle. Kdo kdy viděl, aby byli zavřeni hudebníci jen za to, že hrají hudbu, která se jim líbí. Když se do toho vloží Havel a jeho kumpáni, Státní bezpečnost nebude už moci tiše vycouvat. Případ se může stát prestižní záležitostí režimu, a zavrou se tím zadní vrátka pro ústup.

Magor ještě asi týden kličkoval, schovával se v tajných bytech, ale nakonec rozhodl, že se do toho půjde. Vašek přijel z Hrádečku

a dohodli se na taktice. Když zakrátko Magora zavřeli, šli Němec a Jirousová za Václavem a rozhodli se, že případ budou publikovat. Vašek zařídil interview s Reuterem a zpravodajstvím ve Svobodné Evropě. Na všechna vyslanectví poslali protesty, a hle, ve světě bylo vzbouření. Lidé si všimli, že tady už nejde o účtování s politickými protivníky anebo s těmi, kdo prohráli, že to není spor o politickou moc, ale boj o život. Že zhovadilá a životu nebezpečná moc může zavřít každého za to, že dýchá, že si zpívá, že chodí. Husákova vláda viděla, že přestřelila, a v květnu už se zdálo, že couvá. Bylo rozhodnuto, že věc bude překvalifikována a stíhána jako přečiny proti veřejnému pořádku. Toto rozhodnutí zvrátila, jak se zdá, StB Praha-západ a jistý poručík Koudelka, který se rozhodl, že si na Plasticích udělá kariéru. Prostě nemohl přestat a dohnal to v září až k procesu. Mnozí se domnívají, že v té chvíli se vymkla tajná policie dr. Husákovi z rukou a začala si dělat, co chce; snad ani ústřední výbor KSČ to nestačil ubrzdit. Od té doby pronásledovaní těžili z pronásledovatelových chyb. I tenisový zápas vyhraje ten, kdo využije chyby druhého. Bylo jisté, že přechávací metoda už nemá smysl.

Ted' šlo o proces, kde byla souzena lidská touha svobodně se chovat, o proces ve jménu stejnosti, lhostejnosti, byrokratizace, totální poslušnosti a přizpůsobení. Všechno, co nějakým způsobem vybočovalo, mělo být likvidováno. Nová doba nastávala také samospádem. I my jsme měli takovou zkušenost. Ti, co studovali těžce koncem let padesátých a začátkem šedesátých, měli potom v polovině šedesátých let docela dobrý start, a ti, co studovali relativně dobře v šedesátých letech, začínali moc špatně v letech sedmdesátých. Tak se to střídá jako příliv a odliv, podle jakýchsi záhadných zákonů, jimž nikdo nerozumí. V každém případě však bylo jasné, že přichází opačná fáze a že je jí třeba využít.

V sedmdesátém šestém roce se ukázalo, že společnost se začíná přestrukturovat a že odpor sílí. Moc totiž příliš chytrá nebyla. Rozházela si to postupně se všemi a nikomu nenabídla spolupráci. Ve své nadutosti si neuvědomila, že zahání do jedné ohrady ty, kteří dřív neměli spolu nic společného, a dokonce ani mít nechtěli. Každá moc uděluje časem milost provinilým, ale Husákova moc se k ničemu takovému neměla. Setrvala ve své uraženosti a to bylo pro ni osudné.

Havel spolupracoval na kampani za Plastiky především s Jiřím Němcem, svým dávným spolupracovníkem z Tváře, s nímž léta po odchodu z redakční rady Tváře nemluvil. Poznal, že Němec organizačně vládne nárůdkem dlouhovlasáčů z undergroundu. Pochopil, že nemá smysl pracovat pořád se stejnými lidmi, kteří ve stejném složení podpisují petice, a že roste masa ubližovaných, kteří se chtějí připojit. Rockeři byla rychlá komunikativní jednotka, která se dorozumívala snad tamtamovými bubny; poznal to, když organizoval podpisovou kampaň za Plastiky. Václav, jak bylo jeho zvykem, kampaň naplánoval. Všechny své politické akce vždycky plánoval a kreslil do pavouků, když byl čas. Tak jako graficky znázorňoval průběh svého dramatu, tak to dělal i se zamýšlenými událostmi. Zde je namístě říct, že vždycky dával přednost životu a ochotně a rád pavouky měnil a kreslil nové.

Lidé, kteří byli osloveni, začali zvolna chápat, že svoboda je nedělitelná a že ohrožení svobody jednoho je ohrožením svobody všech. Mohlo by se předpokládat, že se nezastanou mladých vlasáčů, o nichž měli z oficiální propagandy ty nejhorší zprávy, ale byli už unaveni z mlčení a z toho, že se nic nedělo. Bylo jasné, že se něco musí pohnout, a Plastici byli dobrý impuls. Havel s Němcem napsali otevřený dopis Heinrichu Böllovi. Protest podepsali nejdříve starší spisovatelé, kterým se nemohlo tolik stát, a násle-

dovala velká petice, kterou podepsalo sedmdesát lidí. Ozvali se i právníci a hlavně bývalí komunisté, což muselo být pro současné komunisty nemilé překvapení.

V září se konal u Okresního soudu Praha-západ v Karmelitské ulici proces. Havel o něm napsal článek. Sledoval soud jako absurdní divadlo, jako něco, co bylo vymyšleno a naplánováno úplně jinak a měnilo to podobu před zraky diváků. Píše tam:

„Tato fasáda soudní důkladnosti a objektivitě zároveň ale velmi brzy začala sama sebe usvědčovat z toho, že je jen kouřovou clonou, která má zakrýt to, čím tento proces ve skutečnosti je: vzrušujícím sporem o smysl lidského života; naléhavým zpřítomněním otázky, co má vlastně člověk v životě chtít: zda mlčky přijmout svět, jak se mu nabízí, a včlenit se do něj jako jeho poslušný objekt – anebo zda má sílu stát se svobodným subjektem životní volby; zda má mít prostě ‚rozum‘ a zařadit se – anebo zda má mít právo vzepřít se ve jménu vlastní lidské pravdivosti... Depresivní příchod dával celé události už sám fakt jejího vymknutí: jak jinak mohla totiž působit okolnost, že tenhle spor o smysl lidského života probíhá zde, před senátem Okresního soudu Praha-západ, anebo že nikdo z přítomných nemůže udělat to jediné, co bylo namístě udělat, totiž vstát a zvolat: ‚Dost téhle komedie, rozchod!‘... To vše ale ten zážitek stále ještě plně nevystihuje: v jakési hlubší rovině nebyl totiž kupodivu vůbec skličující, řekl bych dokonce, že navzdory všemu v něm bylo až cosi povznášejícího: způsobovalo to asi už samo vědomí účasti na tomto neopakovatelném osvětlení světa, hlavně však ono vzrušující pomyšlení, že mezi námi ještě existují lidé, kteří za svou pravdu ještě existenciálně ručí a neváhají za svou představu o životě i takto tvrdě platit, zatímco ti, kteří je soudí, se dokážou opírat výhradně jen o kolektivní ručení kolosální společenské moci a raději pošlou člověka bezdůvodně do vězení, než by byli ochotni riskovat docela mírnou oděrkou na své kariéře... Najednou se mi zprotivil celý jeden svět, v němž – jak

jsem si uvědomil – stále ještě jednou nohou stojím, totiž svět zadních vrátek.“ (Proces, 1978)

Po procesu stáli spolu na chodbě dlouhovlasí mladíci a bývalí funkcionáři KSČ a najednou měli společnou tu otřesenost, vědomí, že jsme ohroženi všichni. Byli tu intelektuálové, ti, kteří měli dřív moc a rozhodovali o tom, kdo bude publikovat a kdo bude vystavovat, i ti, o kterých bylo rozhodováno. Všichni si rozuměli, minulé spory, názorové rozdíly i rozdíly věku ztrácely smysl.

„... Publikum shromážděné v prostorách soudu bylo předobrazem Charty 77; atmosféra rovnosti, solidarity, družnosti, pospolitosti a obětavé ochoty vzájemně si pomáhat, vyvolané vědomím společné věci a společného ohrožení, nebyla jen atmosférou soudní budovy, ale i atmosférou prvních měsíců Charty. Cítili jsme s Jiřím Němcem, že tu vzniklo něco, co je třeba fixovat...“ (Dálkový výslech)

Na podzim pak bylo několik schůzek, na nichž lidé různého typu jako Zdeněk Mlynář, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Petr Uhl, Jiří Hájek, František Kriegel aj. vyjadřovali téměř shodné názory. Připravovali text Charty. Velmi důležitou informaci přinesl Ladislav Hejdránek. Ve sbírce vyšla vyhláška, kde je úprava helsinského protokolu. Charta se tudíž může opřít o pakty o lidských právech, které naše vláda podepsala.

Tak se ve společnosti vytvořila modelová situace a k její tvorbě Václav Havel podstatně přispěl. Když potom přijeli cizí novináři, divili se, jak je možné, že existuje jednoduší společenská struktura, která má v sobě všechno, od marxistů přes trockisty, intelektuály, křesťany až po underground.

Únos dětí

Anna Fárová vzpomíná, jak 2. října 1977, kdy byli s celou rodinou na návštěvě u Havlů na Hrádečku, byly uneseny dvě děti – Betina Landovská (15) a Gabriela Fárová (14). Šly do lesa na houby, a když přišly na silnici u božích muk, zastavila u nich žlutá volha, která patřila Veřejné bezpečnosti, a policista chtěl občanské průkazy. Betina měla průkaz na chalupě u Havlů a Gábina ještě žádný neměla. Pod záminkou, že je zima, donutili příslušníci dívky, aby si sedly do auta. Potom přibouchli dvířka, zajistili je a auto se rychle rozjelo. Děvčata protestovala, že auto jede pryč od Hrádečku, a ptala se, kam jedou. Nedostala žádnou odpověď. Odvezli je do Trutnova na okresní oddělení Veřejné bezpečnosti. Tam je nejdříve nechali čtvrt hodiny čekat a pak je odděleně vyslýchali. Vyptávali se, kde byly, u koho byly a co tam dělaly. Gábina Fárové dali dýchat do balónku, který se zbarvil dvakrát zeleně, ačkoli žádný alkohol nepila. Toto je část protokolu, který Gábina odmítla podepsat:

VB: Kolik lidí bylo u Havlů?

GF: Asi patnáct.

VB: Poznala jsi někoho?

GF: Ne.

VB: Co jsi dělala celý večer?

GF: Povíдалa jsem si se skupinou mladých lidí v domě Andreje Kroba.

VB: To jsi je poznala teprve tam?

GF: Ano.

VB: Jména neznáš?

GF: Ne.

VB: Jak se ti líbila hudba, kterou tam hráli?
GF: No byla moc hezká. Proč?
VB: To byla nějaká skupina?
GF: Ne, desky.
VB: Plastic People, to ti nic neříká?
GF: To jsou anglicky plastiční lidé. Ne?
VB: No, to taky, ale skupinu, tu neznáš?
GF: Skupinu? Ne.
VB: A nějaký kravál jsi v noci neslyšela?
GF: Ano.
VB: Od kolika hodin?
GF: Asi od šesti, nevím.
VB: A kde?
GF: Nevím.
VB: A to jste u toho Havla byli přes půlnoc?
GF: My jsme nebyli u Havla.
VB: Už zase žvatláš, vždyť jsi řekla, že jste byli u Havla.
GF: To není pravda, já...
VB: No tak, jak dlouho jste byli u Havla a kdo tam s tebou byl?
GF: Mám otázku. Můžete mi na ni odpovědět?
VB: No prosím.
GF: Jsem povinna vám odpovídat? Jakým právem jsem tady a podle jakýho zákona mě vyslýcháte?
VB: Hele, já o tom vím víc. Tak ty budeš trucovat?
GF: A i kdybyste si tu výpověď napsal tisíckrát, tak vám to nepodepíšu.
VB: Ty neumíš psát?
GF: Umím... ale mám určité důvody.
VB: Smím vědět jaké?
GF: Já jsem v právu. Byla jsem zadržena kvůli tomu, že jsem

neměla občanský průkaz, který ještě nemám. Vy mi můžete dát pokutu za vstup na pole, ale nemáte právo mě vyslýchat, co jsem dělala včera...

Toto je jen zkrácená ukázka výsledku, podobný absolvovala Betina Landovská. Mezitím už stáli na chodbě rodiče: Pavel Landovský a manželé Fárovi. Když děti nepřišly v jednu hodinu k obědu, dostali strach a začali je hledat. Nějací lidé jim prozradili, že je unesli policisté, jeli tedy do Trutnova. Bylo jim řečeno, že policie má právo zadržet jejich děti až na dvacet čtyři hodiny a nedat jim o nich žádnou zprávu. Rodiče podali proti jednání úřadů stížnost: postup orgánů SNB byl nezákonný, SNB porušila celou řadu závazných předpisů. Celý úkon směřoval k tomu, aby policie získala nezákonnou cestou další poznatky o soukromém životě rodičů a jejich přátel. Ve své stížnosti rodiče píší:

„Naše dítě je celou touto událostí těžce traumatizované. Od pondělí 3. 10. leží, zvrací a rychle střídá extrémní nálady nebo apaticky spí. Přivolaný lékař uvádí na výměnném listu: ‚Je nutno brát stav jako reakci na depresivní situaci.‘ Vzhledem k tomu, že dcera byla v důsledku nezákonného postupu příslušníků SNB 7 dní nemocná a vyřazená z normálního života, je nutno kvalifikovat jednání SNB jako trestné činy ublížení na zdraví podle § 221 tr. zák. a zneužívání pravomoci veřejného činitele podle § 158 tr. zák.“

Rodiče přiložili lékařské potvrzení, a nestalo se samozřejmě nic.

Jak se Charta připravovala

Tým psal text, v němž na první pohled převažují formulace pana profesora Patočky a Václava Havla. Charta však nemá autora, v jejím autorství jsou si rovni všichni, kdo ji podepsali. V roce 1935 Jan Patočka napsal: „Filozofie se dostává k bodu, kde nestačí klást otázky a odpovídat, obojí s krajní energií, nýbrž kde se filozof nedostane dále, dokud se sám nezasadí o rozhodnutí.“

Byl to můj profesor, chodila jsem na jeho přednášky z fenomenologie. Naposled přednášel antickou filozofii. Platón a Aristoteles nebyli pro něho teoretici v moderním smyslu, tedy učenci, kteří nashromáždili spoustu vědomostí a nápadů, nýbrž lidé, které drží takříkajíc za krk základní životní nutnost vyrovnat se s nouzí života, *že nevíme, jak jednat, a musíme*, že nám tuto odpovědnost nikdo nevezme a že si ji také nesmíme vzít sami, ulehčovat si to. Vlastní Patočkovu pojetí existence je formulováno jako „život v pravdě“. Pan profesor mluvil tenkrát o duši a o té s námi za celá studia nehovořil nikdo. O duši, která sama sebe překračuje, rozdává a vydává. Mluvil dokonce o potřebě nové duchovnosti, *duchovní konverze*, protože jinak nebudeme s to řešit problémy tohoto světa. Chodili tam nejen studenti, ale i učitelé z filozofické fakulty. Tyto přednášky byly události, lépe řečeno happeningy. Pan profesor přišel a postavil se před nás. Nikdy při přednášení neseděl, vždycky chodil a přitom gestikuloval. Rozjížděl se pomalu, jako se řeka sbírá z mnoha pramenů, někdy se mi při napínavém sledování toku jeho myšlenek zdálo, že zabloudil, ale nestalo se to nikdy. Vždycky se zase vrátil přímo doprostřed tématu. Bylo to, jako by hledal a nacházel, co už bylo někde řečeno, a jen to překlá-

dal z nějakého metajazyka, v němž je to v paměti lidstva navěky uloženo. Jednou, pamatuji si, mu to nešlo. Několikrát za sebou se pokusil o začátek, potom mávl rukou, omluvil se a odešel. Když ho vyhodili z filozofické fakulty, což bylo, jako kdyby vyhodili Kanta z filozofie, našli se odvážní lidé, kteří půjčovali své byty pro takzvané černé univerzity. Pan profesor Patočka přednášel dál, jenže nás bylo málo. Do bytu se vešlo tak deset patnáct lidí, a to už seděli na zemi jeden vedle druhého. Bála jsem se vždycky, aby mne nevyvolal, neboť měl ve zvyku zadívat se na někoho a říct: „A co vy, kolego nebo kolegyně, co si myslíte o tomto problému?“ Pokud si pamatuji, neměla jsem snad před nikým větší trému. Když mne oslovil, zmrtvěla jsem jako napadený brouk a zhloupkla. Snažila jsem se sednout si vždycky tak, abych nebyla na ráně a nebyla vyzvána k diskusi. A přitom jsem tak toužila sedět mu nablízku. Když přednášel, člověk měl pocit, že se účastní tvorby jeho myšlenek, že stačí málo a přišel by na to sám. Bylo to v pravém slova smyslu „mluvení z duše“. Za svých studií koncem padesátých a začátkem šedesátých let jsem opravdu něco takového nezažila. Nikdo neuměl přednášet spatra. Všichni své přednášky četli a seděli přitom za stolem. A co nám to povídali za nesmysly a my je pak museli opakovat.

Poslední přednášku měl pan profesor v bytě na Kampě. Pod okny tekla Čertovka. Přednášel na téma Duchovní člověk a intelektuál. Bylo to jako zasvěcení a já pochopila, kdo je intelektuál a čím se liší od duchovního člověka. Pan profesor Patočka byl pro mne představitelem evropanství, tak jako moji rodiče. Takoví lidé už dnes vymírají. Téměř nikdo u nás už nemluví třemi cizími jazyky, nechte poezii Baudelairovu a Hölderlinovu v originále, není koho se zeptat na věci z filozofie, historie i matematiky zároveň. Takoví lidé už asi nikdy nebudou, protože od té doby se speciali-

zovali tak, že nevidí celek. A to, že nevidí celek a sami nedokáží být celiství, to je začátek tragédie lidstva.

Pamatuji se, jak jsme stáli s panem profesorem na konci Kampy, tam, kde vyvěrá Čertovka. Za zády jsme měli kostel sv. Jana Na Prádle. Bylo po přednášce, při níž se mi zdálo, že pan profesor z nás všech čte to, co dávno víme, jenom to neumíme artikulovat. Žádný další termín nebyl smluven. Nevěděla jsem, na jak dlouho se hodlá odmlčet, a netroufala jsem se zeptat. Koktavě jsem mu děkovala za přednášku a on mi podal ruku. Byla teplá, živá. Na Kampě začínal podzim, nevím, jestli to bylo v říjnu, nebo v listopadu. Pan profesor byl už někým jiným, nebo spíš ještě víc sám sebou, bral si ho jiný proud. Neměl už čas přednášet a také se s některými lidmi přestal stýkat.

Šla jsem pak k Národnímu divadlu přes most Legií a říkala si, že pan profesor se podobá Platónovi. Odebral se do vnitřní emigrace a vytvořil dílo. Netušila jsem, že už vztáhl filozofii na praktický život a odhodlal se ke službě, jako to udělal Sokrates. Odcházel od svých žáků, aby jim to nejdůležitější a největší poučení dal činem a smrtí, která následovala.

Když potom zemřel, myslela jsem si, že ho na tu službu byla škoda. Že nám mohl dál přednášet, psát eseje, filozofovat. Od jisté doby vím, že nemohl. Že člověk se ve službě teprve naučí to nejpodstatnější a že v určité době přichází na řadu čin a nic ho nemůže nahradit. A že čin pak posunuje všechno myšlení někam jinam, jako by mu dával novou, ještě nevymrskanou půdu, čistou vodu a krev. Charta byla vyvrcholením Patočkova života, stejně jako Havlova. Ten druhý měl nést myšlenku dál, morálně zavázán i tím, k čemu nás všechny pan profesor svou smrtí zavázal. Mnozí říkali celá léta Václavovi: „Proč nepíšeš hry? Proč se nevykašleš na politiku? Ztrácíš tím jenom čas, který bys mohl věnovat psaní.“

Myslím, že každý z nás je nastaven jinak a že spisovatel musí vést především autentický život, který si sám utváří. Jestliže se politická moc staví proti způsobu, jímž spisovatel svůj život vytváří, nemůže spisovatel dělat nic jiného než se s ní střetnout. Dobrý spisovatel vždycky cítí, kdy se něco má stát a kdy je potřeba se o něco zasadit. Nejlepší spisovatelé odjakživa byli věštcí, kteří ve svém díle předvíдали budoucnost. S tím souvisí antický motiv, známý u Platóna, péče o duši jako snaha dosáhnout jasnosti, žít v nahlédnutí a z nahlédnutí a tomuto nahlédnutí být odpovědní. Ve statí Smysl paktu s ďáblem má Patočka o univerzálním pocitu zodpovědnosti následující věty:

„Je to pocit solidarity v účasti a na tom, co ji umožňuje: na lidském osudu. Co tedy tato zodpovědnost v univerzálním smyslu znamená? Podřídít se soudu, a tedy zákonu, a univerzálnímu, opravdovému společenství: chtít být souzen, věda o své spoluvině na všem, chtít nést a splácet svůj díl univerzální krutosti, nechťit mu uniknout do oblasti soukromí, hry, estetická – chtít se podílet na univerzální spravedlnosti jako na tom stavu, v němž duše jako taková, totiž jako jsoucno, jehož bytí je vzmach z úpadku, jediné může existovat.“

U profesora Patočky nastal posun v pojetí odpovědnosti směrem k racionalitě – k životu v pravdě. Nemohu si odpustit ještě jeden citát z jeho učitele Husserla, který jako by v Krizi evropských věd přímo odpovídal na otázku a dával mu k tomu požehnání. Je to text rovněž věštecký:

„Vývoj *budoucnosti* je záležitostí *žijících*, neboť jejich pokračující tvorba vytváří budoucnost. Budoucnost se však rodí z nepřetržité aktivity mající charakter opětovného oživení ducha zemřelých filozofů, vyrůstá osvojováním děl vzešlých z jejich původního smyslu, tj. z formace smyslu minulých myslitelů, kteří odešli jako

lidé, ale filozoficky působí v přítomnosti nově dál a stále znovu a nově dál.

Jakého druhu musí být historické zamyšlení soudobého filozofa, který žije v přítomném životním prostředí sice ještě s jistotou o své povolání, v jistotě, že je ke svému úkolu povolán, ale uznává, že filozofie je touto přítomností ohrožena? Zamyšlení má mít nepochybně *charakter radikální odpovědnosti* odehrávající se sice v jeho osobě, ale nabývající nicméně charakteru pospolitě odpovědnosti celé soudobé filozofické pospolitosti.“

Tato slova vyslovil Husserl ve třicátých letech a jsou snad ještě aktuálnější, než byla tehdy. Změnila se dějinná situace a proměnil se i současný stát. Stát, kde žili oba tito myslitelé, dnes filozofii přímo vybízí, aby se ujala úkolu odpovědného myšlení, aby byla vůbec filozofií. Pouze v Evropě vznikl záměr žít v pravdě a jenom zde se tento názor rozvinul v souvislé myšlení. Není jistě náhodou, že tento záměr se ujal tak dobře v sedmdesátých letech v Čechách a že se stal filozofií pozdějšího prezidenta republiky.

Profesor Patočka sbíral potom podpisy se svým starým přítelem Zdeňkem Urbánkem jako řidičem. Vždycky, když se udýchaný vracel odněkud z pátého patra, říkal prý: „Nepodepsal, také přijde do pekla.“ Mnozí přátelé ho zklamali.

Landovský sbíral s Jiřím Němcem. Totální neznaboh a totální katolicky žijící laik, to byla dvojka! Jezdili po klášterech, kde, jak vypráví Pavel, říkali: „My vám držíme palce, ale papežský synod nepřipouští, abychom se míchali do politiky.“

Charta byla Havlovo dítě, ať se k němu hlásí, nebo ne. Sám chodil za lidmi, o kterých předpokládal, že to unesou, a když se pak objevili lidé sami, rozhodnutí, že podepíší, rozmlouval jim to. Že jsou zaměstnaní, že mají děti. Hned na začátku prohlásil, že prosí každého, koho by chytili a ptali se, odkud dostal text Charty,

aby řekl, že má text od něho. Věra Jirousová rozmlouvala podpisy rozvedeným výtvarnicím, které měly děti. Profesor Patočka rozhodl, že se nemají brát podpisy od studentů. Řekl, že někdy je těžší udělat zkoušky než něco podepsat a být z politických důvodů vyhozen ze školy. A že text nesmějí podepisovat lidé, kterým ještě není osmnáct let.

Na Tři krále 1977

5. ledna večer bylo s konečnou platností ukončeno první kolo sběru podpisů pod Chartu. Každý ze signatářů podepsal osmerku papíru a lístků bylo celkem 242. Signatářům mělo být poštou zasláno přesné znění dokumentu, aby ho měli při ruce. Zdeněk Urbánek psal podle Václavova diktátu adresy na obálky, do nichž bylo vloženo znění prvního dokumentu Charty. Pracovali pozdě do noci a Vašek byl unaven, tak ho Zdeněk poslal domů. Havel bydlel tehdy pod kopcem v ulici U Dejvického rybníčku, kam došel ze Střešovické za pět minut. Zdeněk pak psal s pomocí své přítelkyně Markéty Hejné obálky až do rána. Domluvili se, že Vašek přijde ráno v devět, po něm přijede se svým saabem Landovský, a jen co dolepí na obálky známky, začnou s rozvozem Charty. Nejprve měli hodit těch 242 obálek do různých schránek, nejlépe po deseti, aby aspoň některé zásilky došly, kdyby schránka byla sledována. Jako dvoučlenná delegace měli potom předat Chartu 77 na Federální shromáždění a do federální vlády. V cizině už dokument byl, ale bylo to načasováno tak, aby nebyl zveřejněn dřív, než se dá československé vládě šance jednat nebo připustit dialog.

Václav ráno telefonoval Pavlovi Landovskému a sdělil mu, že nemůže jet autem, protože tajemný pachatel v noci přeřezal hadičky v mercedesu. Řekl, že půjde pěšky. Přišel k Urbánkovi a vzal s sebou Ludvíka Vaculíka, který k němu přišel, aniž věděl, že nastal velký den. Pracovali pak u Zdeňka společně na obálkách a chvílemi propukali v salvy smíchu. Všichni byli už hodně unaveni a smíchem si dodávali energii. Možná, že trochu hysterickou náladu vytvářelo podvědomé tušení, že chvíle je his-

torická. Markéta Hejná, která ve vedlejším pokoji lepila obálky a známky, později u výsledku vypověděla, že neslyšela nic než smích. Vyslýchaní byli pořád dotazováni, čemu se smáli, ale neměli na to odpovědět, i kdyby byli chtěli. Když Pavel Landovský přijel k domu ve Střešovické 64, všiml si, že kolem stojí nějaká podivná embéčka. Oznámil to uvnitř. Dívali se z okna, ale nevěřili mu. Ke sledovačkám byla vždycky nasazena silná auta jako žiguli nebo chevrolety, ale tentokrát je policie doběhla. Jak se pak naši hrdinové dozvěděli, nasadila mírně otřískaná embéčka, do nichž ministerstvo vnitra koupilo a vsadilo nové soutěžní motory s obsahem 1300 ccm. Sotva se podařilo zalepit poslední obálku a nalepit na ni poslední známku, trojice Vašek, Ludvík a Pavel jako řidič vyrazili. Landovský ujel kousek, když poznal, že za ním jedou embéčka. Potom nastala divoká honička. Na Hanspaulce se jim Landovský pokoušel ujet a tu poznal, že to „maj naštouchaný“. V zatáčce u hospody Na Staré faře se za ním srazili. Nedíval se dozadu a kalil to dál. Tím získal trochu času a uviděl pod Hanspaulkou schránku. Do té se Vaškovi podařilo nacpat asi čtyřicet obálek. Ty později k všeobecnému překvapení došly, policajti byli už zaujati honičkou. Na příští křižovatce zase už embéčka jela do kříže, levá pravá, vyjížděla vždycky na křižovatce ze dvou stran, jedno sleduje pachatele a druhé už odjíždí na příští křižovatku, kam pravděpodobně sledování míří a kde přejímá sledování. Nechme dál vyprávět herce a dramatika Pavla Landovského:

„Bylo nasazeno tak deset, dvanáct aut, já to nepočítal. Původně to měla být sledovačka, proto jich bylo tolik. Nepoznáš, že tě sledují, protože za tebou jede pořád nějaký jiný auto. Za mnou byli furt tak tři, čtyři a nebyla to sledovačka, ale honička. Já jel jako ďábel a oni nás honili. Na křižovatce, kde končí Gymnazijní, začíná Pevnostní a ústí Glinkova, nás zablokovali. Musel jsem za-

stavit. Natáh jsem ruce a zastrčil špunty, aby se nedostali dovnitř. Trhali za dveře, mlátili kloubama do kapoty a řvali ‚Jménem zákona, jménem republiky, otevřete!‘ Během honičky zřejmě dostali z dispečinku hlášení, že chceme snad vyhodit do povětří Hrad, pak se vybourali a byli nepřítelští. Vašek seděl vedle mě a povídá: ‚To nám ten boj za lidská práva hezky začíná.‘

Mlátili do kapoty a řvali a Vašek mi radil: ‚Landáku, otevři, ti pánové budou asi opravdu od policie.‘ A já povídám: ‚Ještě počkám, až si omlátěj klouby, to by šlo všechno do držky.‘ Jenže pak chtěli rozbít okna, tak jsem auto odšpuntoval, zahák jsem se loktem za volant a řval jsem jak tur. A pak jsem viděl, nelžu ti, z Vaška jenom podrážky. Vycucli ho jako srolované koberec. Vzadu seděl Vaculík a ten letěl za ním jako špalek a oba je vsoukali do jiných aut. Hrábli po taškách, které zůstaly na zadním sedadle. To byly tašky, jak se s nima na Moravě chodí pro trávu, s dřevěným uchem, pytlotašky, přines je Vaculík asi z Brumova a byly plný Chart. Já měl ve své tašce asi tak třicet nebo čtyřicet a ty ostatní měl v tašce Vašek. Měli jsme taky sebou podpisový lístky. Já měl nařízeno vyzvednout je předtím na Hradčanech u Kohouta, který je měl schovaný v díře. Zazvonil jsem, on nic neřek, jenom gestikuloval a tašku mi vydal. Nevím už, proč jsme ty podpisy měli s sebou, asi abychom je mohli ukázat, kdyby nás náhodou přijali na federálu. Možná to bylo dobře. Když nám všechno sebrali, hned věděli, oč jde. Ty lístky je taky nejvíc fascinovaly, hleděli na ně jako očarování. Já pořád řval, zaháknutej za volant, a už se začali srocovat lidi a některý volali: ‚Hele, Landovský zas už filmuje.‘ On tam byl totiž chlápek s videokamerou, my jsme mu říkali Visconti a ten Visconti se ještě, jak uvidíš, vyznamená. Já odmítl vystoupit, že nemám vůz zaparkovanéj podle předpisů a zajištěnej. Nakonec viděli, že by mi museli ulomit ruku, tak mě tam nechali a jeden si

sedl vedle mě. Nařídili mi, abych jel v koloně. Jedeme ve štrůdlu na Chotkovu silnici a ten kluk, mladej estébák, co seděl vedle mě, najednou dal pistoli do kapsy a povídá: ‚Ty vole, udělali jste průser. Máme od dvou hodin pohotovost. Ty vás rozstřílej.‘ Já mu říkal, že jenom vezeme na instituce dopisy, a on povídal, že od dvou v noci všechno lítá, a já se optal, odkud je, a on, že je z letiště, z protidrogového a protiveksláckého oddělení. Oni se dozvěděli snad z L’Humanité, že se tam zalamuje článek o Chartě. Ráno viděli, že se Vašek mele kolem auta, tak mu přerežali brzdové hadičky. Jeli jsme Chotkovou silnicí a já mu povídám: ‚Tak podívej, buďto mi slíbíš, že mi přineseš kartáček na zuby a karton spart na celu, anebo to rozjedu a prdnu to tady do zdi. Jsme mrtvý oba, ale ty dřív, protože zeď je na tvý straně.‘

Slíbil, že přinese, a skutečně se objevil a přinesl půl kartonu cigaret mojí značky, prý víc nesehnal.

Na Bartáku jsem zaparkoval na zákazu zastavení, ale odmítl jsem vystoupit, že musím auto zaparkovat pořádně. Oni říkali: ‚Tady můžete všechno, musíte jenom, co my řekneme, tak si to už konečně uvědomte,‘ ale já je zlobil, dál jsem švejkoval. Auto probrali horem dolem, tašku mi vzali a chrastili řetězama. Klíče prý mám nechat v autu, tady se mi s ním nemůže nic stát, protože o všem rozhodují oni. Vyšetřovali mě, přišel esenbák s foukačkou a estébák mu říkal, aby provedl vyšetření, a on mi chtěl strčit do huby balónek na alkohol v krvi. Já říkal: ‚Pane vyšetřovateli, já to odmítám, dyť ten pán nemá rukavice, přečtěte si předpisy, kde to jsme?‘ Esenbák se odplížil a přišel v palčákách, protože jiné rukavice nesehnal.“

Takhle se měli všichni tři králové, tj. Landovský, Havel, Vaculík, a zakrátko i Zdeněk Urbánek. Sotva si lehl, zazvonil někdo u dveří. Zdeněk otevřel a byli to dva tajní v doprovodu dvou uniformovaných. Zdeněk se bránil, nechtěl je pustit do bytu. „Nemáte právo,“

říkal, ale oni opáčili, že právo mají a že mu rozhodnutí prokuratury dodají podle předpisu do čtyřadvaceti hodin. Markétu a Zdeňka po hodině výkřiků jako „Vydejte materiály!“ odvezli šestsettrojkou do Bartolomějské. Výslech s přestávkami trval až do pěti hodin odpoledne. Zdeněk odmítal vydat jakékoliv materiály, rozhodli se tedy, že si je vezmou sami. Prohlídka jen ve Zdeňkově pokoji trvala do půlnoci, pak musel s nimi zpátky do Bartolomějské. Pustili ho asi ve dvě ráno. Sebrali mu kolem sta dopisů od Václava. Havlovi pak na Hrádečku zabavili stejný počet dopisů od Zdeňka a samozřejmě mnohem víc toho, čemu říkali „materiály“.

Vaculík, Havel a Landovský se sešli po téměř totožných zkušenostech o půlnoci před kachlíkárnou v Bartolomějské. Saab stál na svém místě. Landovský kamarády naložil a rozvezl je domů. Sám šel také. Během zbytku noci se dozvěděli, že na všech světových rozhlasových stanicích se mluví o Chartě. Telefony zvonily. Ráno v půl sedmé na Tři krále je znovu sebrali a odvezli na Barták. Nevěděli moc, co s nimi, nicméně je tam drželi až do čtyř odpoledne. Pak se stalo něco, co se přibližně opakovalo u všech tří. Vypráví o tom Pavel:

„Kolem čtvrté hodiny najednou přišli a řekli velice komisně: ‚Následujte eskortu!‘ Tak jsem je následoval. Přivedli mě do obrovského sálu, kde bylo tisíce žárovek a reflektorů, a tam byl do téčka stůl a stálo tam v kruhu asi dvanáct nebo patnáct estébáků, postoj ‚urukvajec‘. Na žebříku v pravém rohu byl Visconti s kamerou. Já tam stál a vyjeveně koukal, co to bude, a najednou jeden zavelel: ‚Postavte se ke svému zavazadlu.‘ A já koukám a na konci toho stolu do T byla moje taška, zhroucený pytel. Já šel teda k ní, světla a všechny reflektory svítily na mě, Visconti točil. ‚Vyndejte obsah,‘ zněl další povel. Já začal vytahovat věci z tašky a oni veleli: ‚Jmenujte obsah.‘ Tak já jmenoval: ‚Charta sedmdesát sedm

třicet výtisků, provázek, nožík kapesní, a najednou jsem objevil celofánovej papírek a v něm aspirin. Rozbalil jsem to, hodil do úst pilulku a zařval na kameru: „Umírám za vlast!“ Oni se začali chechtat a bylo to v prdeli. Věděli, že je to aspirin, měli přece tašku dobře prohlídnutou a tohle byl jejich scénář. Vašek měl podobnou scénu s Viscontim, scénář byl stejný, akorát uprostřed stál plukovník Dvořák, to tam bylo nejvyšší péro.“

„Dělal si z nich Vašek taky legraci?“ zeptala jsem se Pavla.

„On má jiný druh humoru. Má určitý zdržovačky, aby se mu to rovnalo v hlavě, jak potřebuje. Když o tom vypráví, tak zjistíš, že estébáka sleduje jako divadelní postavu, pamatuje si naprosto všechno, pohyb, ukazovák, je v tom doma a pozoruje ty lidi mnohem schopněji než oni jeho. Má na lidi postřeh a pozná, co si myslíš.“

„Když čteš Solženicyna a o tom, jak tady zacházeli s lidma v padesátých letech, nepřipadá ti tohle všechno jako za Švejka?“

„Člověk musí jít na situaci, jaká je. Když to někdo bral stejně jako v padesátech letech, tak se rozklepal hrůzou a oni ho dostali pomocí těchto vlastně mírnejch metod na kolena. Musíš se hned orientovat, vidět, o co jde. A občas musíš udělat skandál, abys vyzkoušela, kam až můžeš.“

„Já jsem vždycky obdivovala, že Vašek, Vaculík, ty, Magor a jiní vydrží být na hraně. Stát tam jako maják, který signalizuje, kam až se teď může. A pořád znovu zkoušet, ohledávat další pevninu anebo ji zvětšovat. Nést pořád to riziko, že jako první, při větším otřesu, přepadnete do propasti.“

„Vidíš, slušný lidi se posrali. A říkali o Vaškovi, že je slušnej člověk. On je tvrděj a správnej a celej život se připravoval svědomitě na to, co se pak stalo.“

„Připravoval se celou dobu na převrat?“

„Od bojů o Tvář to bylo všechno o tom.“

„Já myslím, že to bylo o tom už předtím.“

A tu se Pavel zasměje tak, jak to umí on a jiní boží lidé. Ti, co nekalkulují, ale žijí, a řekne:

„Já mu kdysi říkal: ‚Když ti daj rakouskou státní cenu, odjed' do Rakouska, odjed' aspoň na rok.‘ A on říkal:

„Nepudu.“

„A proč?“

„Mně to tatínek zakázal.““

Jak píše maminka v deníčku, za německé okupace se malý Václav obdivoval německým řádům, vyznamenáním, byl neustále samý výsostný znak sem, výsostný znak tam a na ulici běhal za německými vojáky. Tatínek a maminka byli vlastenci a rozhodli se, že s ním musí o tom promluvit. Nebylo jednoduché vychovávat dítě k vlastenectví, mohlo se podřeknout ve škole, v parku, v tramvaji. Nejdříve se ujal úkolu tatínek, rozhodl se, že udělá staršímu synovi základní politický přehled, vyjeví mu, jak se věci mají, a zaváže ho mlčením. Mluvil s ním jako muž s mužem, a sotva začal vysvětlovat, kdo jsou Němci, byl rázně přerušen. Vašek prohlásil, že nepotřebuje žádné vysvětlování, protože už všechno ví od kamaráda Mandíka. Maminka se ovšem starostí nezbavila a neměla v Mandíkovo vysvětlování důvěru. Když byla jednou s Václavem sama doma, musel jí dát slib, že to, o čem spolu budou mluvit, nikomu neřekne. Slib zpečetili rukoudáním a pusou. Potom maminka líčila hrůzu koncentráků, vyvražďování, bezpráví, které páchají Němci na celých národech, vypočítávala oběti z řad známých lidí a přátel. Václav to vše s velkým zájmem vyslechl a za čtvrt hodiny maminku tajemně volal a šeptal jí do ucha, ač byli v poschodí sami:

„Mami, jaký byl prapor rakousko-uherský?“

A Pavel k tomu dodává: „Starej pan inženýr, moc správnej člověk, mu řekl: ‚Vašíku, tady musíš bejt.‘ A on tu zůstal. Celá jeho rodinná výchova byla správná a tahle republika může olíznout všech deset, že ho tu má.“

Co na to Rudé právo

Nemohu si pomoci, abych na tomto místě necitovala oficiální reakci, která vyšla v Rudém právu 12. ledna 1977:

„... Sem patří i nejnovější pamflet tzv. Charta 77, který skupinka lidí z řad zkrachované československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovaných organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál předala jistým západním agenturám.

Jde o protistátní, protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis, který hrubě a lživě pomlouvá Československou socialistickou republiku a revoluční vymoženosti lidu. Jeho autoři obviňují naši společnost, že v ní není život uspořádán podle jejich buržoazních a elitářských představ.

Tito samozvanci pohrdající lidem, jeho zájmy, jím volenými zastupitelskými orgány, si osobují právo zastupovat náš lid, žádají ‚dialog s politickou a státní mocí‘, a dokonce chtějí hrát úlohu jakéhosi ‚prostředníka v případných konfliktních situacích‘. Existenci socialismu bere pamflet v úvahu jen v jediném případě – v názvu republiky. Vystupuje z kosmopolitních pozic, z třídních pozic poražené reakční buržoazie a odmítá socialismus jako společenský systém... Jde jim o taková ‚práva a svobody‘, které by jim umožnily, aby mohli znovu volně organizovat protistátní a protistranickou činnost, hlásat antisovětlismus a znovu se pokusit o rozbití socialistické státní moci... Tentokrát jsou buržoazní agentury indiskrétní a dovolávají se různých jmen, s nimiž reakční pamflet spojují. Je to v politickém smyslu pestrá směsice lidských a politických ztroskotanců. Patří k nim V. Havel, člověk z milionářské rodiny,

zavilý antisocialista, P. Kohout, věrný sluha imperialismu a jeho osvědčený agent, J. Hájek, zkrachovaný politik, který pod heslem neutrality chtěl vyčlenit náš stát ze společenství socialistických zemí, L. Vaculík, autor kontrarevolučního pamfletu 2000 slov, V. Šilhán, nastrčená figurka bloku kontrarevolučních sil, J. Patočka, reakční profesor, který se dal do služeb antikomunismu, P. Drtina, představitel předúnorové reakce a buržoazní ministr spravedlnosti, V. Černý, notorický reakcionář, proslulý svým výrokem o ‚lucernách‘, na nichž měli být v osmašedesátém věšení stoupenci socialismu, anarchistická a trockistická individua typu Uhla, organizátoři smutně známého K 231 a KAN, dále ti, kteří by chtěli náboženství zneužít k reakčním politickým záměrům, a jiní, kteří byli za konkrétní protistátní činnost v minulých letech právoplatně odsouzeni... Revoluční hnutí poznalo ve svých dějinách nejednoho Mrvu, který se za jidášský groš stal přísluhovačem, donašečem a lokajem zrazujícím zájmy lidu. O ně a jím podobné se mezinárodní reakce ve své dějinné defenzívě opírá i dnes... Socialismus se však nezalekl ani atomového vydírání a před škrabálky reakčních pamfletů má tím spíše pro strach uděláno.“

Vláda a její reprezentant ministerstvo vnitra opravdu vytáhlo do války s dvě stě čtyřiceti dvěma lidmi, jako by se jednalo o spiknutí, které hrozí svrhnout režim, usekat hlavy všem jeho představitelům a nastolit v zemi jiný řád. Jaký, nevěděli, ale věděli, že to nebude socialismus, protože se socialismem ztotožnili sebe sama. Oni byli socialismus, a cokoli měl kdo proti nim, měl proti socialismu a za to měl být souzen. Démonizovali spiknutí a pokoušeli se vystrašit jeho stoupence. V prvních dnech po vyhlášení Charty sbírali signatáře v práci anebo doma, vozili je do Bartolomějské anebo na místní oddělení VB, křičeli na ně, vyhrožovali jim a vyhazovali je na hodinu z práce. Brali jim pasy, lovecké lístky, tele-

fony, řidičské průkazy. Zkrátka rozpoutali své zastrašovací peklo. Mluvčí pak byli u výslechů každý den mnoho hodin. Po výsleších se pak večer a v noci scházeli u Havlů v ulici U Dejvického rybníčku. Ulice je slepá, souběžná s dráhou Praha-Bubny, Dejvice, Unhošť, Rakovník a Most. Byt byl v prvním patře. Domy byly v ulici jen po jedné straně a měly malé předzahrádky. Ticho a klid, a bylo by tam ticho ještě větší, kdyby tam byli nebydleli Havlovi. Po celá sedmdesátá léta stávala auta StB před domem a střídaly se v nich posádky anebo se střídala auta. Koncem sedmdesátých let stáli strážníci přede dveřmi do bytu, dokonce si na chodbě instalovali stoleček a dvě křesílka a zřídili si tam jakousi úřadovnu.

Byt se skládal z haly, kde byly převážně obrázky od Saudka, z velice hezké, vkusné a barevné kuchyně, která měla jídelní kout a balkón. Na zdech visely originály. Havlovi měli tuze rádi obrazy, a tak u nich byly i na záchodě a v koupelně originály, spíš ovšem grafiky. V obývacím pokoji, který byl spojen s pracovnou, se mi nejvíc líbil obraz ženy od Bědy Dlouhého. Pamatuji si přesně, kde visel, stejně jako kam si Vašek pověsil obraz Mikuláše Medka. Tyto dva obrazy patří mezi Vaškovy nejoblíbenější a přinesl si je s sebou na Hrad. Visely pak v místnosti, kde přijímal návštěvy a kde se scházel se svými poradci, s kolegiem. Doma, na nábreží, mu ale chyběly.

V dětství Václav moc rád kreslil a maloval. Škoda, že tahle knížka není barevná, některé obrázky se zachovaly. Když byli Václav a Ivan malí, maloval je na Havlově malíř Milén. Vašek s ním rád vedl odborné řeči:

„Jaké to máš tužky?“ ptal se. „Já mám taky takové, anebo aspoň podobné. A to je hezký papír.“

V krásný podvečer na vyhlídce, odkud je vidět do kraje, se Milén nahlas zasní o tom, jak by se to tady krásně malovalo. A Václav hledí také do krajiny a řekne:

„Už jsem také zkoušel krajinu, ale nepovedlo se mi to.“

Vaškovy obrázky se Milénovi moc líbily. Maminka, která se učila kreslit, a malování bylo jejím koníčkem a nejmilejší zábavou, vědomě syna neučila, chtěla, aby co nejdéle maloval podle své dětské fantazie. V Praze šli okolo Součkovy galerie, kde byl vystaven Nejedlý za šedesát tisíc korun. Vašek se hrozně pohoršoval nad „tou mazanicí“, pravil, že za prvé je škoda čtvrtky a za druhé je to strašně moc peněz. Byl prý ve svých soudech konečný a mladší bratr se mu snažil přizpůsobit. Když byli na Nový rok ve velkém sále v Lucerně na kabaretním programu, byl Vašek velmi zaujat a nechtěl jít domů. Brečel, že tam chce zůstat. Tu se maminka obrátila na Ivana, na kterém pozorovala, že je unavený, a povídá:

„Vid', že už půjdeme domů!“ Ivan se podívá na staršího bratra a ve své dobrotě odvětlí:

„Až jak Věna rozhodne.“

Někdy chtěl být malířem a majitelem činžáku, jindy velkoobchodníkem, profesorem přírodovědy a hvězdářství. Ivan trval na tom, že bude strojním inženýrem.

V bytě U Dejvického rybníčku byl nábytek dělaný na míru, navržený od architekta přesně do bytu. Byly to leštěné, solidně udělané kusy. Mé představě líp odpovídalo zařízení Hrádečku a potom zařízení bytu na nábreží. Líbí se mi, že Havlovi se dokázali rozloučit s věcmi, které se jim přestaly líbit. Normálně se v manželství vyměňují jen roztrhaná povlečení na postele a ručníky. Obvykle jak kdo začal, tak také skončí, jen má víc krámů. V bytech svých starších kamarádů a kolegů často vidím sektorový nábytek z padesátých a šedesátých let. Není snad nic ošklivějšího a neosobnějšího. K tomu několik kousků starožitného nábytku, který dokoupili později, když to začalo být módní. Když byli mladí, byl u nás starožitný nábytek za babku a lidé ho štípali a topili jím.

Ale tenkrát se jim ještě nelíbil. To se týká zvláště generace svazáků a mladých komunistů. V rámci hesla Po staru se žít nedá si opatřili dřevotřísku a umakart.

Byt Havlových byl zařízen s prvorepublikánskou seriózností, ale i s neosobností, která se mi k nim moc nehodila. Nebylo to jeviště pro drama, které Václav žil. Jenom obrazy byly moderní, vzrušující, některé dokonce rozčilující. V bytě byl vždycky vzorný pořádek. Knihy a papíry byly uspořádány stejně jako předměty v koupelně anebo v kuchyni. O to se stará Olga. Vašek by mohl být někým považován za pedanta, ale mně to připadá jako projev touhy po řádu, čistotnosti a uspořádanosti. Papíry má v pořádku a ví, co kde má. Jako by se člověk mohl ubránit zmatku v duši tím, že okolo sebe, aspoň v nejbližší blízkosti, věci uspořádá. Anebo když už nemůže uspořádat svět, pořádá aspoň svou domácnost, svůj malý svět.

14. ledna se Vašek nevrátil z výslechu. Ostatně, očekával uvěznění, protože ze tří mluvčích byl nejmladší a nejpohyblivější. Jediný z nich měl auto a řídil a na první pohled byl spiritus agens. Bylo jasné, že vládnoucí moc někoho zavřít musí a že se tím pokusí ochromit Chartu a zastrašit ostatní. Zavřít některého ze starších pánů, dr. Hájka nebo prof. Patočku, se nezdálo být vhodné. Po několikadenním váhání padl tedy los na Havla. Křičeli na něho, že vědí věci, že se bude divit, že srandičky skončily a dělnická třída se s ním teď vypořádá. Po zveřejnění článku Ztroskotanci a samozvanci v Rudém právu a po jeho přetištění v ostatním denním tisku byl kriminál na spadnutí, to věděl každý. Kampaň byla hrozivá a v padesátých letech by taková obvinění znamenala smrt. Jenže v sedmdesátých letech pes hodně štěkal, ale už přece jen tolik nekousal. Ovšem, lidé měli Stalinův teror v živé paměti. Irracionální strach z toho, že někdo může zmizet a nikdo už ho nikdy

neuvidí, že může být popraven, aniž bude prokázána nějaká vina, tato úzkost je někde hluboko v našem podvědomí. Strach, že se může všechno stát a že moc je nekontrolovatelná. Naše děti už berou slova tak, jak se říkají, bez temnot, které vyvolávají v nás. Když je v posledních několika letech sebrali na manifestacích a někam odvezli, nenapadlo je, že už se nikdy nevrátí, že je zlikvidují. Braly ty situace s obdivuhodným humorem a s velikou statečností. Asi se muselo počkat, až vyroste nová generace. Myslím, že nejstatečnější byli koncem osmdesátých let učňové a středoškoláci a báli se za ně jejich rodiče.

Když zavřeli Havla, druzí dva mluvčí, Patočka a Hájek, začali pracovat tím intenzivněji. Také ostatní chartisté a přátelé Charty nelenili. Zastrahování působilo spíš opačně. Lidé už byli unaveni z toho, že je všechno čím dál víc stejné, a ze změny plynula nová energie. Změna tkvěla především v osvobozujícím pocitu, že bylo nahlas řečeno to, o čem se dosud tajně mluvilo, a že se pod to lidé podepsali. Byl to autentický lidský čin, vykopnutí dveří do nového prostoru. Vzniklo společenství lidí, kteří projeví stejné názory a sdíleli stejný osud. Mezi signatáři zavládlo očišťující a povznášející vědomí, že udělali, co měli udělat, a že to udělali spolu. Podpis je spojoval víc, než kdyby byli spolu léta pracovali v úřadu nebo v podniku. Nastala situace, v níž se minulé spory a křivdy jeví jako malicherné. Zastrahování a šikany ještě tento pocit utvrdily. To vláda a její prodloužená ruka, estébé, neodhadla. Neodhadl to ani dr. Husák. Dokud mlčel a nereagoval, nemohlo se nic změnit. Každá akce budí reakci a jakákoliv reakce je dobrá, protože znamená pohyb. Stejně tak kampaň ve sdělovacích prostředcích. Čím je sprostší a lživější, tím líp. V roce osmdesát devět počet signatářů Několika vět po každém utrhačném a pomlouvačném článku v tisku vzrostl o tisíce.

15. ledna 1977, když se Vašek do rána nevrátil, telefonovala Olga Havlová na ministerstvo vnitra. Bylo jí řečeno, že se vzdal Bezpečnosti. Teprve za několik dní byl obviněn z trestného činu podvracení republiky za otevřený dopis dr. Husákovi z dubna 1975 a jako hlavní iniciátor a organizátor Charty 77 a byla na něho uvalena vazba. Později se ukázalo, že zavření musí být zdůvodněno něčím jiným, a proto byl Havlův případ přiřazen k případu Ornest a spol. Pokoušeli se najít nějakou spojitost mezi Chartou a pašováním textů domácích autorů pařížskému Svědectví, dokázat například, že text Charty byl propašován touto cestou. Bylo by se jim hodilo ty dvě věci spojit a označit je za „poškození zájmů republiky v cizině“.

Pan profesor Patočka mezitím psal, například text ze 7. ledna 1977 Čím je a čím není Charta. Text byl později upraven a pojmenován O povinnosti bránit se proti bezpráví. Píše tam: „Pokládáme proto epochu, v níž bylo možno pakty o lidských právech podepsat, za novou etapu historického procesu; za etapu, jejíž význam je nezměrný; znamená totiž obrat ve vědomí lidí, v jejich chování k sobě samým i bližním; neboť o to jde, že pohnutky k jednání už nespočívají výhradně v oblasti výhod a strachu, ale v úctě k tomu, co je v člověku vyššího, v porozumění pro povinnost, pro obecné dobro a pro nutnost vzít na sebe v tomto smyslu i nepochopení a jisté riziko.“

První dokumenty Charty psal pan profesor rukou, svým drobným a špatně čitelným písmem. Co se později po léta natrápili ti, kdo byli pověřeni zpracováním jeho pozůstalosti. Tyto texty opisovala na stroji básnířka Věra Jirousová, která písmo uměla luštit. Vypráví, jak byl starý pán unavený, ale jak nemohl přestat. Havla zavřeli, protože byl mladý a silný, a dva profesory utahávali den ze dne dvanáctihodinovými výsledky.

Fanyinka Sokolová, dcera profesora Patočky, vypráví ve svém rukopisném vzpomínkovém sborníčku, který 1. 7. 1977 věnovala Tátovi: „Když muži vzlykají, nemá se o tom mlčet. Naposledy jsem Tě slyšela zavzlykat málo dnů předtím, než jsme se rozešli. Bylo Ti zle, ležel jsi. Mluvili jsme o životě filozofů. Žvanila jsem něco o tom, jak bývají většinou vedle v tomhle našem zlém světě. A Ty jsi mlčel. Najednou jsi řekl: ‚Víš, když nechal Vilém Oranžský zavraždit toho Španěla (jméno jsem zapomněla), bylo ticho. A Spinoza, ten pes židovská,‘ zavzlykal jsi a otočil ses ke zdi, šel a napsal mu na dveře: Ultimi barbarorum.‘ Dlouho jsi mlčel, než ses zase obrátil ke mně.“

Poslední jeho text je z 8. března. Jmenuje se Co můžeme očekávat od Charty? Píše v něm několik dní před smrtí:

„Mnozí tazatelé jdou až tak daleko, že se ptají: Nezhorší Charta situaci naší společnosti? Nezavdá další podnět k represí...? Odpovězme si však otevřeně: žádná poddajnost zatím nevedla k zlepšení, nýbrž jen k zhoršení situace. Čím větší strach a servilnost, tím více si mocní troufali, troufají a budou troufat. Není žádný prostředek, jak zmenšit jejich tlak, než jsou-li znejistěni, vidí-li, že nespravedlnost a diskriminace nejsou zapomínány, že se nad tím vším voda nezavírá. To neznamená vyzývání k bezmocnému vyhrožování, nýbrž k chování za všech okolností důstojnému, neustrašenému, pravdivému, které imponuje prostě tím, jak se odráží od oficiálního.“

Pan profesor za několik dní nato zemřel. Jeho pohřeb na hřbitově u sv. Markéty v Břevnově byl pro mnohé lidi určující. Tam se moc předvedla ve své nejšerednější a zároveň nejděbelnější podobě. Nad hřbitovem litala helikoptéra, za zdí řvaly plochodrážní motorky. Slově kněze nebylo pro hluk vůbec rozumět. Fízlové seděli na hrobech a na hřbitovní zdi, měli videokamery a zblízka

drze natáčeli lidi, jak pláčí. Ty lidi, které měli na záznamu, vyhazovali potom ze škol a ze zaměstnání. Nafilmován byl každý, kdo tam šel, protože instalovali kamery u vchodu na hřbitov. Když jsem tam stála mezi hroby, rostl ve mně vztek a ochromovala mne hrůza, že jsou na světě lidé, kteří nemají úctu k mrtvému a tváří v tvář smrti jsou schopni předvádět tak zpupné divadlo. Tehdy se ve mně něco definitivně zlomilo a odumřelo. Věděla jsem, že tu budu žít, ale že s konečnou platností nechci mít nic společného s tímto režimem, i kdyby on sám se o to snažil. To, co jsem dávno věděla, se teď vyjevilo v koncentrované hrůzné podobě. Byla to noční můra, ale odehrávala se ve dne a při plném vědomí.

Pohřeb milovaného pana profesora byl šok pro stovky lidí a jeho žáky zavázal, jeho smrt nevyvolala smrtelnou nenávist, to nebylo v řádu věci, ale zasadila se o smrt režimu a Patočkovu nesmrtelnost. Z textu Co můžeme očekávat od Charty? jsou také tato slova:

„... Ale naší věcí není někomu nahlížet do svědomí, ale pouze pozorovat a konstatovat.

Ale také pozorovat a konstatovat vývoj vnitřních věcí! Konstatovat, že lidé dnes zase vědí, že existují věci, pro které stojí za to také trpět! Že věci, pro které se eventuálně trpí, jsou ty, pro které stojí za to žít. Že tzv. umění, literatura, kultura etc. bez těchto věcí jsou pouhý řemeslný provoz, který to nikdy nepřivede nikam než z kanceláře do účtárny a z účtárny do kanceláře. To všechno dnes vidíme – nemalou měrou díky Chartě 77 a všemu tomu, co s ní souvisí.“

Státní policie tahala lidi k výsledkům a vyslýchala je hodiny. Pokoušela se zmapovat si terén, a tak ji zajímalo úplně všechno. Věra Jirousová vzpomíná, že s Jiřím Němcem instruovali lidi, jak se mají chovat při domovních prohlídkách, při výsleších. Poučení

začala tehdy kolovat také v samizdatu. Byly tam právnické rady a neocenitelné byly rady zkušených přátel. Lidé volili různé taktiky. Ti, kteří nedokázali úplně mlčet, mluvili o něčem jiném. Jenže většinou se později ukázalo, že není oblast, z níž by estébé něco nevytěžila, a že nejlépe je mlčet. Buďto odmítat vypovídat, anebo odpovídat Ne a Nepamatuji se. Jako základní problém se mi vždycky jevilo to, jestli vidím ve fízlech lidi, nebo ne. V případě, že v nich vidím lidské bytosti, mohu propadnout pokušení mluvit s nimi a snažit se je přesvědčit o své pravdě anebo o naší pravdě. Velmi brzo se mi podařilo dojít k hlubokému přesvědčení, že se jedná o lidi tak bytostně odlišné, že nemá cenu je o něčem přesvědčovat. To mi pomohlo a usnadnilo mi to situaci a život. Nevadilo mi, že před nimi vypadám jako idiot, který si nic nepamatuje, nic neví a čeká jen, až bude shledáno, že je tak hloupý že se s ním nedá spolupracovat. Divili se, jak jsem vůbec mohla napsat knihy, které se venku vydávají, a jak mohu mít v tak mladém věku tak špatnou paměť, když navíc jsem odpočinutá a v domácnosti. Pamatuji se, že mi jednou Petr Pithart říkal: „Nesmíš dát najevo, že ti na něčem záleží, protože po tom jdou. Já jsem dal najevo, že mi záleží na tom, aby kluk studoval, a to byla chyba.“ Divili se pak, jak jsem bezcitná a lhostejná k osudu svých nejbližších. Dokonce mi to vyčítali. Mně ale vůbec nevadilo, že před nestvůrami vypadám jako nestvůra, jinak šupinatá a s jiným tvarem zubů a uší. Časem jsem se přesvědčila o tom, že s tím, kdo byl přezíravý a tvářil se jako intelektuál, rychle zametli. Lidé, kteří s nimi mluvili o něčem jiném, pátrali pak v jejich otázkách i ve svých výpovědích a snažili se zjistit, co k čemu patřilo, proč se tak ptali a zda odpověděli dost mazaně. Vždycky shledali, že o něčem radši mluvit neměli, a měli výčitky svědomí a strach, i když se vlastně o nic důležitého nejednalo. Samozřejmě estébáci týrali víc lidí, kteří byli méně

známí, a lidi mladé. Týrali je i fyzicky, bez svědků. Zvlášť krutě se chovali k lidem z undergroundu, protože je považovali za jakési podlidi, k nimž si mohou všechno dovolit. Velice se divili, když se Plastiků zastali ctihodní profesori a uznávaní spisovatelé. Jenže stejně Plasty potom většinou dostali aspoň do emigrace. Snad největší sadista, kterého tam měli, se jmenoval Duchač, vlastně kdo ví, jak se jmenoval. Týral Třešňáka a Vrátu Brabence tak, až je vyhnal ze země. Věra Jirousová tvrdí, že ona na něj vyžrála tím, že byla jediná menší než on a že byla hloupá. Duchač byl malý, zelený, a obličej měl jako vodník. Rozdával si to s velkými chlapy. Čím byl chlap výraznější, tím víc po něm glum šel. Věra tvrdila, že nerozumí politice, vystupovala jako industriální učitelka, odbornice na historii umění. Po několika hodinách, kdy jim přednášela dějiny umění, zjistili, že je tak nudná, že ji musí vyhodit. Často jí ale vyhrožovali, že až syn Tobiáš odroste, udělají částečné uzavření jejího případu a zavřou ji. Když odrůstal, byla zase v jiném stavu. Zajímavé bylo, že málokdy zavřeli matku malého dítěte. Pořád přece jen hleděli na to, jak to venku vypadá. Olga Havlová tehdy razila zásadu, že se nemá u výslechů prozradit ani jméno vlastního psa. Jirousová s Němcem a malým Tobiášem a mnoho dalších lidí pořád prchalo. Vypůjčovali si cizí byty, přespávali u přátel. Přijel Brežněv, byli v tahu, byl 1. máj, 28. říjen, 7. listopad atd., pokaždé museli zmizet, protože by dostali osmačtyřicítku. Psaly se dokumenty Charty, prohlášení, opisovaly se samizdaty, ale aby člověk mohl něco dělat, nesměl být doma.

Patočkův fízl, ten, kterého měl na sebe nasazeného od padesátých let, se s ním tak ztotožnil, že se prý vnucoval a chtěl mluvit nad jeho hrobem. Měl pocit, že je to poslední referát anebo hlášení, které by o panu profesorovi jako jeho slídič měl napsat, a že nikdo snad není kompetentnější.

První vězení

Havel snášel své první věznění fyzicky dobře, ale psychicky špatně. O příhodě, která se mu tenkrát stala a kterou považuje za klíčovou ve svém životě, píše v Dopisech Olze, v dopise číslo 138 a 139. Nerada bych tuto jeho zpověď nějakým způsobem zjednodušovala, ale musím říct, oč se jednalo. Napsal, jako tolik jiných vězňů, žádost o propuštění z vazby. Myslel si, že skončí někde v koši, protože jeho propuštění samozřejmě nezáleželo na tom, jestli napíše žádost, nebo ne. Nicméně ji napsal. Vyšetřovatelé záhy pochopili, že jim nahrál na smeč, a vyložili si žádost jako projev slabosti a nezadržitelné touhy dostat se z vězení. Přidali do textu, že se vzdává úlohy mluvčího v Chartě, a namluvili mu, že Charta beztoho už skončila, že „to hoši vzdali“. Uvěřil jejich lžím a tím trpčeji si to později vyčítal. Československá tisková kancelář vydala zprávu, že Václav Havel všechno vzdal a odvrátil se od Charty.

V Ruzyni mají vrata jako v krematoriu. Neprůhledná, kovová, obrovská. Zapadají jako za rakví, když se nebožtík s katafalkem odkodrcá do věčnosti. Vrata se otevřela a byl volný. Venku čekal Pavel Landovský se svým saabem. Bylo to 20. května 1977 a první věta Vaškova byla: „Vy jste to vzdali.“

„Já povídám: ‚Co blbneš?‘ a on seděl vedle mě a říkal: ‚Tak mě obelhali. Prosím tě, můžeš mě hned odvézt k Hájkovi?‘ Strašně se trápil, protože to bral jako vlastní selhání. Všichni jsme mu to vymlouvali, ale nebylo to nic platné. Má to logiku, on totiž je čestnější než ten příběh. Neodpustil si, že naletěl. Hned se zas do toho dal a nenechal toho, až ho zavřeli podruhé a pak potřetí.“

21. května 1977 zveřejnil Havel v samizdatu a v cizích sdělovacích prostředcích prohlášení, v němž vysvětlil, jak všechno bylo a proč se vzdal funkce mluvčího Charty až na svobodě. 26. května zveřejnila Charta sdělení k rezignaci mluvčího Havla a označila zprávu v československých sdělovacích prostředcích jako „tendenční pokus pošpinit pověst čestného člověka“. Havel sám si vyloučil příhodu jako zkoušku, v níž neobstál. Potkávají nás zkoušky na různých úrovních a my je také na různých úrovních přijímáme. Co je pro někoho nedorozumění, které si snadno zdůvodní a zapomene, je pro druhého zásadní moment. Později, v dopisech Olze, Václav napsal, že nejlépe se v takovém stavu cítil ve vězení a tam také směřoval. Vězení chápal jako trest, jímž musí odčinit své provinění. Když Schopenhauer píše o světcích, říká, že i malé provinění může adept světečství vnímat a prožívat jako hrdelní zločin. Ostatní to nechápou a pokoušejí se mu to vymluvit. Jak říká Václav v dopise, takovému člověku není pomoci, musí si pomoci sám, tím, že stane tváří v tvář Bohu, octne se přímo v jeho dílně. To by se nestalo, kdyby byl neselhal, přičemž málo záleží, jestli selhal i v očích světa. Nakonec za to děkuje. Pochopil, že kdyby byl dopis skončil v koši prokurátora, nebyl by došel poznání, které dostal jako milost. Tento soud nemá nic společného se soudem pozemským.

Zdeněk Urbánek, milý, tolerantní Zdeněk, snad nejbližší přítel Vaškův a jeho důvěrník, který se nikdy neplete do cizích věcí, pokud o to není požádán, a ještě potom to dělá tak ušlechtilé a citlivě, že člověk skoro nepochopí, čím je vinen, mi na otázku, jak tenkrát viděl Vaškovo postavení a jeho další osud, odpověděl:

„Bylo to pro něho méně únosné než jakkoliv dlouhé vězení. Já jsem se mu snažil obtíž toho rozhodnutí vymlouvat, říkal jsem, že přece tomu každý musí porozumět, ale od určitého okamžiku

jsem nemohl naléhat, aby jednal obezřetněji, než jednal. On jednal ze svého hlediska i z hlediska toho, co všechno se tenkrát rozjelo (Charta, dokumenty a to všechno), nejlíp, jak mohl. Nemohl jinak než vyzvat policii, aby ho znovu zatkli. Obvinění pochopitelně brzo našli. To je strašný, samozřejmě, když slyšíš z úst takového člověka, jak jsem ho znal celou dobu, vyznání, že se dal nachytat. Bylo přitom vidět z výrazu jeho tváře, jak zle to nese. Nenabízelo se žádné jiné řešení, které by mohlo být stejně riskantní, ale nebylo by rovnou vězením. Jeho způsob je, že to vypoví, ale otázku přímo neklade. On je člověk, který se potřebuje vyzpovídat z nějaké obtíže, ale v něm samém je bezvýhradná odpovědnost za to, jak jedná.“

Charta nebyla zničena, jak řekli vyšetřovatelé Havlovi ve vězení. Naopak prožívala éru svého snad největšího rozkvětu. Dělo se mnohé, co předtím nebylo myslitelné. Lidé se napřímili, ulevilo se jim, přestali být unaveni a měli pocit, že život zas stojí za to a že je možné něco dělat, i když to přináší jistá rizika. Občané poznali, že nejsou tak bezmocní a že vláda není tak všemocná, jak se jim zdálo.

Paragraf 112

V roce 1977 podal Václav Havel žalobu na Tomáše Řezáče, který ho veřejně ostouzel v rozhlasové relaci Kdo je Václav Havel. Noviny i rozhlas dostávaly zřejmě rozkazy, aby pomlouvaly Havla a tím bojovaly proti Chartě a chartistům. Nejraději by byli mocipáni hned odsoudili Chartu a její mluvčí. Nebylo to ale jednoduché už s ohledem na ohlas, který Charta měla ve světě. Text Tomáše Řezáče je snůška pomluv a obvinění, která má dokázat, že Havel byl vždycky (jako „syn kapitalistických zazobanců“) proti socialismu a pokoušel se ho znevažovat, kritizovat a likvidovat za pomoci svých přátel, emigrantů a cizích imperialistických rozvědek a centrál. Stačí citovat jen konec článku, abychom pochopili, oč jde:

„Václav Havel bude i nadále usilovat o svůj podíl na politických kampaních imperialistických sil proti Československu a tím i proti ostatním socialistickým zemím. Bude i nadále kázat o morálce, o lidských právech, o svobodě osobnosti, bude znevažovat a hanobit výsledky úsilí miliónů lidí. Ostatně Havel nikdy žádným lidumilstvím neoplýval a jeho skutečný názor na demokracii a svobodu je dostatečně znám. Zemi, v níž žijeme a která byla jeho rodnou vlastí, se už dávno odcizil. Svými proimperialistickými názory, byť je co nejumněji halil do nejrůznějších podobenství o ‚všelidských problémech‘, už nikoho u nás doma neovlivní. Naši lidé – dělníci, družstevní rolníci i pracující inteligence – se už opravdu poučili, už dobře vědí, kdo to Václav Havel a jemu podobní jsou. O tom, kde je pravda a kde je lež, je nikdo ‚zvenčí‘ poučovat nemusí. Vždyť konečně dali dostatečně najevo, co si o panu Havlovi i o ostatních

zaprodancích myslí, když jednoznačně odsoudili jejich pamflet, Chartu 77.“

Václav Havel podal ještě z vězení přes svého advokáta žádost o trestní stíhání pro pomluvu obvodní prokuratury pro Prahu 2. Praví se v ní mimo jiné:

„... Tento pořad a publikované výňatky obsahovaly různá vyjádření p. Tomáše Řezáče o mé osobě. Bylo mezi nimi též tvrzení, že jsem ,byl podporován z fondů americké nebo západoněmecké nebo jiné výzvědné služby‘... Ať už se tím myslí cokoliv, naplňuje toto tvrzení podle mého názoru skutkovou podstatu trestného činu pomluvy podle § 206 trestního zákona, protože má jeho oba zákonem požadované znaky; jde o údaj, o němž autor ví, že je

a) nepravdivý

b) způsobilý značnou měrou ohrozit moji vážnost u spoluobčanů.“

Stejně Tomáše Řezáče nepřiměl, aby veřejně odvolal svou pomluvu, a použil tedy všech dostupných prostředků k tomu, aby se ve sdělovacích prostředcích v exilu a v samizdatu obhájil sám a sdělil, že není špión.

Tatínek Havel píše 25. ledna 1977 do Dodatků k deníkům, které začala psát paní Božena:

„Nový rok mi prozatím nepřinesl pohodu. – Včera jsem se v televizi dozvěděl, že jsem byl – nebo snad dokonce i Váša – ,multimilionář‘. Před dvěma dny byla věnována mé rodině pozornost v televizi skoro 20 minut. Byl tam také majetkový výpis někdy z doby předválečné, mluvili o nás dva zaměstnanci Lucerny, také jsem viděl hájenku a chlév na Havlově coby náš letní byt a jiné méně zajímavé věci jako doklad o povaze rodiny spisovatele Václava Havla. Bylo to v rámci neobvyklé kampaně proti Chartě 77, požadující uplatňování lidských práv podle naším státem převzatých a ratifikovaných mezinárodních dohod. Váša se (bez mého

vědomí) uplatnil při přípravě této Charty. A tak jsem se i já, co jeho milionářský otec, objevil několikrát v souvislosti s ním v novinách, v rozhlasu i v televizi, ovšem ne zrovna příznivě, a dokonce i v nepravdivých dohadách. Nikdo také neřekl, že jsem v roce, kdy Vášovi bylo deset let, neplatil milionářskou dávku, že jsem se po znárodnění musel vzdát zbytného majetku – a že od 1. ledna 1977, máje důchod jen 751 Kčs, mohu jezdit v pražských dopravních prostředcích – zdarma! Tedy je to propaganda zlá a nedomyšlená. Naproti tomu však v západním rozhlasu i tisku, a to i v komunistickém, objevuje se často Vášovo jméno ve velmi příznivém světle a celá akce, na níž se podílí, má nečekaně příznivou odezvu. Vždyť jde přece o lidská práva v rozsahu dohodnutém v r. 1975 v Helsinkách. Pro českého člověka jde přec o právo a pravdu, za něž se musí bojovat, mají-li zvítězit.

Avšak na moje nervy působí neblaze to, že je Váša t. č. v Ruzyni a že na něj prý čeká trestní stíhání pro ‚podvracení republiky‘. Kdo Vášu zná, ví, že to je proti jeho smýšlení. Chce jen, aby byla i za stávajícího režimu obnovena lidská práva. Prý je však ‚ve službách západních imperialistů‘. Kdo chce, ať tomu věří. Já však tomu nevěřím a vím, že nikdo, kdo ho zná.“

Vašek se vrací z vězení v květnu 1977. Tatínek o tom píše v *Dodatecích*: „Klaus Juncker (*Havlův literární agent u nakladatelství Rowohlt, pozn. E. K.*) mi volal a sděloval, že Vášovy hry se hrají s velkým úspěchem nejen v NSR a ve Vídni, ale i v Anglii, Paříži a budou se hrát i jinde. Kritiky jsou prý výborné, ale každý kritik vždy zdůrazňuje, že hru nechválí proto, že V. je zavřen, ale pro nový, působivý dramatický styl aktuálních témat.

... Prokůpek přivítal Vášu tak, že mu skočil na klín a zvolal ‚Ahoj Vašku! Vojta (*synové Ivana Havla, pozn. E. K.*), když se dozvěděl, že strýc Vašek je zavřen, hned se dotázal, kdy bude ‚otevřen‘... mé

srdce však se trochu rozbouřilo, krevní tlak vzrostl přesto, že jsem byl doma rodinou chráněn před rozčilováním a léčen dr. Fučíkem. Psaní mých vzpomínek mi šlo poněkud pomaleji, psal jsem nejvýše dvě hodiny denně, ač jsem byl Vášou z kriminálu a rodinkou i přáteli povzbuzován slovem „piš“!

Československá tisková kancelář zveřejnila k propuštění Havla prohlášení, v němž ho opět zdiskreditovala. Odpověděl na to a vysvětlil okolnosti, za nichž se vzdal funkce mluvčího Charty. V Londýně byl potom zveřejněn rozhovor s Václavem Havlem, který se jmenoval Praská ledový krúnýř lhostejnosti. Havel se tu vyjádřil ke svému obvinění z podvracení republiky za to, že organizoval a podepsal Chartu 77 a že byl jejím mluvčím. Za další podvratný čin byl označen dopis dr. Husákovi z roku 1975, styky se zahraničím, vydávání samizdatů, honoráře ze zahraničí a také že předal novináři Jiřímu Ledererovi rukopis pamětí doktora Prokopa Drtiny, blízkého spolupracovníka Edvarda Beneše a poválečného ministra spravedlnosti v Československu. Lederer odeslal rukopis pamětí svému příteli do USA. Když vyšetřovatelé nenalezli žádné důkazy k Chartě ani k dopisu dr. Husákovi, zůstali u propašování rukopisu do zahraničí a zahájili trestní stíhání podle § 112, tj. poškozování zájmů republiky v cizině. Havel byl připojen ke skupině Ota Ornest a spol. a byl obžalován spolu s Otou Ornestem, Františkem Pavlíčkem a Jiřím Ledererem. Původní obvinění zůstalo přitom v platnosti. Skupina, ostatně uměle vytvořená, byla obviňována za to, že sloužila české kultuře a pokoušela se zveřejnit texty autorů, kteří byli doma protiprávně zakázáni. Tím Státní bezpečnost porušila článek 19 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který zaručuje občanům právo svobodně přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu bez ohledu na hranice. Když se novinář ptal, zda Havel pociťuje vůči svým vyšetřovatelům zášť

nebo nenávist, Václav přiznal, že mu jich bylo spíš líto. Nebyl schopen zlobit se ani na své přátele, herce z Divadla Na Zábřadlích, kteří vystoupili veřejně v televizi a ostouželi spolupracovníka a kamaráda, aby se udrželi v divadle. Paní Tomášková z Divadla Na Zábřadlích o tom vypráví: „Když vypukla Charta, studovalo se Funambules 77. V divadle byly spory o to, jestli se představení nemá přejmenovat, anebo vynechat aspoň 77, aby to nepřipomínalo Chartu. Jednou se otevřely dveře a pan ředitel vedl statnou fízlici. Řekl mi, abych jí ukázala, kdy tu byl zaměstnán Havel a Havlová, a abych sehnala Přeučila a Sloupa. Já je oba hned varovala, protože jsem tušila, že po nich budou chtít něco ošklivého. Sloup to udělal, Přeučil se schovával, nebyl na telefonu. Když jsem ho volala já, musela jsem nejdříve třikrát zazvonit a pak to položit. Když jsem zvonila podruhé, šla k tomu ještě pro jistotu babička. Byla to strašná honička, hledali ho v divadle, doma. Já věděla, že je na DAMU, tak jsem tam v teniskách a ve svetru běžela varovat ho. Zavřel se na záchodě a tam ho dopadli. Já mu tenkrát řekla: ‚Honzo, já ti dosvědčím, že tě k tomu dohnali.‘ Pak bylo podepisování Anticharty. Vyhrožovali nám, že zavrou divadlo, jestli to herci nepodepíší. Člověk nikdy neví, co by se bylo stalo, kdyby...“

Václav říká, že vztek pociťuje jenom tehdy, když jsou pronásledováni nevinní lidé, ti, kteří opisují samizdaty a pokoušejí se nějak pomoci jemu nebo české kultuře. Nespravedlnost, která se týká jeho osoby, ho nechává klidným.

17. a 18. října se konalo hlavní líčení u městského soudu v Praze v trestní věci proti O. Ornestovi, J. Ledererovi, V. Havlovi a F. Pavlíčkovi. Havel byl pro údajný pokus poškozovat zájmy republiky v cizině odsouzen k trestu odnětí svobody na 14 měsíců s podmíněným odkladem na tři roky. Rozsudek potvrdil Nejvyšší soud ČSR 12. ledna 1978.

Hájil se při svém závěrečném slovu u soudu tím, že Prokop Drtina, spolupracovník prezidenta dr. Edvarda Beneše, napsal memoáry, které jsou důležitým pramenem pro bádání o českých dějinách a měly by být badatelům přístupny. Znalecké posudky kritizovaly politickou pozici autora, zároveň se však nezmínily o žádném omylu anebo nepravdě, které by se autor dopustil. Drtina líčí události, které se staly před třiceti čtyřiceti lety. „Nedovedu si představit,“ podotýká obžalovaný, „jak by mohlo zájmy dnešního Československa poškozovat, kdyby vzpomínky někde vyšly, zvlášt když tyto vzpomínky jsou skutečně a výslovně jen vzpomínkami, nechtějí být považovány za objektivní historické dílo a nikde se také nepokoušejí hodnotit současný vývoj a politiku našeho státu.“

Odvolává se na článek 19 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, který je součástí československého právního řádu, a necítí se vinen.

Žil v podmínce, a přesto se nepřestal zasazovat o plnění závěrečného aktu z Helsinek a upozorňoval na každé jeho porušení. Koncem října byl Ivan Martin Jirous zadržen při vernisáži výstavy a v lednu byl odsouzen k osmnácti měsícům vězení. Havel se ho spolu s dalšími šedesáti šesti občany zastal ve stížnosti generálnímu prokurátorovi.

Ples železničářů

28. ledna 1978 se chartisté domluvili, že půjdou na ples železničářů. V březnu, po propuštění z vězení, podal Havel o své návštěvě na plese podrobnou zprávu. Policie totiž obklíčila Dům železničářů na Vinohradech a pokoušela se zabránit chartistům ve vstupu. Každou vstupenku, kterou chartista předložil, prověřovali přítomní tajní policisté, jejich vyšetřovatelé. Vstupenku pak majiteli odebrali a dostal za ni zpátky dvacet korun. Fízlové i policisté přitom chartistům nadávali a dost neurvale je vyhazovali. Nakonec je vytlačili z budovy a nařídili jim, aby se rozešli. Havel se choval nenápadně, brzo opustil budovu a čekal na rohu na Pavla Landovského, s nímž chtěl ještě někam jít. Když k němu Pavel došel, doprovázen dvěma policisty v uniformách, jeden policista Pavlovi řekl, aby šel s nimi. Landovský poprosil Vaška, aby ho neopouštěl, a ten se s ním vydal na místní oddělení Veřejné bezpečnosti, aby mu dosvědčil nevinu. Po výslechu, kdy se vyšetřovatelé zajímali, kdo přišel na nápad, že se chartisté vetřou na ples železničářů, a kdo jim prodal lístky, oba zatkli, s nimi Jaroslava Kukala, a odvezli je na celu předběžného zadržení do Konviktské ulice. Marně si s Kukalem na společné cele lámali celou noc hlavu, proč tam jsou, těla naditá v plesovém úboru. Teprve druhý den vyšetřovatelé sdělili Havlovi, že je obviněn z útoku na veřejného činitele. Proti obvinění, které se opíralo o svědecké výpovědi jejich lidí, podal Havel ihned stížnost se zdůvodněním, že výpovědi jsou lživé. Další den ho ostříhali, umyli, odvezli do Ruzyně a vsadili na celu. Byl zavřený šest týdnů.

Vyšetřovatel Pavlovský vytkl Havlovi, že si v dopisech ženě dělá z vězení i z vyšetřování legraci, některý dopis dokonce dělá

dojem, jako by byl rád, že je zavřený. K tomuto postřehu, jako ze Švejka, by se slušelo dodat, že v tomto vězení byl Václav veden jako normální kriminálník, nikoli jako politický, i když to byla pouhá hra.

Po propuštění 27. dubna 1978 založili s přáteli Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných; tento Výbor sledoval, koho kde uvěznili a zač, informoval o tom mezinárodní organizace na obranu lidských práv a burcoval světovou veřejnost. Staral se také o to, aby manželka a děti zavřeného měly co jíst. Václav se stal znovu mluvčím Charty a přátelé s úzkostí sledovali jeho hektickou činnost, totální nasazení, které, jak věděli, povede znovu do vězení.

Pašijové hry

Společnost se přes všechnen útlak začala probouzet k životu. V bytech se pořádaly takzvané černé nebo domácí univerzity. Profesori, kteří byli v čistkách začátkem sedmdesátých let vyhozeni ze škol, přednášeli po bytech filozofii, historii, práva, politické vědy a literaturu. Havlovi zvali lidi na Hrádeček a oni přijížděli, i když všechno, co se tam konalo, bylo pod policejním dohledem. Scházeli se tam spisovatelé, muzikanti, filozofové pořádali semináře. Každoročně se začátkem léta konalo takzvané Consultatio Academiae Catholicae. Sešli se tu filozofové Radim a Martin Paloušovi, Zdeněk Neubauer, Ivan M. Havel, Pavel Bratinka, Daniel Kroupa. Čtyři dny vedli téměř nepřetržitě filozofickou debatu.

Pan inženýr Havel, otec Václava, založil na Hrádečku knihu hostů. Každý, kdo přijel, musel se tam zapsat. Pokud byly ze setkání fotografie, starý pán je tam pečlivě vylepil. Někdy ozdobil text obrázky, jako to dělávala Vaškova a Ivanova maminka v rodinných albech. Sám pan inženýr vždycky podal o svém pobytu na Hrádečku zprávu v knize hostů. Na jaře 1978, po Václavově propuštění z šestitýdenního vězení, se na Hrádečku konaly Pašijové hry. Vzpomíná na ně Dana Němcová, která tam byla se svými dětmi. Padesát nebo šedesát pozvaných se dopravovalo na Hrádeček po skupinkách, šli lesem a přicházeli z různých stran. Plastici hráli ve stodole, v sadě pod stromem četl Landovský u dlouhého stolu svou hru. Výzdoba stodoly byla jednoduchá a Mejla Hlavsa si přál, aby byl kolem celé stodoly nakreslený kruh, tak mu ho tam Libor Fára udělal. Výzdobu stodoly vyrobil Fára z pytloviny. Jako předskupina účinkovaly děti: Jáchym Topol zpíval a Filip hrál. Pašije

byly obsahově snad nejlepší věc, kterou Plastici udělali, a Havel poskytl s veškerým rizikem svůj soukromý prostor k tomu, aby něco takového mohlo vzniknout. Pašije naznačovaly smysl oběti, která se ukázala být podstatným vítězstvím. Hrůza se proměnila v nepomíjející slávu. Na Hrádečku ve stodole byla natočena nahrávka, kterou někdo vyvezl a na Západě z ní pořídili desku. Vydal ji pak v Kanadě Paul Wilson.

Všichni, kdo tam tenkrát byli, vzpomínají na událost s vděčností. Říkají svorně, že dlouho potom z ní žili. Václav pomáhal Plastikům i materiálně, a když byl zavřený, Olga jim půjčila peníze na aparaturu.

Dana Němcová vzpomíná, jak koncert končil a Plastici zadýmovali celou stodolu. Když se kouře rozptýlily, seděl vedle ní zážitkem zcela přemožený Jaroslav Šabata. Uvědomili si oba, jak Pašije zapadly do atmosféry ohrožení.

Plastici naposled vystoupili v roce 1978 v rekreačním středisku Kerhanec u České Lípy. Koncert se jmenoval Co znamená vésti koně. Po jejich vystoupení organizovaná skupina vypálila dům, takže už neměli kde hrát. Vašek riskoval i tohle, když je k sobě pozval.

Jak bylo u Havlů zvykem, bylo navařeno a byly tu sudy s pivem. Při takových příležitostech vařil Vašek hrnce polívky a guláše. Pavel Landovský o tom vypráví:

„Vašek, když vařil, dělal pokusy na živých lidech. On nechtěl vařit podle receptu, vždycky ten recept vylepšoval a upravoval. Nevěřil, že zajíc na smetaně se dá udělat jedním a tím nejlepším způsobem. Vařit, jak se to dělá normálně, bylo pod jeho úroveň, on by tam přidal ocet nebo estragon. Pořád věří, že se věci dají dělat líp, ale některé věci se líp dělat nedají. Myslím, že to poznal až na tom plotě. Proto měl z něj tak neuvěřitelnou radost, že tam byla

jedna tyčka jako druhá, žádné pokusy. V dopisech z pozdějšího vězení pořád Olze připomíná, aby plot natřela. Jídlo se mu většinou povedlo, ale jednou vařil zelí a to člověk sněd, nebylo mu špatně, ale leželo to v žaludku jako výbušnina. On to nazval intenzivní zelí a tak to podal.“

Dana Němcová vzpomíná, jak po Pašijích, když šli zase do Mladých Buků na autobus nebo na vlak, jezdila všude kolem Hrádečku žlutá policejní auta. Šli tedy pěšinkami lesem, a když vyšli na pole, přijelo k nim žluté auto a legitimovali je.

Zdálo se, že je všechno dobré, protože už bylo po koncertě. Ale dění dne pokračovalo v noci a Dana měla sen:

Byl jasný, modrý, slunný den a šla s dětmi lesem. Děti byly bosé a najednou se na lesní cestě vztyčil veliký zelený had. Dana hledala kámen, našla ho u cesty, děti odehnala, zvedla kámen a hodila ho po hadovi. Dopadl na hadí záda, on se bolestí vztyčil a zasyčel Daně do obličeje: „Občanssský průkazzzzz...“

V létě, první víkend v srpnu, se na Hrádečku pravidelně konaly takzvané Zahradní slavnosti. U sousedů Krobových se ve stodole například pořádala výstava fotografií Honzy Kašpara. Tehdy se všichni oblékli jako dámy a pánové, udělali vernisáž a Anna Fárová jako odbornice na fotografie měla úvodní slovo. Potom byla premiéra Audience, kterou režíroval Andrej Krob. Ve stodole byl stůl a dvě židle. Na jedné seděl Landovský, přitáhli Vaška a řekli mu, že bude hrát Vaňka. Texty byly na stole, tak to četli a v té sekvenci, jak jde sládek čůrat, odešel Landovský na záchod a vrátil se jiný člověk. Hrál dál a při příštím čůrání přišel ještě jiný. Byl to geniální nápad, protože hra dostala ještě jednu dimenzi. Ukázalo se, že Vaněk není zaměnitelný, je jen jeden, ale sládek může být kdokoliv.

Václavův akční rádius byl obrovský, znal obyčejné lidi, kteří s ním seděli v kriminále a potom ho na svobodě navštěvovali: kuli-

sáky, dělníky, herce, zpěváky, filozofy, výtvarníky z establišmentu i z undergroundu. Uměl dávat lidem dohromady, seznamovat je, uměl je hostit. Tolik lidí ho osobně zná, tyká si s ním a miluje ho. V rozhodující chvíli se vždycky kolem něho shromáždili zástupci nejširšího společenského spektra, které pojila společná myšlenka a vzájemná úcta a důvěra. Ukázalo se to při Chartě 77, při listopadové revoluci, a nakonec když se stal prezidentem.

Na jednom koncertě na Hrádečku bylo 150 lidí. Hrádeček navštívili také Bedřich Fučík, Václav Černý. Lidé, kteří neměli kam jít, tam trávili s dětmi dny odpočinku a hostitelé každého mile přijali. Kolik lidí má na to místo vzpomínky jako na šťastné zastavení na bludné lidské pouti plné běd!

Olga pořádala každoročně s kamarády a pro kamarády Silvestra. Každý rok měl jiné téma a lidé se přestrojovali v duchu tématu. Například v období, kdy Václav napsal Pokoušení, se Silvestr jmenoval Magická Praha a součástí byla Valpuržina noc.

Když Václava v roce 1979 na čtyři a půl roku zavřeli, přál si v jednom ze svých dopisů, aby se Olga hezky strojila, byla veselá a vedla společenský život. Místo Zahradních slavností se od té doby konaly na Hrádečku stejně hojně navštěvované červencové Olžiny narozeniny. Olga se naučila fotografovat, aby mohla posílat Vaškovi do vězení obrázky ze svých narozenin, z posvícení na počest Vaškových narozenin, dožínek, z halali s živými obrazy a jiných společenských podniků, jichž se nemohl účastnit. Vaškovi však fotky nedali: prý je na nich málo rodinných příslušníků. Celé léto žila Olga na Hrádečku se svou maminkou a se psy Ajdou a Goldou. Často byl dům plný lidí, tancovalo se, hrálo divadlo, pořádaly koncerty, dětské mejdany a představení. Psala o tom všem Vaškovi do vězení. Ten byl rád, že na Hrádeček pořád lidé rádi jezdí, jako do poutního místa. Však na něho všichni vzpomínali.

To všechno policie sledovala z větší či menší blízkosti a lidé, kteří tam přijeli, riskovali zadržení, anebo přinejmenším nepříjemnosti. Přesto přijeli. Stálá přítomnost policajtů a vědomí, že všechno může najednou skončit, dodávalo všemu, co se tam dělo, hlubší existenciální rozměr a smysl.

V době, kdy byl Václav zavřený, cítila se Olga velmi osamocená. V roce 1981 založila s několika přáteli svépomocnou lidovou knihovnu zvanou Hrobka. Scházeli se jednou týdně u Stankovičů v Melantrichově ulici, v přízemní místnosti jejich bytu, kde to vypadalo jako v hrobce. Na zahajovacím plese byli účastníci přestrojeni za postavy z brakové literatury, na harmoniku hrál Jim Čert, přišel Magor. V místnosti o šestnácti čtverečních metrech se často shromáždilo až padesát lidí. Rozmnožovali brakovou literaturu na psacích strojích, vydávali časopis Nový brak, kde informovali o nových přírůstcích do knihovny. Bylo to v těžkých časech. StB zavřela členy Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných a vyhlásila akci Asanace, jejímž účelem bylo znemožnit některým lidem život natolik, že museli emigrovat. Mnohé ženy z okruhu Hrobky měly muže ve vězení. Hrobka pořádala na Hrádečku i v Praze slavnosti v kostýmech, předváděly se tam živé obrazy, někdy i divadelní hry. Hrobka ignorovala politiku a dávala najevo, že lidé se pořád ještě umějí bavit. Mnohým, které si StB vzala na mušku a týrala je, pomáhala, aby se nezbláznili.

Během čtyř let, kdy byl Václav zavřený, vedla Olga samostatný život, měla svou vlastní práci. Vydávala dál v Edici Expedice samizdatové knihy, později pak koordinovala práci na Originálním videožurnálu, televizním zpravodajském a kulturním pořadu. Audiovizuální samizdat, originální proto, že každá kazeta byla originál stejně jako každá samizdatová kniha, veškeré kopírování bylo na vlastní riziko. Za totality vzniklo tak sedm dílů, které

se pašovaly do zahraničních dokumentačních center, Vilému Prečanovi do Scheinfeldu, Františku Janouchovi do Stockholmu, Pavlu Tigridovi do Paříže a Janu Kavanovi nebo Karlu Kynclovi do Londýna. Šlo o jediný nezávislý videožurnál v zemích sovětského bloku, zpravodaj o kultuře a politice v dobách disentu.

Na polských hranicích

„Byl Vašek dobrý konspirátor?“ zeptala jsem se Pavla Landovského. Ti dva tvořili od roku sedmdesát sedm pozoruhodnou dvojku až do Vaškova dlouhého vězení a Pavlova odchodu do Rakouska, kde ho zbavili československého občanství. Pavel na to odpověděl:

„Přílišná konspirace ti neumožňuje, abys vůbec něco dělala. Inteligentní chlap a zkušený člověk řeší situaci, až když je. Kdyby měl přemýšlet, co bude, neudělal by nic.“

Pavlova odpověď mne rozesmála a vyprávěla jsem mu, jak jsem jednou Vaškovi vytkla, že něco někde řekl dřív, než se to stalo, a možná se tím celá věc prozradila. Zarazil se, podíval se na mne modrýma, bezelstnýma očima a zeptal se: „Copak děláme něco špatného?“ Tenkrát jsem si pomyslela, že s ním mají asi fízlové těžkou práci.

Pavel mne rozesmál ještě víc, když mi vyprávěl, jak jednou se děli v Mánesu. Vašek měl svou „dizi“ tašku, co chvíli se na ni díval a připomínal Pavlovi, že tu tašku nesmí zapomenout, protože jsou v ní velmi nebezpečné dokumenty. Jak bylo tehdy zvykem, vedle u stolu seděla ostraha. Musíme to dát zítra Šabatovi k podpisu, šeptal Vašek Pavlovi a znovu připomínal důležitost té tašky. Asi tak dvanáctkrát tu tašku vzal do ruky a nakonec řemen podvlíkl pod nohu židle. Fízlové si nemohli nevšimnout, že mu na tašce obzvlášť záleží. Pak Vašek s Pavlem odešli z Mánesu a šli Myslíkovou do města. Ujdou asi tak dvě stě metrů a najednou slyší strašný řev. Otočili se a uviděli číšníka z Mánesu, jak se za nimi žene s taškou. Za číšníkem běželi fízlové, kteří mu chtěli tašku vzít, ale číšník byl rychlejší a doběhl včas.

„Tenkrát jsme unikli kriminálu a pak jsme šli na druhou polskou schůzku na hranice. První byla krásná, to bylo v srpnu sedmdesát osm. Já tam potkal nějakýho chlapa, měl dřevěnou chajdu, kde vařil čaj. Řek jsem mu, že tu mám kamarády z Polska. Vzal nás dovnitř, my tam sepsali prohlášení, Michnik pak zpíval polský písň a kolem chodily hraniční kontroly a ten chlápek vždycky vylezl a říkal jim: ‚Já tu mám veselou partu.‘ My se mu potom zapsali do knihy hostů a ven šel dokument. Ale nejdůležitější dokument má ten chlápek od horský služby, protože se mu tam podepsali všichni lumpové, který tam byli.“

Druhá schůzka se konala v září a na té podepsali účastníci Společný dopis obráncům lidských práv ve východní Evropě. Třetí schůzka dopadla špatně. Všichni byli zadrženi, až na Havla a Landovského, a Jaroslav Šabata dostal jeden a půl roku nepodmíněně.

Třetí schůzka polského KOR a zástupců Charty se měla uskutečnit 1. 10. 1978 na cestě československo-polského přátelství na Sněžce. Polská a československá policie se to nějak dozvěděly a domluvily se na společném zátahu. Cesta přátelství a všechny přístupové cesty od Luční a Obří boudy byly hlídané. Policie sledovala rekreační střediska a nástupiště na lanovky. Polská bezpečnost zadržela členy KOR Michnika, Naimského a Lityńskiego. Na české straně byli zadrženi Šabata, Němec a Petřivý. O tom, jak šli na Sněžku Havel s Landovským, vypráví opět Pavel:

„Všichni šli jako spořádaný turisté a já navrhl, abychom si cestu k lanovce zkrátili. Tam byly zadržované cestičky, že se tam nesmí, protože je to národní park. My ale pospíchali a já říkal: ‚Kašlem na to, Vašku.‘ Přišli jsme teda k lanovce z nečekané strany. Tam stály nějaký školy a my se zamíchali mezi učitele. Fízlové byli schovaní za buřtovým stánkem a všechny chytili už dole u stanice. My vy-

jeli až nahoru na Sněžku. A jak tak jedeme na tom dvojáčku, byla hrozná mlha a zima a Vašek měl na hlavě kulicha, kterýho mu dala Olga na cestu, tak Vašek povídá:

„Nebejt služby na záchranu národa, tak člověk nepřijde ani na vzduch!“ My dojeli jako jediný ze všech nahoru a hned k nám šel polský pohraničník a chtěl občanky. Já se ho ptal, co tu dělá, a on odpověděl, že je tu dvojitá služba. Já vstoupil na cestu přátelství a vidím v mlze pražského fízla. Couvnul jsem do mlhy a řekl jsem: „Vašku, jdeme zpátky na lanovku.“ Sjeli jsme zase dolů, Vašek šel osvobozovat Šabatu a já šel za Tondou Maněnou, to byla naše spojka v Trutnově. Ten už byl taky zatčenej nebo někde v luftě a teď já zůstal sám a možná jedinej na svobodě. Šel jsem do hospody, kde byl vedoucí nějaký Franta Křídlo, a povídám mu: „Kdyby se objevil Maněna nebo Vašek, řekni mu, že se sejdem o půlnoci u mé babičky.“

O půlnoci, v šílený průtrži mračen, jsem písknul na hřbitově v Pilníkově a ze tmy a z deště vylezl Vašek. Byl jako vodník a povídá:

„Jsou tam.“

„Kdo? Fízlové?“

„Ne. Duchové.““

Přišel pěšky přes les. O to se zasloužila Olga. Vašek nezná lesy kolem Hrádečku a i na známém místě bloudí. Byla noc a prosil Olgu, aby ho vyprovodila. Olga s ním šla statečně až na křižovatku a zpátky musela sama. Upadla přes vyvrácený strom a hrozně se bála.

„Vašek ale nechodí po horách jen tak,“ řekla jsem, protože jsem si vzpomněla, jak jsme ho několikrát chtěli vytáhnout na procházku. Hory na obzoru byly jasné a lákavé, ale nešel. Pavel se zasmál a přisvědčil. Hned jsem viděla, že on také není žádný turista.

„Na to je doba do patnácti let,“ řekl vševědoucňě. „Doba her. Pojte si zakopat míčem a tak. Potom musí mužskej dělat něco pořádnýho. Aby doba, kdy je na světě, byla k něčemu. Aby něco udělal ve směru posunu světa. Aby ten čas neproskotačil.“

Věznění na svobodě

Od 5. srpna 1978 měl Havel trvalý policejní dohled. Policie se rozhodla, že ho bude otravovat, až to nevydrží a vystěhuje se, anebo až mu povolí nervy, dopustí se útoku na veřejného činitele nebo jiné nepředloženosti, za niž ho budou moci zavřít. Jenže Václavova trpělivost a schopnost ovládat se byla nepřekonatelná. Bylo mu lidí spíš líto, než aby na ně dostal vztek. Mezi ním a jeho fízly snad nikdy nepanovala nenávist. Snažil se vždycky s nimi vyjít a neponižovat je, i když oni ho ponižovali. V roce sedmdesát osm stálo před jeho domem nepřetržitě policejní auto a chodili s ním na nákup i na procházku se psem. Když na ulici potkal známého a zastavil se s ním, perlustrovali ho. Václav tedy mával na lidi, aby se s ním nezastavovali, aby se k němu nehlásili. S těmi, s nimiž se stýkal častěji, protože s nimi měl nějakou práci, se setkával v kavárnách a v restauracích. U vedlejšího stolu vždycky seděla ostraha. Když tam člověk přišel, Havel ho představil, aby policie věděla, o koho se jedná, a příchozí nemusel podstupovat potupné legitimování. Jednou se takhle sešli v hospodě U Slunců v Nerudovce s Honzou Lopatkou. Vašek ho představil, Lopatka dlouze četl texty, které mu Vašek přinesl. Fízlové se u svého stolu nudili a začali se bavit s vojáčky. Když šel Honza na záchod, byl tam jeden z vojáků. Honza mu řekl, ať si dají bacha, s kým mluví. Dva fízlové šli potom s Vaškem přes hradní nádvoří a jeden to objížděl autem, protože do Hradu s autem nesměl. Vašek s nimi vedl rozpravu o tom, že se s Lopatkou kamarádsky sešel a že Honza má vždycky potíže v zaměstnání, když se s ním sejde, a přimlouval se, aby zkrátka nechali Honzu na pokoji. A oni řekli:

„O toho se vy nestarejte. Má toho sám dost a dneska nás udal.“

Když se Vašek ptal jak, vysvětlili mu, že je Honza bonznul na záchodě vojáčkovi, který jim to potom řekl. Ten mladší si stěžoval, že díky impertinenci Vaškových kamarádů se pak lidi na ně všelijak koukají. A starší prý řekl mladšímu:

„A ty se za to stydíš, že jsi, co jsi?“

Takovou „operativu“, jak tomu odborně říkali, měl téměř nepřetržitě také Petr Uhl, pokud byl na svobodě, měl ji v různých dobách dr. Hejdánek, dr. Mlynář, dr. Hájek. Šestsettřináctka stojí nepřetržitě před domem a muži uvnitř auta hledí na domovní dveře. Když Havel vyjíždí autem, jedou za ním, když jde pěšky, dva ho nepřetržitě sledují, ať jede metrem, nebo tramvají. Když vejde do domu, nenásledují ho. Když telefonuje z budky, poslouchají za dveřmi zcela nepokrytě, když jde na poštu, nahlížíjí mu přes rameno, kam posílá dopisy. Všichni jsou přitom propojeni vysílačkami. Sedí s Havlem v hospodách, v kavárnách, v barech, i v sauně se potí s ním. Slyšela jsem, jak se Julius Tomin pokoušel s fízly bojovat a nakonec ho dostali do emigrace. Když měl ostrahu, běhal, joggoval, třeba osmnáct kilometrů denně. Fízlové museli běhat za ním, uplivovali a celí udýchaní drtili mezi zuby kletby a výhrůžky:

„My vás zlikvidujeme, Tomin. To s panem Havlem, to je jiná služba. To jsou samý restaurace, kavárny.“

Václav je zdvořilý a bytostně tolerantní člověk, jen jednou jsem viděla jeho hněv. Hádka vznikla z nějaké zdánlivě nepatrné příčiny, otevřela však jakýsi poklop, kde bylo všechno shromážděno jako v trezoru. A pak to šlo. Slyšela jsem, jak řekl jednomu z našich společných kamarádů všechno, čím se kdy proti němu provinil. Nebyl zlý, říkal to spíš s lítostí, ale bylo to formulováno přesně a v časové posloupnosti. Bylo mi tenkrát líto, že s sebou léta nosí takové břemeno. Napadenému, který samozřejmě také napadal

jeho, jenže byl tak překvapený, že na to nestačil, se Vašek druhý den omluvil. Řekl, že takový záchvat dostane jednou za dlouhý čas. Jednou ho dostal před zavřenými dveřmi vinárny, kam ho nechtěli pustit, přestože bylo uvnitř volno. Začal kopat do dveří a křičet. Vypadá to neuvěřitelně, protože kolikrát předtím takto bezmocně stál před katrem zavřené vinárny. Jednou jsme tam stáli s naším přítelem, překladatelem Brussem. Za mříží od Barberiny stál vrchní a vypadal jako sicilský mafián. Křičel na nás, že je obsazeno a ať okamžitě odejdeme. Vašek mu s milým úsměvem pravil:

„Ten pán je Němec, ale umí česky,“ a ukazoval přitom na Brusse. Vyhodili nás všechny tři.

Hlíдали ho v Praze a také na Hrádečku. Hrádeček je samota. Naproti přes zahradu je chaloupka Andreje Kroba, který sem Havlovy přivedl, a nad ní je kopec, na němž je zřícenina hradu. Havlova chalupa je patrová, dole je kuchyň a velký obývací pokoj s krbem, nahoře jsou ložnice a Vaškova pracovna. Za stodolou se zatačí silnice, která vede javorovou alejí do kopce. Z toho kopce jsou vidět skoro celé Krkonoše i kousek Sněžky, kterou zakrývá Černá hora. Od roku sedmdesát osm stálo vedle chalupy nepřetržitě policejní auto s dvěma uniformovanými příslušníky, kteří se střídali po osmihodinových směnách. Silnice byla zatarasena, aby tam nemohl nikdo vjet. Když barikádu odstranili, uniformovaní příslušníci kontrolovali všechna kolemjedoucí auta, ukládali řidičům pokuty a občas jim vzali technické a řidičské průkazy. Hosty Havlových varovali, že jdou dovnitř na vlastní nebezpečí, přičemž toto nebezpečí nikdy blíže nemohli určit. Stejně jako v Praze sledovali Havla i na procházce se psem, v lese, chodili s ním na nákupy do blízké vsi anebo jezdili do vzdálenějšího města.

Jednou zas přijel na Hrádeček Pavel Landovský. Pavel jim musel jít strašně na nervy. Estébáci si často mysleli, že už ho mají, že ho

zničili, a zas je s Havlem někde objevili rozjařené, veselé a zdravé. Ti dva se vzájemně doplňovali a vytvářeli spolu dvojici, která byla silná intelektuálně i fyzicky. Pavel mi vysvětlil, že to bylo jako s hrdiny románu Chladnokrevně. Jeden hrdina by nikoho nezabil, ale dohromady tvořili osobnost, která zabila. Proto byli také popraveni oba dva. Vašek i Pavel spolu byli nebezpeční i pro sebe, jako by látkovou výměnou mezi nimi docházelo k nenápadné výrobě traskaviny. To vytušila ženskou intuicí maminka Landovského. Říkávala mu: „S tím Haulů přijdeš do neštěstí.“ Stejně dobře to cítila i Olga.

Když Pavel mluví o Olze, hovoří o ní s jakýmsi ostychem a špatným svědomím.

„Ty se jí bojíš?“ zeptala jsem se. A ten, který ze všeho nejvíc nenávidí sraby, skromně přisvědčil:

„Když jsem se objevil, Olga vždycky věděla, že se něco stane. Koukala na mě a já se bál, že už ví co. Já byl zlej duch, protože Vašek se na mě vymlouval, i když jsem u toho vůbec nebyl. Už v Divadle Na Zábradlí, oba jsme ještě byli úplný nuly a ona už ho přede mnou chránila. Zároveň ale věděla, že mě musí vzít s ním a že se nesmí dostat do otevřeného konfliktu. Ona je moc chytrá ženská. Musíš dávat pozor, abys neudělala chybu, protože ona si pamatuje a za tři dny ti to nandá. Já mám strach, abych něco neplác, co by si mohla zjistit, anebo abych neřek něco jiného, než jsem řek posledně. Sekne v pravou chvíli a vidíš, že ví všechno. Permanentně jsem v podezření, ona ví už od třiašedesátýho, že když přijdu, tak to není náhodou. Já ale nemohl bez Vaška bejt. Už v roce šedesát osm jsem zjistil, že on je jediná jistota v mém okruhu, a můj okruh sahá až na Slovensko, že je to člověk, ke kterému se můžu myšlenkově upnout, a brzo jsem taky začal tušit, že on je perzóna nejen silná, ale do jistý míry taky světem garantovaná. Já

jsem praktický člověk, a jestli se má z něčeho něco vyklubat, tak to musí začít od praktických věcí. Všechno ostatní byly bláboly, akce příliš úzké, limitované prostředím nebo osobou: katolické, underground a vždycky to někde končilo v utopii, kdežto Václav byl reálnější jako málokdo.“

„Ty prý vyprávíš, že jsi Václava donutil postavit ten krásný plot, který mu závidí jeho soused Krob? Olga říká, že plot postavil sám od sebe a ona mu pomáhala.“

„Vašek byl na plot pyšnější víc než na svou hru. To je plot, jedna tyčka jako druhá. Jako kdysi, když psal na stroji grafický básně. Plot byl pro něho rozšířená grafická báseň. Mužskej je spíš hrdej na takovou věc než na nějaký myšlenky, kterýma se potom svět řídí, a ten plot vypadá jako knihovna.“

V dopisech z vězení Vašek Olze pořád připomíná, aby někdo jeho plot natřel. Plot asi opravdu patřil k jednomu z jeho největších manuálních vzednutí. A Olga plot natřela.

Už dlouho pozorovali, že se v okně chalupy na svahu Hrádečku něco třpytí. Chalupa je skoro celá schovaná v lese a je z ní vidět kus údolí a Havlovu samotu. Dobře se z ní dá pozorovat všechno, co se děje kolem domu. Vaškovi se zdálo, že by to mohl být směrovací mikrofón, protože od třpytící se čočky, která se pohybovala, vedl do země tlustý kabel. Viděl tam chodit nějaké lidi a majitel ho vždycky zdravil: Nazdar, pane Havel, ale asi s nimi byl domluvený. Václav a Olga byli na Hrádečku sami, ani v protějším domě nebyly vidět známky života. Šli to tedy prozkoumat. A skutečně; do země vedl devítipramenný televizní svod. Olga vzala za kabel a začala ho vytrhávat ze země. Šli lesem a smotávali kabel, kořeny stromů byly přeřezány a kabel se mezi nimi umně proplétal, vedl je za zříceninou. Ušli asi kilometr, až došli ke srázu, kde kabel mířil k maringotkám. Ani nemělo cenu tam chodit, bylo jasné, že to

není žádná lesní stavba ani čerpání vody, ale oni. Olga kabel uřízla a odnesla ho na smetiště. Jednou Václav sám náhodou objevil odposlouchávací zařízení ve stropě pražského bytu. O kolika ale nevěděl! Byl už půl roku prezidentem, když na Hrádečku speciálními přístroji hledali tato zařízení. Nic nenašli. A nakonec, o pár měsíců později, prozradil člověk od StB, který je tam instaloval, že tam jsou tři, a řekl kde.

Pan inženýr Havel v sedmdesátých letech, v dobách, kdy byl Václav na Hrádečku střežen policisty, dělal jeho pražského sekretáře. Václav by se byl bez obětavého tatínka těžko obešel. Cituji z jednoho z dopisů, které mu posílá:

„Milý tátuško,

mám tentokrát pro tebe poněkud více sekretářských úkolů, ale věřím, že je zvládneš a že tě příliš nezatíží.

1. Přednostně bych potřeboval, abys žluté desky, obsažené v této zásilce, odevzdal Ludvíkovi Vaculíkovi, je to jeden exemplář aktovky, kterou jsem napsal a kterou chce Vaculík vydat v Edici Petlici. Nepřál si, abych mu to posílal poštou, protože má dojem, že mu poštu kontrolovají. (Následují instrukce, jak se dostat k Vaculíkovi, pozn. E. K.) ... Předem se s ním o své návštěvě telefonicky nedomlouvej, on má pocit, že ho moc sledují...

2. Dále Ti posílám dopis Klausovi (Havlův německý literární agent, pozn. E. K.) s prosbou, abys ho nechal přeložit paní K... Pokud by ses s ní domlouval telefonicky, neříkej do telefonu, že jde o překlad mého dopisu, to ona jistě pochopí.

3. V zelených deskách je další kopie té mé aktovky, to je exemplář určený Klausovi. Budeš-li mít zájem, případně Puzuk (bratr Ivan, pozn. E. K.), si tu aktovku přečíst, pak si ji přečtete z tohoto exempláře v době, kdy se bude překládat můj dopis Klausovi.

4. Až budeš mít překlad mého dopisu Klausovi (nech si udělat radši dvě kopie, kdyby první nedošla), postupuj prosím takto:

a) na dopis se v mém zastoupení podepiš (nebude-li to na papíře s mým podpisem);

b) tu aktovku rozděl přibližně po deseti stránkách na čtyři části, do jedné z nich – dovnitř – vlož dopis Klausovi, každou část pak vlož do samostatné obálky – pokud možno každá ať je jiná (letecká, obyčejná malá, obyčejná středně velká apod.), kdyby to nešlo, udělej z toho obálek pět;

c) různým písmem (na stroji, ručně apod.) napiš na všechny obálky adresu (následuje adresa nenápadné osoby u Hamburku, pozn. E. K.). Odesílatele buď nepiš, nebo napiš různé adresy různých lidí z telefonního seznamu;

d) takto odbavené dopisy si nech na poště podle jejich váhy náležitě ofrankovat, ale vhod' je pak radši do různých kastlíků.

To jsou tedy služby přímo sekretářského rázu, za jejich vykonávání bych Ti byl velmi vděčen.

A teď další, neméně důležitá věc: mezi 30. (možná 29.) červencem a 3. srpnem tady nebudeme – jsme zváni k různým přátelům na jejich usedlosti a chtěli bychom to spojit do jedné cesty (Kohoutovi, Juráček, Marta). Nechtěl by sis v té době udělat – mimo normální plán tvých pobytů zde – týdenní výlet na Hrádeček? ... Nám by to pomohlo v tom směru, že by dům byl pod dohledem, včetně zvířat. Autobus bychom ti zaplatili...

A teď už definitivně poslední prosba: ten spisovatelský sjezd, na který sem přijede Zdeněk (Urbánek, pozn. E. K.), byl předložen na 15. července... byli bychom ti vděční, kdybys po Zdeňkovi opět něco poslal:

a) 300 Millerů (tuzexových korun, pozn. E. K.);

b) z Tuzexu opět kafe (nechce se tomu věřit, ale brzy nám zas dojde), dvě sójové omáčky a jedno instantní kakao;

c) případně nějakou podnětnou zeleninu, jako minule, kdybys na něco narazil – ale to není nijak zvlášť nutné.

Jak vidíš, dnes jsem tě opravdu zatížil řadou úkolů a též témat k úva-
ze, věřím, že se v tom vyznáš a nějak to zvládneš.

Budu rád, když mi příjem této zásilky potvrdíš lístečkem...”

Dopis s úkoly a instrukcemi dostával pan inženýr Havel skoro každý týden, někdy i víckrát s menšími úkoly.

Když potom jel Václav s Olgou ke Kohoutům na Sázavu, Vašek bloudil, jak bylo jeho zvykem. Policajti předjeli Vaškovo auto, za-
stavili je a řekli:

„Pane Havel, prosím vás, takhle to nejde. My vás povedeme, jedte za námi.“

Jindy zase při náledí spadli policajti do příkopu a Vašek je na laně vytahoval. Někdy si mu dokonce na své potupné zaměstnání stěžovali a naříkali, že jejich podvodné maturity budou jednou neplatné. Jejich stěžování šlo Vaškovi na nervy.

Domácí vězení

V říjnu 1978 napsal Havel na Hrádečku obsáhlý esej, který se jmenuje Moc bezmocných a který věnoval památce Jana Patočky. Eсей se brzy rozšířil do světa a u nás koloval v opisech. Podobně jako v dopisu dr. Husákovi Havel rozebral současný stav společnosti a analyzoval příčiny úpadku i nastávajícího sebeuvědomění. Jan Lopatka si přečetl Moc bezmocných začátkem listopadu v bytě pana inženýra Havla. Vašek nechtěl mít text u sebe, aby mu ho nesebrali. Čekal v hostinci v Mikulandské, až mu Honza přijde říct, co si o tom myslí. Honza mu to schválil.

V listopadu Havel přijal znovu funkci mluvčího Charty a Státní bezpečnost nasadila další stupeň takzvaného operativního sledování. Dostal domácí vězení. Policisté si na chodbu před jeho byt přistěhovali stoleček se dvěma židlemi a nepouštěli do bytu nikoho kromě Olgy. Jenom jednou Vaška pustili ven, pak ho zatkli v bytě tatínka, kam šel na návštěvu, a znovu ho zavřeli doma. Policisté se bavili tím, že zvonili na dveře bytu, a když majitel přišel otevřít, vyhrožovali mu. To ovšem nedělali nikdy v přítomnosti civilních svědků. Vašek s Olgou se rozhodli, že odjedou zpátky na Hrádeček. Jaké však bylo jejich překvapení, když zjistili, že policisté se tam už zařídili nastálo. Sídlili teď ve zvláštním domečku na muřích nohách, který si postavili tak, aby viděli na všechny přístupové cesty. Vašek pojmenoval ten domeček Lunochod, protože trochu připomínal sovětský vehíkl na Měsíci. Nikoho nepouštěli do domu a Vaškovi dovolovali jen někdy jít na procházku se psem nebo odjet autem nakoupit. Museli se vždycky napřed zeptat rádiem operačního důstojníka v Trutnově, který se zas musel tázat kraj-

ské správy StB v Hradci Králové. Obcházeli dům a dívali se do oken, střídali se tam zřejmě všichni příslušníci Veřejné bezpečnosti z okresu. Když šel nakupovat, chodili po městě vedle něho a snažili se s ním vést přátelský hovor, aby to nevypadalo nápadně. Nicméně občané města i přílehlých vesnic si toho zvláštního úkazu všimli. Policejní aktivita budila nejen rozpaky a posměch, ale i hněv, že tohle všechno je za peníze pracujících. A že si zhuntovaný stát může dovolit takový luxus.

Před Vánoci koupil Václav stromek, který měl, jak říká Olga, asi tak čtyři větvičky. Se stromkem a s esenbákem v civilu vešel do trafiky, kde Olga kupovala cigarety. Když Olga viděla stromek, začala se smát. Culil se i mladý esenbák. Trafikantka se Olgy ptala, jestli to není jejich syn.

Paní v řeznictví jim podstrčila podpultové maso, lidé dávali všelijak najevo, že s nimi sympatizují a že vědí, oč jde. Esenbáci v civilu a estébáci, kteří je pořád doprovázeli, byli na Hrádečku jako doma. Když se nudili, házeli klacíky Ajdě a Goldě, Havlovým kníračům. To Olga zvlášť špatně snášela. Když se ale psi vrhali proti policajtům, kteří šli dělat domovní prohlídku, měla je ještě radši.

Všichni sousedé byli varováni, aby se s Havlovými nestýkali a aby jim v ničem nepomáhali. To bylo pro lidi, kteří žijí na horách, zvlášť ponižující, protože jsou zvyklí si navzájem pomáhat. Policajti jim vyhrožovali, že poruší-li zákaz, vyhodí je z práce, jejich děti se nedostanou na žádnou školu apod. A aby bylo peklo kompletní, prořezali neznámí pachatelé velmi pečlivě pneumatiky Havlova auta a rozbili přední sklo. Kdo neví, co to je, sehnat součástky k autu za socialismu, neví, co je šlamastyka. Estébáci vymýšleli nepříjemnosti, které hraničí se sadismem. Nasypali kostky cukru do benzinové nádrže v autě. Anebo po delší nepřít-

tomnosti majitelé Hrádečku přijeli a v krutých mrazech zjistili, že nefunguje topení. Někdo nastříhal kontakty na hořáku od kotle, vodní čerpadlo bylo ucpáno vlnou, všechna kolena odtoků od vany, také umyvadla a dřezy byly zalité zvláštní pryskyřicí, kterou nešlo odstranit. Museli rozkopat zdi a vyměnit vodovodní potrubí. To bylo obtížné, protože k Havlům pod pohružkou nikdo nesměl a nic nebylo k sehnání.

Na závěr pohnutého roku sedmdesátého osmého, který začal bálem železničářů a Vaškovým zatčením a končil zostřeným domácím vězením, jež nemělo daleko do skutečného kriminálu, odehrála se jedna příhoda, která víc než jiná dává nahlédnout do života tehdejšího disentu, anebo lidštěji ghetta. Každý rok na Mikuláše dělal Honza Lopatka čerta. V roce sedmdesát sedm se jako čert zastavil v Mánesu, kde seděl Havel, Věra Jirousová a Jiří Němec. Vaškovi se to moc líbilo, a jak bylo jeho zvykem, chtěl to také. Honza mu slíbil, že příští rok může jít za anděla. Tenhle Mikuláš, čert a anděl chodili k dětem chartistů.

5. prosince 1978 se sešli u Lopatků ve Vlašské ulici. Nikolaj, (vlastním jménem Andrej) Stankovič, který se strojl za Mikuláše, Lopatka za čerta a Havel za anděla a s nimi kompars dětských andělů a čertů, dohromady dvanáct. Měli tři auta. Jedno z nich řídil Pavel Landovský, měl nohu v sádře, a tak nemohl být v roli. Stankovič vůbec neumí mluvit s malými dětmi a Vašek také ne. Žádný z nich také děti nemá, jenom čert má tři. Čert ale, jak známo, není v tomhle kusu od mluvení, ale od strašení. Vašek měl na obličej i na hlavě osušku a vypadal jako Jásir Arafat. Honza byl hlavní čert a měl pendrek a šerifskou hvězdu. Rohy měl jako kráva a řinčel kravským řetězem. Strojili se dlouho, a když vylezli před dům, stáli tam úplně zmrzlí policisté. Aby je nemuseli legitimovat, představil jim Vašek Mikuláše, který neřekl nic, a čerta, který na

ně udělal blrblrlr. Někteří policisté se zasmáli, jiní zůstali zmrzlí a vážní. Naši aktéři sedli do auta a jeli, sledováni policejní ostrahou. Za dveřmi do bytů jim rodiče dávali papírky, na nichž bylo udavačsky popsáno, čím které dítě nejvíc zlobí. U Bendů dokonce dostali bílou knihu dobrých skutků a černou knihu hříchů. Nikolaj se v tom moc neorientoval, byl trochu namazaný a padala mu čepice, takže na čtení neviděl. Jak už bylo řečeno, neuměl mluvit s malými dětmi, a tak se postupně omezil na to, že všem v dlouhém projevu vyčítal a zazlíval dloubání v nose. Poslední štace byla v Lázeňské ulici na Malé Straně. Čtyřletý synek se chtěl prát s čertem, a tak ho čert vynesl ven do sněhu. Jak ho tam hodil, pozornost se rozptýlila, anděl vlezl do auta Landovského a Landovský do Havlova. Policajti si toho nevšimli a sledovali Pavla. Vašek pak díky tomu odjel druhý den nerušeně do Mostu, kde byl soud, jehož se chtěl zúčastnit. Následující den dostal ještě ostřejší domácí vězení.

Zima na konci roku sedmdesát osm a na začátku roku sedmdesát devět byla dramatická a zlá i pro Pavla Landovského. Na mostě Legií, tehdejším mostě I. máje, se odehrála příhoda, která do velké míry určila jeho další život. Pavel čekal u Národního divadla na tramvaj na Újezd, když šel kolem něho pološílenec, který prý už předtím hodil někoho z parníku do Vltavy. Nebezpečný muž ve službách StB provokoval Pavla a chtěl se s ním prát. Žádná tramvaj nejela, tak se Pavel rozhodl, že přejde most pěšky. Chlap čekal u kamenného zábradlí a vrhl se na něj. Začali se rvát, chtěl Pavla přehodit přes zábradlí mostu. Pavel se nohou zahákl v zábradlí a chlap mu na tu nohu skočil a zlomil mu ji. Praskla jak větev, říká Pavel. Protože chlap ho mlátil pěstí do obličeje, bylo jasné, že jde o život a že musí chlapa zabít. Vytáhl nůž, který pořád s sebou nosí, a praštil ho tím zavřeným nožem do spánku. Vystříkla krev a v té chvíli tělo estébáka povolilo. Vtom ze tmy přiběhla ženská,

to byla jeho kalupinka, která se tam někde schovala, a odtáhla ho pryč. Pavel lezl po čtyřech po mostě na smíchovskou stranu. Proto měl na Mikuláše nohu v sádře a hrál jenom řidiče.

Po této příhodě bylo už zřejmé, že tu Landovský nemůže zůstat. Policie vyhověla jeho žádosti o jednoroční pobyt v Rakousku, kde měl smlouvu s divadlem. Udělali ještě s Vaškem nahrávku Audien-ce. Potom Pavel odvezl Vaška s Olgou na nádraží, odkud jeli na Hrádeček. Byl strašný mráz. Pavel usadil ty dva do vlaku a stěžoval si, že ještě musí nějak jet. Vašek sundal triko, střílely z něj ve tmě blesky, jak bylo umělé, a Pavel si ho vzal pod sako. Hrálo. Řekl: „Těbůh!“ a odešel. Vlak odjel a neviděli se skoro jedenáct let. Bylo 5. ledna 1979.

Vazba

3. března 1979 napsal Havel dopis ministrovi vnitra ČSSR dr. Jaromíru Obzinovi. Píše v něm mimo jiné:

„... Toto domácí vězení se přitom stále zhoršuje: donedávna jsem byl například pouštěn – byť s komplikacemi, omezeně a s policejním doprovodem – alespoň na nezbytné nákupy pro domácnost, od včerejšího dne, tj. od 2. 3. 1979, mi bylo zabraňováno opustit byt i jen proto, abych si koupil něco k jídlu. Příslušníci SNB, kteří můj byt strážejí, mi dokonce řekli, že jim je jedno, jestli doma umřu hladý, a že mi rádi opatří rakev, až se to stane. (Neřekli to ovšem před civilními svědky, protože takové a horší věci říkávají, jak jsem si povšiml, zásadně jen tehdy, kdy není mimo mne přítomna žádná nepolicejní osoba.) ... Vím pouze to, že já zákony tohoto státu neporušuji, ale že je stále zřetelněji a nezakrytěji porušují ti, kteří by je měli chránit... sedím tedy ve svém bytě, jsem na svobodě, a přitom v samovazbě a je mi smutno. Nikoli proto, že bych nesnášel samotu, ale proto, že je mi líto, co všechno je možné v zemi, v níž žiju, kterou mám rád a kterou nechci opustit...

P.S. Charakteristické je, že tento dopis jsem musel ze svého zajetí obtížně propašovat, přičemž se to povedlo až při druhém pokusu; při prvním ho vaši zaměstnanci zabavili.“

Václav cítil, že ho brzo zavřou, protože podivná honička byla čím dál rychlejší a rafinovanější. 28. května ho hledali na Hrádecku a udělali přitom Olze domovní prohlídku. Byl nádherný horký den, už letní, a Olga měla divnou předtuchu.

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pracoval až do 29. května 1979. V pět hodin ráno zahájila policie akci. Zadrželi šestnáct členů Výboru, u všech provedli domovní prohlídky. Byli

to: Rudolf Battěk, Otta Bednářová, Jarmila Bělíková, Václav Benda, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Ladislav Lis, Václav Malý, Dana Němcová, Jiří Němec, Luděk Pacovský, Jiří Ruml, Gertruda Sekaninová-Čakrtová, Petr Uhl. Albert Černý už byl ve vazbě od března a Jana Tesaře zatkli u Chrudimi a odvezli do Brna. Na deset z nich uvalili vyšetřovací vazbu a obvinili je z trestného činu podvracení republiky podle § 98 trestního zákona. Dolní hranice trestu za podvracení republiky byla tři roky, horní deset let. Václava sebrali v tajném bytě v Praze. Olga se to dozvěděla na Hrádečku, pořád v tom krásném počasí. Přijel jeřáb a odvezl Lunochod. Věděla, že Vašek bude pryč dlouho, možná několik let.

První dopis z věznice datoval Václav 4. června. Píše v něm:

„... Astrologové měli, jak se ukazuje, pravdu, když mi předpovídali na tenhle rok zas vězení a když říkali, že bude horké léto. Tady je skutečně hrozné horko, je to jakási permanentní sauna... Tohle své vězení celkově neberu ani tak tragicky jako to v roce 77 (tehdy ovšem bylo všechno podstatně horší a já byl taky vytřeštěný začátečník), ani zase jen jako nějaký žert (jako to loňské); беру ho spíš fatálně, jako něco, co je mi už dávno souzeno absolvovat. Po těch dvou podivných rozbězích jako by se teprve – do třetice – stalo definitivně to, k čemu jsem zřejmě už dlouho směřoval. Kdyby to bylo nepřišlo, byl bych zřejmě čím dál nervóznější, protože bych to podvědomě pořád čekal. Mám pocit, že až tohle jednou skončí, budu snad konečně vnitřně o něco vyrovnanější a nastane i určité uklidnění kolem mne...“

Tímto dopisem začíná kniha, v níž byly nakonec všechny dopisy sebrány a která se jmenuje Dopisy Olze.

22. července 1979 zemřel pan inženýr Václav M. Havel. Syn Václav seděl v té době už dva měsíce ve vazbě a k velkému překvapení všech zúčastněných ho vězňatelé přivezli na tatínkův pohřeb. Něco takového se ještě nestalo.

24. října 1982 píše bratr Ivan dopis do vězení a opisuje do něho část z Vaculíkova Českého snáře, kde Ludvík popisuje pohřeb:

„V pátek měl pohřeb starý pan Havel, ve strašnickém krematoriu. Když se otevřely boční dveře do síně, vešel mezi pozůstalými pan Václav. Usedl s Olgou, s bratrem Ivanem a jeho ženou v první řadě, ostatní rodina až za nimi; nařízená bezpečnostní vzdálenost. Nebylo tu vidět žádné strážce, ale jistě tu byly, oděny do nejtěžšího smutku, včetně černých kravat, což na sobě měl jinak snad jenom Standa Milota a dr. Kriegl. Kdo pronese řeč?

Otevřely se zas dveře a vešla nejprv hůlčička a za ní šedovlasá paní. Rozevřela listy a začala klidně přednášet životopis zemřelého: jaký byl, co dělal, že byl iniciátorem stavby provizorních studentských kolejí za první republiky, jež pak sloužily padesát let, že organizoval stavbu pevné koleje, která byla postavena a s celým zařízením hotova za dva roky, že s bratrem založil městskou čtvrť a filmové ateliéry Barrandov, že postavil Lucernu... Dílo Václava Havla slouží dodnes, všichni to vidíme. Ze svých dvou synů vychoval čestné lidi.

Z té suché zprávy, přednášené směrem k rakvi, šlo do nás napětí a vytržení. Hudba, housle, nakonec chorál: Svatý Václave, vévodo české země. Když se zavřela vrata i opona, utvořil se jako obyčejně zástup ke kondolenci. Při stisku rukou šeptl mi pan Václav krátkou větu, z níž jsem bohužel zachytil jen dvě slova: „naší polemice“.

Zeptal jsem se pak venku dr. Kriegla, kdo byla ta řečnice. Byla to dr. Anna Kavinová-Schustlerová, představil mne jí a já jsem jí poděkoval. Z auta před branou krematoria vystoupili dva policisté, přišli k mladému Kynclovi a Bednářovi a zabavili jim filmy z fotoaparátů. Jak ty mladíky však znám, byly to už jiné filmy, prázdné... Všichni uvažovali, co může znamenat to velkorysé gesto: Hnulo

se v nich svědomí, říkali jedni. Budou toho teď proti Václavovi psychologicky využívat, mínili druzí. Dělají to zkrátka chytřeji, mínili třetí. Jen Madla to považuje za docela normální, ostatně to věděla předem. My si ještě chceme na něco stěžovat? – Ano, udělali to pro Madlu. Ale to je v pořádku, je třeba vzít každou jejich dobrou stránku, mám na to ostatně tezi: svět se zlepší jen tak rychle a do té míry...”

Dva roky předtím uspořádali synové tatínkovi oslavu osmdesátých narozenin a v tom se projevila jejich láska. Pozvali čtyřiašedesát lidí, tatínkovy a své přátele. Všichni byli slavnostně a elegantně ustrojení, hezky se bavili, nikdo se neopil, staří se bavili s mladými, zase ta propojenost první republiky se současností. Starý pan Havel si dokonce zatančil valčík. Seděl tam jako patriarcha, obklopen dary a květinami, a byl šťasten. Jenom pořád myslel na svou Boženku a nemohl uvěřit, že už mu je opravdu tolik let. Jeho rodiče zemřeli kolem šedesáti a nevěděl, čím si zasloužil dlouhověkost. Landovský říká, že to byl jeden z nejhezčích večírků, které pamatuje, však také trval od pěti odpoledne do tří do rána.

Po smrti tatínka píše Ivan do vězení Vaškovi:

„Při probírání archivem zjišťuji, že existuje něco jako ‚duch rodiny‘, co se přenáší z generace na generaci, aniž by to však bylo možno nějak charakterizovat, protože ty generace nemusejí být nijak srovnatelné... Konkrétně vidím z dokumentů, že odejde-li jeden, cosi z něho a za něho převezmou zůstavší, a že vždy aspoň někomu na pěstování tohoto ducha záleží. Otcovy Vzpomínky jsem zprvu vždy chápal především jako (mimochodem výborný) terapeutický prostředek, aby měl něco, k čemu se upnout, a tak se vyhnul pocitu prázdnoty ve stáří, a teď pojednou mám pocit, že by se v tom mělo pokračovat i dál (třeba se toho ujme náš Pupa).

Jestli tomu ještě tak není, tak v budoucnu určitě bude větší zájem o autentické svědectví o té či oné době z pera účastníků než o abstraktní historické studie psané pouhými diváky. Onen nadhled, který si osobuje divák, je mnohdy spíše iluze, ne-li dokonce faleš.“

V dopise Ivanovi č. 11 z 6. 10. 1979 Václav píše:

„Pokud jde o ‚ducha rodiny‘: i já cítím, že existuje, a jsem rád, že existuje. Jeho praktické obhospodařování však bude zřejmě spíš na Tobě – z různých důvodů, mimo jiné i proto, že já jsem každou chvíli ve vězení. Snad aspoň toho ‚ducha‘ obohatím o nové valéry.“

V polovině srpna, tedy ještě ve vazbě v Ruzyni, nabídl vedoucí odboru ministerstva zahraničí Havlovi, že může odcestovat do Spojených států. Tato nabídka skutečně přišla a zasloužil se o ni Miloš Forman, ale především Joe Papp. Joe Papp, nebesky hodný Američan, světoznámý newyorský režisér, uváděl Havlovy hry v USA a staral se i o osud jejich autora. Nabídl mu místo dramaturga, snažil se mu pomoci a nebylo to snadné. Možná mu bylo líto, že Havel pozvání nepřijal. Ten o něm odmítl vůbec jednat a řekl, že kvůli několika letům vězení nebude měnit svůj život. Olga při návštěvě s jeho rozhodnutím souhlasila.

Do vazby mohla ještě Vaškovi posílat všelijaké dobroty. A tak vymýšlela, jak by jídlo udělala co nejpestřejší a nejrafinovanější. Koupila třeba několik druhů rybiček a prokládala je ve vrstvách cibulí. V říjnu však byl Václav nečekaně rychle odsouzen.

Soud

Soud Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se konal 22. a 23. října 1979 a státní moc se na něj dobře připravila. Byl to totiž největší politický proces od padesátých let.

Soudní líčení bylo veřejné. U soudní budovy se ráno před začátkem líčení shromáždili přátelé a příbuzní, ale dovnitř se nedostali. Bylo tu asi sto padesát přátel, diplomatičtí zástupci osmi států, zahraniční novináři akreditovaní v Praze, cizí žurnalisté, právníci, zástupci Amnesty International, Mezinárodní federace lig pro lidská práva, francouzské odborové organizace CGT a zástupce Výboru 5. ledna pro svobodné a socialistické Československo.

Předseda senátu dr. Kašpar vybral jednu z nejmenších soudních síní. Pro veřejnost v ní bylo osmnáct míst. Dovnitř však pustili jen dvanáct osob. Nedostaly se tam tři děti Dany Němcové – Dana je matkou sedmi dětí – dr. Kašpar jim odmítl dát vstupenky, přestože na ně měly nárok. Nedal vstupenku ani sestře Otky Bednářové, řekl jí, že všechny jsou už rozdány.

V soudní síni bylo tedy jen dvanáct rodinných příslušníků. Někteří příbuzní se dostali až na chodbu soudní síně, ale museli projít čtyřnásobnou kontrolou. Když přiváděli obžalované, mohli je aspoň zblízka vidět a pozdravit. Pět míst v soudní síni zůstalo prázdných. Při líčení přicházeli různí pánové, posadili se na chvilku a zase odcházeli. Po celou dobu tu seděl redaktor Rudého práva Jiří Hečko.

Odpoledne byl před soudní budovou pořád shluk lidí, kteří se nechtěli rozejít. Policisté je rozháněli, a když odmítali odejít, sebrali asi čtyřicet lidí a zavřeli do cely předběžného zadržení

na čtyřicet osm hodin. Totéž se stalo Aničce Šabatové, ženě Petra Uhla, která si u soudu dělala poznámky. Dva zadržené zbili a šest jich ostržili. Francouze, které policie zadržela, dali odvézt na hranice a vyhostit ze země. Byla z toho mezinárodní ostuda. Když Jiří Bednář, syn Otky Bednářové, vycházel ze soudní budovy, zadrželi ho a udělali mu osobní prohlídku; prý má u sebe zbraně. Totéž se stalo Janu Dienstbierovi. Hledali u nich zápisy z jednání, aby jim je mohli zabavit a aby se nic nevyneslo ven.

Díky bratrům Bednářovým, Zuzaně Dienstbierové a Pavle Němcové existuje záznam. Jednání probíhalo ve velmi napjaté, hádavé atmosféře. Soudci věděli, že vlastně nemají co soudit. Vždyť celá obžaloba byla vykonstruovaná a to se postupně při jednání odhalovalo. Tady je autentická ukázka:

„Předseda senátu do publika: ‚Vy tam, v tom bílém svetru, pojdte sem! A vemte s sebou to, co si tam píšete. Všechno!‘

‚To jsou prázdné papíry.‘

‚Vemte to všechno, pojdte ještě blíž. Jak se jmenujete?‘

‚Ondřej Dienstbier.‘

‚Ukažte ty poznámky!‘ Předseda si prohlíží napsané.

‚Proč to děláte?‘

‚Máme více příbuzných a starou matku. Abych je mohl informovat o průběhu procesu.‘

Předseda diktuje do zápisu: ‚Poznámky Ondřeje Dienstbiera se zabavují a zakládají do spisu.‘ Pak informuje účastníky, že poznámky při líčení se mohou dělat jen se souhlasem senátu. Anna Šabatová, manželka Petra Uhla, zvedá ruku. Předseda ji předvolá k pultu:

‚Jak se jmenujete?‘

‚Anna Šabatová.‘

‚Co si přejete?‘

„Žádám o povolení, abych si mohla dělat poznámky.“

„Dělat poznámky při líčení se nepovoluje. Považujte to za varování, při opětovém porušení jednacího řádu můžete být vyloučena.“

„Domnívám se, že u veřejného procesu mám právo dělat si poznámky.“

„Senát po poradě vylučuje Annu Šabatovou z účasti až do konce soudního líčení.“

„Já neodejdu.“

Anna Šabatová si jde sednout na své místo. Předseda ohlašuje pětiminutovou přestávku a během ní dva uniformovaní příslušníci vyvedou Annu Šabatovou ze soudní síně. Nechala se bezvládně odvléci. Byla potom zadržena na třicet osm hodin.“

Celá obžaloba byla vykonstruovaná, jak už jsem řekla. Musíme mít na paměti fakt, že základní prohlášení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných vyšlo v dubnu 1978 a Generální prokuratura je obdržela také v dubnu. Trestní stíhání bylo zahájeno v březnu, rok nato, a to pouze pro přípravu trestného činu podvracení republiky. Pokud se jednalo o činnost s tak vysokým stupněm společenské nebezpečnosti, jak tvrdí žaloba, měl ji prokurátor, který o ní věděl, včas stíhat, jak mu přímo ukládá paragraf. Obžaloba proti Petru Uhlovi, Václavu Bendovi, Jiřímu Dienstbierovi, Václavu Havlovi, Ottě Bednářové a Daně Němcové zní takto:

„... od jara 1978 do konce května 1979 v Praze 2 a jinde z odporu proti socialistickému státnímu zřízení republiky a se záměrem podporovat antikomunistickou zahraniční propagandu a v úmyslu vyvolávat mezi obyvatelstvem republiky nepřátelství proti socialistickému státnímu zřízení republiky založili nelegální organizaci Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných a po stanovení programu organizace a rozdělení úkolů v porozumění s dalšími osobami a některými činiteli zahraničních štvavých centrál vyho-

tovili postupně velké množství písemností, v nichž hrubým způsobem pomocí vymyšlených nebo záměrně zkreslených údajů byly hrubě napadány bezpečnostní orgány, prokuratura, soudy, sbor nápravné výchovy; tyto písemnosti rozšiřovali v ČSSR a dávali je k dispozici i zahraničním antikomunistickým centrálám, které jich využily k útokům proti nám v západním a emigrantském tisku a v relacích různých štvavých vysílačů typu Svobodná Evropa, tedy z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky prováděli podvratnou činnost proti jejímu společenskému a státnímu zřízení a proti jejím mezinárodním zájmům, přičemž tento čin spáchali ve spojení s cizím činitelem a ve větším rozsahu.

Tím spáchali všichni obžalovaní trestný čin podvracení republiky podle paragrafu 98 odst. 1, 2 písm. a), b) trestního zákona.“

Obhájce Václava Havla dr. Josef Lžičař ve své obhajovací řeči upozornil na dlouhou dobu mezi úvodním prohlášením Výboru a zahájením trestního stíhání. Jde-li o spolupachatelství, pak toho je dosaženo pouze úvodním prohlášením, které mimochodem podepsalo sedmnáct osob, a stíháno je pouze deset. Na konci své obhajovací řeči dokazuje, že jeho klient je subjektivně nevinný a objektivně nebyla vina prokázána ani přímo, ani řetězem nepřímých důkazů. Z toho důvodu navrhuje zproštění obžaloby v plném rozsahu.

Václav Havel k tomu ve své obhajovací řeči dokládá:

„V mém případě se tedy ukázalo, že se policejní a justiční orgány dopustily omylu. Uvědomil jsem si, jak snadno se člověk může dostat do situace nespravedlivě stíhaného a že je v takovém případě možná účinná obrana. To nás přivedlo na myšlenku VONS.“

Předseda senátu přerušuje:

„Vaše zkušenosti soud nezajímají, mluvte k věci.“

V. Havel:

„Chtěl jsem jen vysvětlit svůj názor na to, proč se moc rozhodla proti VONS zakročit. Moc totiž vychází z apriorního předpokladu, že státní orgány nemohou nikdy postupovat nespravedlivě. Soudní rozhodnutí je považováno za principiálně neomylné.“

Předseda senátu se opět vkládá:

„Pane Havel, přece stíhání je něco zcela jiného než soudní rozhodnutí. Prosím pokračujte, ale stručně.“

V. Havel:

„Chci zdůraznit, že onen předpoklad neomylnosti je velmi nebezpečný. Kdo jej zpochybňuje, je automaticky považován za nepřítele a veškeré jeho chování je kvalifikováno jako nepřátelské. Z hlediska žalobce, nemohou-li se státní orgány mýlit, pak ten, kdo kritizuje jejich činnost, dopouští se logicky hanobení, pomluv a podobně. A proč hanobí? Samozřejmě z nepřátelství, a když z nepřátelství, tak ve spojení s cizí nepřátelskou a protisocialistickou mocností... Kdyby žaloba připustila věcný rozbor, již tím by vlastně připustila svoji omylnost. A na svoji neomylnost je moc velice citlivá, proto se důkazní řízení nezabývalo věcným obsahem sdělení. Ve sděleních jsou totiž uváděny pouze základní údaje, citovány dokumenty a konkrétní činnost, za kterou jsou lidé stíháni. Napíše-li se totiž, že student gymnázia XY přepsal fejeton Václava Havla a dal jej přečíst svým spolužákům, nezní to zdaleka tak strašidelně, jako když se napíše, že student XY rozmnožil a nelegálním způsobem rozšiřoval protistátní pamflet exponenta pravice... V textu obžaloby se tak stále opakují určitá slova, která lze označit jako ostrá: například podvracení, lež, zlomyslnost, ilegální organizace, antikomunistické centrály, hanobení z nenávisti a podobně. Když se ale podíváme, co je za těmito slovy, zjistíme, že za nimi nic není.“

Předseda senátu opět Havla přerušuje:

„Ale, pane Havel, stručně a k věci.“

V. Havel:

„... Padla tady otázka – je VONS organizací? Jestliže ano, pak organizací je každý pracovní tým, umělecká skupina, orchestr, každé v podstatě náhodné sdružení lidí, kteří se sešli nad společnou prací... K tomu bych chtěl podotknout, že kromě členství ve VONS mi soud neprokázal naprosto nic... Nakonec bych se chtěl zmínit ještě o něčem. Přihodila se mi taková podivná věc. Asi před dvěma měsíci mne ve vězení navštívily dvě osoby a nabídly mi možnost vycestování do USA. O této nabídce jsem odmítl uvažovat, dokud já a moji přátelé nebudeme na svobodě. Nevím, co by se stalo, kdybych takovou nabídku přijal, ale je možné, že bych v této chvíli byl někde v New Yorku a nestál zde před soudem. Takže je to do značné míry mé rozhodnutí, že jsem tady. Myslím si, že toto mé rozhodnutí dokazuje, že nechovám nepřátelství k naší vlasti. Naopak dokazuje, že mám stále ještě víru ve spravedlnost v této zemi a svou víru jsem neztratil.“

Petr Uhl k tomu ve své obhajovací řeči dodal:

„... Mrzí mne, že Československo je dnes pravděpodobně jediná země v Evropě, kde se takový proces ještě může konat. Předpokládám, že budeme uznáni vinnými a že budou vyneseny rozsudky – dohromady možná na několik desítek let. Nejsem nacionalista, ale tuto zemi mám rád, není mi lhostejný její osud a chci zde žít.“

V tomto místě je Petr Uhl opět přerušen předsedou senátu:

„Soud neslouží k diskusi, je tady proto, aby posoudil vaši trestnou činnost.“

P. Uhl: „Já vás vůbec za soud, který by mne mohl soudit, nepovažuji. Víím, že vy, pane předsedo, nic posuzovat nebudete, o tom je již rozhodnuto na jiných místech.“

Předseda: „To se tedy už vůbec nemusíte vyjadřovat, když nás nepovažujete za soud.“

P. Uhl: „Ano, je to zbytečné.“

V průběhu hlavního líčení nebyla prokázána vina v žádném bodě obžaloby, nepotvrdilo se, že by VONS byl organizací. Všichni svědkové i obžalovaní naopak dokazovali, že jde o občanskou iniciativu, vycházející z petičního práva, které zaručuje čl. 29 ústavy, jakož i z jiných právních norem, což je patrné už z toho, že sdělení VONS byla pravidelně posílána oficiálním orgánům a nikdy se nepoužívalo konspirativních metod. Fakt, že jejich práce trvala více než rok a nikdo proti ní nezasahoval, utvrzoval členy VONS v přesvědčení o její legálnosti. Senát nepřipustil citaci jednotlivých sdělení VONS, takže nemohla být prokázána domnělá nepravdivost údajů v nich obsažených. Všichni obžalovaní prohlásili, že se necítí vinní. Rovněž všichni obhájci žádali o zproštění viny až na jednoho, který uvedl, že tak činí na přání svého klienta. Přesto po dvoudenním velmi rychlém jednání vstoupil senát dne 23. října krátce po dvacáté hodině opět do soudní síně a předseda dr. Kašpar vyhlásil rozsudek. Ve smyslu znění obžaloby i dříve citovaného paragrafu byli obžalovaní odsouzeni za podvracení republiky k těmto trestům: Ing. Petr Uhl – pět let nepodmíněně, dr. Václav Benda – čtyři roky nepodmíněně, Jiří Dienstbier – tři roky nepodmíněně, Václav Havel – čtyři a půl roku nepodmíněně, Otta Bednářová – tři roky nepodmíněně, Dana Němcová – dva roky podmíněně na pět let...

Smutné je, že členové VONS byli odsouzeni za své dobré skutky. Usvědčili je ti, kteří dostali finanční pomoc v době, kdy měli příbuzné ve vězení. Členové VONS jim zprostředkovali podporu od mezinárodních organizací, jako je Amnesty International, z fondu Charty a nezřídka i z vlastních peněz.

Obžalovaný Václav Havel byl v odůvodnění rozsudku souzen snad i za to, že pochází z buržoazní rodiny, praví se tam totiž: „Podle posudku ONV v Trutnově se v letech 1958–1969 plně postavil

na stranu reakce a na této pozici setrvává dosud. Na své chalupě, kterou zakoupil v obci Vlčice, se stýká s osobami pochybné pověsti. Byl rovněž řešen odborem pro vnitřní věci ONV a bylo mu uloženo napomenutí.“

Sdělovací prostředky v Československu referovaly o procesu a o obžalovaných velmi nepřesně, vycházely jenom z řeči prokurátora a v některých bodech referovaly lživě: například psaly, že VONS se zastával teroristů.

V zahraničí měl proces velký ohlas, už proto, že Bezpečnost udělala kolem něho tolik ostudy. Cizím pozorovatelům se jevil jako vědomé porušování Závěrečného aktu helsinských dohod. Protestovali jednotlivci i celé organizace, církevní instituce, odbory, členové parlamentů, některé vlády a politické strany včetně komunistických. Ve světě byl proces všeobecně považován za akt proti zmírňování mezinárodního napětí. Kdo tedy poškodil zájmy republiky v cizině? Kdo pobuřoval? Na to ať si laskavý čtenář odpoví sám.

Podle dřívější domluvy byl Havlův podpis uveden na Prohlášení spoluobčanů z konce října 1979. Byl to protest proti tomu, že český spisovatel Pavel Kohout byl zbaven československého občanství a bylo mu zakázáno, aby se vrátil do vlasti. Totéž se později stalo Pavlovi Landovskému a Jiřímu Grušovi. Všichni tři opustili území Československa, protože dostali na Západě stipendium nebo možnost stáže. Československé úřady využily příležitosti a nepustily je zpět. Havel všechna pozvání na cesty odmítal. Protože byl držitelům moci nepříjemný, chtěli se ho zbavit, a nevěděli jak. Když ho zavřeli, zvedla se ve světě taková vlna odporu, že byl ještě nápadnější a slavnější než předtím. Ve vězení byl nebezpečnější než na svobodě. Co s ním? Proto mu nabízeli vystěhování do Spojených států. Kdyby byl souhlasil, odpustili by mu vězení.

Z iniciativy organizace AIDA (Mezinárodní sdružení na obranu pronásledovaných umělců) hráli už v prosinci 1979 v pařížském divadle Cartoucherie zdramatizovanou rekonstrukci pražského procesu s šesti členy VONS. Za dva měsíce nato uvedli rekonstrukci německy v Mnichově. Vysílala ji také německá a rakouská televize.

Ani evropská divadla na Havla nezapomínala. 17. listopadu uvedl Burgtheater ve Vídni hru Protest společně s jednoaktovkou Pavla Kohouta Atest. 23. května 1981 Akademietheater ve Vídni poprvé uvedl hru Horský hotel. 21. listopadu 1981 hrála varšavská Malá scéna Teatru powszechnego tři jednoaktové hry Audience, Vernisáž a Protest; byly na programu až do vyhlášení stanného práva 13. prosince 1981.

20. prosince 1979 proběhlo u Nejvyššího soudu ČSR odvolací řízení v trestní věci Ing. Petr Uhl a spol. Havel přednesl připravenou závěrečnou řeč. Upozornil v ní především na to, že nebyly provedeny žádné konkrétní důkazy o tom, že sdělení VONS jsou nepravdivá a zkreslená, jak o nich tvrdí rozsudek. Není ani dokázáno, že členové VONS svá sdělení zveřejňovali. Soudu se nepodařilo dokázat, že VONS je organizace a jako taková je nelegální. Tím, že VONS působil veřejně, nepřekračoval rámec petičního práva, které zajišťuje ústava. Tvrze ní, že VONS vznikl v dorozumění se zahraničními činiteli či organizacemi, není doloženo, není doložena ani skutečnost, že měl svůj fond ze zahraničí. Odsouzený si stěžuje dále na to, že mu nebyla jednoznačně dokázána účast ani na jediné schůzce. Že je členem VONS a že souhlasí s jeho činností, vypověděl sám hned na začátku trestního stíhání a navzdory opačným tvrzením rozsudku to dodnes zůstává jedinou bezpečně zjištěnou skutečností. Výrok o vině podpírá rozsudek důkazem, že Havel napsal některé články a dopisy, které byly uveřejněny

v cizím tisku. Za první články a dopisy nemají souvislost s VONS a za druhé není prokázáno, že je zveřejnil anebo dal souhlas ke zveřejnění. Na konci závěrečné řeči před odvolacím soudem Havel řekl:

„Vážený soude, odvolal jsem se proti rozsudku mimo jiné proto, že mám vážné výhrady k průběhu hlavního líčení. Neměl jsem dojem, že toto líčení je zaměřeno k věcnému odkrývání pravdy, jak to zákon vyžaduje, ale k našemu co nejrychlejšímu odsouzení. Důkazy nebyly věcně zkoumány, k připomínkám obžalovaných nebylo přihlíženo a většině z nich bylo znemožněno souvisle a v celém rozsahu přednést své závěrečné řeči, ačkoli se neodchylovaly od podstaty věci. Okolnost, že hlavní líčení trvalo první den dvanáct hodin a druhý den třináct, rovněž nepřispěla k atmosféře věcného zkoumání pravdy.

Žádám-li Nejvyšší soud ČSR, aby zrušil rozsudek městského soudu, nečiním tak tedy pouze proto, že celý tento případ podle mého názoru před soud vůbec nepatří a že považuji žalobu za vykonstruovanou, ale i proto, že hlavní líčení považuji za zmatečné a domnívám se, že rozsudek nepřihlíží ani po skutkové stránce k výsledkům důkazního řízení.

Ve vašich rukách, vážený senáte, leží možnost napravit bezpráví, které dělá hanbu československé justici.“

Soud však rozsudek v plném rozsahu potvrdil.

7. ledna 1980 byl Havel převezen z pražské věznice do vězení v Heřmanicích u Ostravy, kde nastoupil do výkonu trestu.

Výkon trestu

V době, kdy byl Václav ve vězení, se rodinné zázemí projevilo jako záchrana. Bratr Ivan mu svými dopisy do Heřmanic vlastně umožňuje filozofovat. To on ho inspiruje, klade mu otázky, polemizuje s ním. Olga a Ivan dávají Vaškovy dopisy číst Zdeňku Urbánkovi a Zdeňku Neubauerovi, Radimu Paloušovi a Jiřímu Němcovi a opisují pro Vaška jejich nápady, náměty, polemické připomínky a poznámky. Ivan do dopisů opisuje nejen své filozofické stati, ale i přednášky Heideggerovy, opisuje na pokračování úvahu E. Lévinase Bez identity z knihy Humanismus druhého člověka, vybírá bratrovi četbu vhodnou pro advent a vánoční čas. Opisuje Ruyarovu studii o expresivitě, životopisnou črtu Edith Steinové Duše rostlin – duše zvířat – duše člověka. V neposlední řadě mu opisuje své vlastní texty, např. Filozofické aspekty strojového myšlení anebo text o paradoxech.

Vybírá a opisuje básně Vladimíra Holana, Daniely Fischerové, anglické básně, které by si měl Vašek zapamatovat, a učit se tak anglicky, překládá mu kritiky jeho her, které se hrají v cizině. Dělí se s bratrem o všechno, co přečetl a co ho zaujalo, i o to, co sám napsal. Reaguje na každou nepřesnost ve Vaškových dopisech, dokonce i na pravopisnou chybu. Je štěstí mít takového bratra, říkála jsem si, když jsem četla Dopisy Olze a shledávala, co bylo čím inspirováno. Je to nepřetržitý, každotýdenní proud myšlenek, nápadů, inspirace, stovky stránek hustě psaných na stroji. Václav dostává od Ivana a Olgy impulsy z vnějšího světa, přemýšlí o nich celý týden při manuální práci, rozvíjí je a to ho vynáší nad bídu, v níž se nalézá. Může filozofovat díky bratrovi, přátelům a své

ženě, s nimiž navázal dialog dávno předtím, a ten teď pokračuje přes všechny vražedné překážky. Duchovní balíčky ve formě dopisů jsou stejně důležité jako balíčky s vitamíny a s pochutinami na přilepšení. Jsou také častější. Duše je první, tělo až na druhém místě. Když onemocní duše, chřadne i tělo. Ivanovy a Olžiny dopisy, na nichž spolupracovali přátelé, to jsou injekce záchrany a lásky. Však také Vašek v dopise č. 155 z 18. 12. 1982 píše:

„... je to prostě radost z komunikace, z porozumění, z docenění – tedy radost, že skrze svou ozvěnu u druhých se mi jaksi vrací či upevňuje má vlastní identita nebo nalézá posilu mé úsilí po ní.“

To bylo jediné, co mu jako spisovateli zbylo, že mohl psát soukromé dopisy své ženě, jednou týdně na čtyři strany standardního dopisního papíru. Jinak měl přísně zakázáno mít papír a zápisník nebo si dělat poznámky. Byl dokonce trestán za to, že u něho našli koncepty dopisů legálně odeslaných domů. Zbyla mu tedy jen možnost jednou týdně psát cenzurovaný dopis. Navazoval v dopisech na staré téma lidské identity, jenže jinak než ve svých hrách. Na téma odpovědnosti, horizontů, k nimž se vztahuje naše bytí apod.; mnoho dopisů mu sebrali s odůvodněním, že se mají týkat jen rodinných záležitostí, ale pak si na to psaní nějak zvykli.

Věra Jirousová vzpomíná, že ji jednou Ivan Havel požádal, aby napsala dopis místo něho. Dlouho přemýšlela, co by měla Vaškovi napsat, a pak mu napsala dopis motivovaný čtením Castanedy. Bylo v něm plno Castanedových jinotajů a jeho magických obrazů. Muselo se to také vejít do předepsaného formátu. Dopis dostal Václav tak začerněný, že vůbec nepochopil, o čem se jedná. Bachaři si mysleli, že jde o zvlášť nebezpečnou, záhadnou konspiraci, a tak si dali práci, aby se nic nedozvěděl.

Olga vymýšlela, jak Vaškovi doručit co nejvíc podnětů – barvy, lidi, předměty. Mohli mu poslat rodinnou fotografii, a tak se všich-

ni oblékli co nejbarevněji a nanosili kolem sebe spousty nejrůznějších předmětů, aby Václav mohl hledat co nejvíc souvislostí.

Vašek měl rád, když Ivan prokládal své dopisy úvahami z fyziky, o kvazarech, černých dírách, antihmotě, když se Zdeněk Neubauer prostřednictvím Ivana zaobíral přírodovědou. Upíná se k tomu, co si jeho přátelé a bratr myslí o jeho dopisech, co si myslí o jeho filozofování. Dopisy obnovují Václavovu stále znovu narušovanou a rozbíjenou identitu, dávají smysl jeho pobytu ve vězení, jeho životu. Vyvádějí ho vždy znovu z důmyslného systému ponižování a pěstování všech podlých a nízkých lidských vlastností, na němž je založen pobyt v kriminále. A pak samozřejmě čtvrtletní návštěvy Ivana a Olgy, na které se Vašek připravuje, dělá si poznámky, zapisuje si otázky a pak dlouho žije z odpovědí.

Ivan snad cituje filozofy i proto, aby se za ně skrýval, jako by cítil vůči bratrovi ostych. Všichni známe stud před utrpením svého blízkého a naši sourozenci jsou nakonec těmi, kterým v životě to podstatné přímo neřekneme. Existuje cosi jako rodinný stud, který podmiňuje lásku a je její součástí. Žijeme vedle sebe celý život a za trest si neřekneme to nejpodstatnější. Lépe se nám to daří s cizími lidmi.

Ivan nepopisuje v dopisech svůj život, svoje problémy a starosti, někdy na okraj filozofického dopisu udělá jen poznámky o tom, že někdo měl nebo bude mít narozeniny, že se někdo narodil, že byl večírek a kdo tam byl, anebo že někdo navždy odjel. Těch, co navždycky odjeli, protože už nemohli vydržet pronásledování, bylo kolem roku osmdesát hodně. Citelně a dlouho chyběli, někteří už budou chybět vždycky.

V roce 1981 byl Ivan M. Havel obviněn a stíhán na svobodě. O tom se z dopisů bratrovi nedozvídáme. Bylo to v souvislosti se zadržením francouzského kamiónu, který vezl přes hranice zakázanou literaturu a časopisy. Tenkrát udělala policie v Praze velkou razii

a zatkla 233 lidí. Olga s Ivanem byli čtyři dny zavření a podle § 98 – podvracení republiky – stíhání za vydávání Edice Expedice.

Olga vypráví, že potom jeli na návštěvu do vězení v Heřmanicích. Vašek jim řekl, že kdyby ještě oni dva měli být zavření, bude radši emigrovat. Olga s Ivanem mu řekli, že tu zůstanou za každých okolností. Václavovi spadl prý kámen ze srdce.

Tenkrát při zátahu udělali také u Havlů velkou domovní prohlídku. Brali hlavně českou ineditní literaturu, Hrabala, dvacet čtyři výtisky Bondyho apod., vynášeli to v pytlích ven a vtom zvonil zvonek. Olga šla otevřít a tam stál Fanda Pánek a s úsměvem jí podával svou novou básničku. Ve chvíli, kdy literaturu z bytu odnášeli, už se hromadila další.

Také Ivanovi sebrali spoustu tiskovin.

Olga říká, že při návštěvách, které jim povolovali jednou za čtvrt roku, je upozorňovali, že smějí mluvit jen o rodinných věcech. Stejně se ale domluvili o všem, protože policisté vlastně nevěděli, oč jde.

Olga se vždycky snažila obléci co nejbarevněji a nejpěkněji a namalovala se. Vašek si to přál. Olga a Ivan se pokoušeli vnést i tímto způsobem do kriminální šedě co nejvíc barevného, živého světa.

Pokusím se teď citovat část dopisu. Jde o běžný Ivanův dopis z poslední fáze Vaškova věznění, kdy už bachaři rezignovali na filozofování, kterému nerozuměli.

Paradoxně se jeden z nejsvobodnějších dialogů odehrává v dopise a ukazuje se, že řečí filozofie jde vyjádřit všechno a není nutné používat jinotajů. 14. ledna 1983 ve svém 92. dopise Ivan píše:

„Ahoj Věno,

v záplavě jiných zástojů jsem si až teď vyzvedl Tvůj dopis 160 (tzv. trudnomyslný) spolu se 161; oba dám ovšem hned přečíst též ZN (Zdeněk Neubauer, pozn. E. K.). K tomu prvnímu a k reakci ZU

(Zdeněk Urbánek) na něj, kterou Ti Olga asi již napsala, pár mých vlastních připomínek.

Je příznačné pro odlišnost lidské senzitivity (včetně intelektuální) v Tvých a v našich podmínkách, že celkem nevinný podnět (komentář ZN ke 144) v Tobě vyvolal překvapivě silnou, předvánoční *trudnomyslnost* – a naopak že Tvá (jakkoliv nepříjemná), zřejmě pomíjivá a zdá se nikoliv vzácná, *trudnomyslnost* nám zde působí překvapivě silné starosti. Aby to vše zvlášť vyniklo, přirozeným zpožděním pošty dostáváš a budeš dostávat naše utěšující a povzbuzující dopisy v době, kdy už budeš opět zcela v plné duševní svěžesti. (Napadá mi, že bychom měli společnými silami zde sesmolit jeden univerzální utěšující dopis, který bychom Ti v pravidelných intervalech opakovaně posílali – třeba bychom se strefili do správného období.)

Vůbec nemám teď v úmyslu se snažit o povzbudivá slova, nicméně chtěl bych přece jen přičinit pár poznámek k této věci. (Mimochodem: všimni si, že – ať už je příčinou Tvých *trudnomyslností* cokoliv – Tvá, *srpnová trudnomyslnost* přišla v okamžiku, kdy jsi [nanečisto] dopsal dopis 144, Tvá, *předvánoční trudnomyslnost* pak v okamžiku, kdy jsi dočetl komentář k témuž dopisu.)

Mám pocit, že Tvé dopisy jsou nejen zkušenostním deníkem (ZU), ale *současně* i úvahami, a to promyšlenými úvahami, ba možno říci filozofickým traktátem, a *současně* literárně-dramatickým útvarem, *současně* básní v próze, a tak jejich mnohožánrový charakter z nich dělá a bude dělat to zvláštní, čím jsou. Přitom *není* nutno je vidět ze všech stránek najednou a stejně. Někdo čte tak, ten onak, všichni přitom mohou číst správně (např. ZN podle svých komentářů to četl jako lokální čtenář, teď už však mezi námi chodí jiný ZN, globální čtenář, který, jak se mi svěřil, to teď vidí v mnoha jiných dimenzích – časem se o tom dovíš). Nesdílím

se Zdeňkem U. potřebu obhajovat Tvé právo si v jakémsi zápalu snahy zachytit své zkušenosti ‚vypůjčovat termíny ze specializovaných oblastí‘, ve kterých se snad necítíš být ‚profesionálně či odbornicky doma‘. Ne, že bys takové právo neměl, ale prostě že zde žádné ‚termíny‘ nejsou. Jsou jen slova, slova, slova, která (původně *naopak* vypůjčená z přirozené mluvy) se postupem času a nekoherentním úsilím rozličných myslitelů nabíjejí určitým hlubším filozofickým významem, který se sám, též mj. zpětným přispěním těchto slov, teprve formuje... právě nerovnost situací, ze kterých mluví oba protagonisté, dává této hře její zvláštní smysl. Jde o hru, jejímiž tahy nejsou jen tahy pera po papíře, ale i nové zkušenosti touto hrou vyprovokované, včetně trudnomyslností (ke kterým dochází, mám pocit, na obou stranách!).

Děkuji za upozornění na knížku o zkušenostech o klinické smrti. Jak vidno, i z Tvého prostředí se můžem dovědět o zajímavých novinkách ve světě... Znovu jsem po nějaké době potkal Tvého spolužáka Lojzu z letiště. Vyprávěl plno zajímavostí z vašeho mládí.

Tak a nyní opět předám slovo Lévinasovi pokračováním jeho textu III. Subjektivita a zranitelnost...“ a pokračuje Lévinasem na dalších stránkách hustě psaných.

Ivan také poslal Vaškovi do vězení zprávu o Noci s Václavem Havlem v Avignonu:

„V rámci světového divadelního festivalu v Avignonu se konal 21. července 1982 večer na počest vězněného československého spisovatele Václava Havla. Pořadatel AIDA požádal světové dramatiky, aby napsali scénky pro Vaňka, a umožnili tak dál žít této postavě některých Havlových her v době, kdy autor je ve vězení. Do šestihodinového pásma bylo vybráno asi deset scének, prokládaných zpěvem československých zpěváků v emigraci, Jaroslava Hutky, Karla Kryla a Charlieho Soukupa. Na improvizovaném je-

višti pod hradbami paláce Urbana V. nejprve zazpíval Hutka píseň Havlíčku, Havle, jejíž smysl byl francouzským divákům přeložen a vysvětlen. Ve scéně Jeana-Pierra Faye Židle se Vaňkovi nabízejí možnosti zrady a kapitulace a jako odměna možnost posadit se na židli. Arthur Miller se v monologu zamýšlí nad osudem vězněného spisovatele a uvažuje o nepochopení situace východního intelektuála na Západě. Samuel Beckett v Katastrofě představuje režiséra, manipulujícího za pomoci asistentky s postavou svázanou na jevišti. Divák může přemýšlet, zda jde o divadelní zkoušku, nebo přípravu na popravu. Kromě dalších scén byla předvedena montáž z prací Pavla Kohouta a Pavla Landovského.

Vstupenky stály šedesát franků, což je drahé; přesto bylo vyprodáno. Pořadatelé nakonec pustili všechny, kdo chtěli dovnitř, a tak stovky mladých lidí seděly v trávě, na zemi a na hradbách. Při představení bylo prodáno několik set pohledů pro Václava Havla, v nichž odesilatelé žádají o jeho propuštění. V průběhu večera přečetli pozdravný dopis francouzského ministra kultury a na závěr děkovný dopis spisovatelovy ženy Olgy.“

Pamatuji se, jak všem přátelům, kteří za Olgou přišli do bytu, dávala číst poslední Vaškův dopis. První po Olze ho obyčejně četl Zdeněk Urbánek, který se U Dejvického rybníčku zastavoval skoro denně. Andulka Freimanová-Krobová vzpomíná, jak na Hrádečku vždycky Olga otevřela okno a křičela přes sad: „Dopis!“ A všichni se hned seběhli a poslouchali.

Ivan poslal v červenci 1982 jeden netypický dopis, z něhož bych tu kousky ocitovala. Podepsal ho, ale je to dopis Jirky Dienstbiera, který už byl na svobodě:

„Ahoj Věno,

abych si odpočinul na čerstvém vzduchu a trochu zmohl potíže dýchání – funění do pátého patra je po letech stále méně milý

úděl – vyrazil jsem na chvíli do severních Čech. Toulal jsem se po lukách a zachtělo se mi napsat Ti jakousi náladovku, která by nás na chvíli vyvedla z debat o smyslu a horizontech a připomněla nám, že svět není jen bitevní pole v nás či okolním prostoru, ale ještě spousta dalších věcí. Je to tedy dopis mimo sérii a nevím, snad ano, zda v takových pokusech budu pokračovat.

Jak to řekla Hanička (*Šabatová, pozn. E. K.*) – „nejsmutnější bylo, že zavřeli takové kluky, kteří mají rádi život, holky, dobré jídlo a pití“. Přitom mne napadlo, že právě v tom je Tvoje štěstí, že právě to Ti pomáhá uchovat si stále dobrý pocit, vědomí, že jsi svůj čas v ničem nezmarnil, tak jako to činí spousta lidí neustálými přípravami na život, ke kterému se nikdy nedostanou. Proto jsi vlastně o nic nepřišel a po pauze můžeš přirozeně pokračovat, o nic chudší, případně ještě bohatší rozšířeným zorným polem. Snad jen drobné aklimatizační potíže a holt ten vyšší věk s některými následky fyzickými nás mohou trápit, ale s tím už si poradíme...

... Před více než měsícem jsem šel sobotní odpolední Prahou a zdála se mi olezlá a otlučená s pointou mrtvých holubů, pobitých chemikáliemi a povalujících se sem tam po chodnících a vozovkách. Nikdo jim nevěnoval pozornost, neměl ani kdo, jen občas se v dálce mihl chodec nebo přejelo auto. Pusté sobotní město, z kterého všichni prchli chalupařit. Zastavil jsem se u Vlasty a u Standy, kterým předělávají elektriku na 220 V (*Standy Miloty a Vlasty Chramostové, pozn. E. K.*). Milé uvítání proběhlo uprostřed rozkopaného bytu, demontovaného divadla. Večer potom přišli přátelé z nejbližších a všechno se potvrdilo. Naše zakotvení není v bahně dna, převalovaném proudu, je v našich blízkých, kteří v jakýchkoli proudech naleznou své místo. To je hodnota, které nás nemůže nikdo zbavit, ať jsme momentálně kdekoli a ať se bažiny převalují, kam chtějí... Pro dnešek končím, pokračování později..."

V době Václavova dlouhého věznění uvedl Burgtheater ve Vídni Horský hotel v režii Petera Palitzsche, hru, která pět let ležela v šuplíku. Citlivý kritik Ivan Martin Jirous alias Magor, jeden z nejlepších, který později geniálně vystihne a pochopí Pokoušení, jeden z nejoprávněnějších lidí, které znám, o Horském hotelu píše:

„Jsme ZOO Západu, terárium Západu. Dobře o tom mluví Havel v *Moci bezmocných*, tam, kde ukazuje ‚přerod‘ v ‚disidenta‘. V jeho případě v ‚disidenta‘, který si snad ve ‚volném čase‘ píše divadelní hry. Zpseudopolitizovaný Západ alespoň v této chvíli nepochopí, že pro nás je umění to *hlavní* na světě. Že je především divadelní hra a teprve pak její výklad. A s bolestí víme, že mnoho z věcí, které děláme, by nebylo na Západě přijímáno bez oděru zakázanosti, který z Východu vane tam. (To se netýká přímo Havla, teď mluvím i za jiné. Václav Havel je jeden z mála, jehož dílo bylo pochopeno jako všelidská situace.)“

Havel napsal ke hře expozé, jako je napsal Poe k Havranovi. Kritici, kteří hru příliš nepochopili, citovali většinou z toho, co o hře řekl sám autor v programu, že je tak dlouho o ničem, až pak je najednou o všem. A že je to vlastně fuga. V kritikách se rovněž stále mluví o ztrátě identity, což je téma všech Havlových her, o absurdním rondu postav, které odcizením poklesly na loutky a dostaly své role v opakovaném cyklickém výkonu. Kritici chválili vypilovanou přesnou kompoziční formu a výrazovou hutnost hry. Horský hotel však měl i nepříznivé kritiky, kde se tvrdí, že hra běží naprázdno, že je to nehra, špatná hra, nikoli hnůj, ale sláma. Že je tak zašifrovaná, že vyrazí nakonec otevřené dveře a že ve své stereotypičnosti se dá lacino vyložit jak pro Východ, tak pro Západ.

Jako politický vězeň sloužil Václav vězňům jako farář, soudce, rádce, utěšitel, psycholog. Psal milostné dopisy, radil spoluvěz-

ňům, jestli se mají rozvést, nebo ne, rozsuzoval různé spory, rozmlouval jim úmysl spáchat sebevraždu. Politickému věřili, věděli, že je neudá, a tak mu řekli všechno. Musel být vždycky připraven, vždycky v pořádku. V Heřmanicích mu Láďa Sobas dělal dohodnutou ochranku (ochranku měli i Jiří Dienstbier a Václav Benda). Václav mu vyprávěl o literatuře, o divadle a vlastně ho vrátil životu. Láďa je dítě z dětského domova, kradl auta, až ho zavřeli. Po propuštění z vězení žil spořádaně, oženil se a má dvě děti. Dělal mluvčího horníků a staral se o jejich zdraví.

Václav se přátelil s kněžími, kteří sloužili na Borech tajné mše, ti mu také dávali sílu.

Heřmanický knihovník dostal od bachaře úkol, aby mu vypracoval maturitní otázku z marxismu-leninismu; udělal to Václav. Knihovník za to odvezl Olze do Prahy poselství. Sešli se na nádraží.

Na Borech se Václav spřátelil také s Markem Simonem, řečným Marečkem. Ten ve vězení podepsal Chartu.

Všechna tato přátelství vydržela i na svobodě. Kdykoli se spoluvězni přihlásili, ať už přijeli na Hrádeček, nebo do Prahy, Václav jim vždycky dal přednost před přáteli, s nimiž neseseděl. Spolumu-
klovství je závazek na celý život.

Dopisy Olze

Jan Lopatka, literární kritik a Václavův kamarád z Tváře, spolupracovník ve vydávání Edice Expedice, dostal na podzim 1982 autentické dopisy Olze, tj. v rukopisech. Byly psány droboučkým, pečlivým, dobře čitelným písmem na malých papírcích, které byly popsány od horního levého rohu až po dolní pravý. Autor chtěl, aby se na papírky vešlo co nejvíc myšlenek. Vždyť se celý týden u obrušovacího stroje těšil, až mu bude v sobotu odpoledne ve společenské místnosti, kde jiní hráli karty, bavili se a překřikovali, dovoleno si sednout a skládat na papír myšlenky, které ho napadaly celý týden a které si třídil a rovnal ve dne v noci. Lopatka měl za úkol udělat z těch dopisů knihu. Václav se o tom zmiňuje v dopise Olze z 2. 10. 1982:

„... Ať je ta kaplička jakákoli, teď už musí žít svým vlastním životem, vystavena bez mé ochrany všem větrům, které ji budou ovívat a případně i její zdivo drolit... Celkově prosím nebrat mne příliš za slovo čili sledovat spíš celkový ‚sound‘, znění, dojem, smysl, expresivitu, étos atd., než věcně-logicko-sémantické ‚informace‘. Dlouho neslyším o Honzovi Lop., postrádal jsem jeho tvář na fotkách z Tvých narozenin, uvítal bych, kdyby se mou korespondencí probíral a na jejím uspořádání se podílel s Ivanem, na jeho cit v těchto věcech neobyčejně věřím... Až to bude mít Ivan všechno zkompletováno a bezpečně uloženo, nechť mi dá laskavě ihned vědět – teprve pak budu mít radostný pocit hotovosti – a vypiju na oslavu hrnec anglického čaje a sním tabulku tuzexové čokolády.“

Tento vzkaz dostal tedy Lopatka z věznice na Borech. Brzy nato obdržel kufr dopisů z vyšetřovací vazby v Ruzyni, po Ruzyni v nich Václav pokračoval v Heřmanicích a posléze na Borech v Plz-

ni. Původní představa autora byla taková, že editor, tj. Jan Lopatka, vybere důsledně úvahové pasáže a vypustí části privátní, intimní, technické, jako například co by mělo být v balíku apod., a organizační, např. o nadcházející návštěvě. Lopatka o tom vypráví:

„Když jsem dopisy prohlédl, začal jsem – jak jsem si zpětně uvědomil – systematicky pracovat proti této tendenci. Měl jsem obavu, že publikace úvahových partií bez důkladného zpřítomnění okolností, za nichž byly psány, bez zpřítomnění jemné a komplikované struktury takového psaní, kdy je třeba myslet na to, co se dá poslat v balíčku, na to, jak sdělit nejpodstatnější, jak se něco dozvědět, a přitom si nenechat dopis sebrat náčelníkem, že takové psaní je zatraceně jiné než psaní úvah s knihovnou za zády a dostupnými informacemi a podklady. Proto jsem se snažil zahrnout a zpřítomnit vše charakteristické z tvaru dopisů.

Nechtěl jsem do dopisů čmárat a hlavně jsem je nechtěl mít doma. Mně je mohli vzít, kdyby přišli. V bezpečí byly jen u Olgy. Odesl jsem je na tajné místo k písarce, která byla ze všech nejmíň nápadná, a jak to bylo přepsané, tak jsem originály honem zas vrátil Olze. Od podzimu 1982 do poloviny února jsem přepis redigoval. V únoru mi Ivan Havel volal, že Vaška pustili z pankrácké nemocnice a že ho převezli do nemocnice Pod Petřínem. Šli jsme tam s Petrem Kabešem hned druhý den. Vaškovi bylo špatně, měl vysoké teploty a moc nás nevnímal. Já se ho ptal, jestli má ještě smysl, abych to redigoval, když už je venku, a on řekl: „Samozřejmě.“

Poslali ho z vězeňské nemocnice do civilní, protože se báli, aby jim tam neumřel. Měl těžký zápal plic. V nemocnici Pod Petřínem ho denně navštívilo snad několik desítek přátel a každý den mu bylo lépe. Lékaři návštěvy tolerovali. Olga mu tam přinesla hned první den laskonky a Václav prohlásil, že nic tak dobrého čtyři

roky nejedl. Nosila tam také láhve myslivecké, aby měl čím návštěvníky hostit.

Lopatka pracoval zatím pilně na Dopisech Olze.

„Škrтал jsem v přepisech a korigoval podle předloh. Vašek byl napřed proti privatissimům, ale pak si rychle zvykl. Já se ho ptal, jestli to lidé, kteří jsou tam zmínění, budou pokládat za únosné, a on řekl, že to budou muset unést. V polovině dubna jsem měl definitivní rukopis, Vašek mi dodal poznámky k místům do té doby nejasným a pak jsme to dali načisto opsat. Dopisy vyšly v květnu 1983 mimo edici a my začali pracovat na nové podobě Edice Expedice.

Scházívali jsme se s Vaškem, s Ivanem Havlem, Zdeňkem Urbánkem čtyřikrát do roka. Josef Danisz se nám přihlásil jako písáčka, ale chtěl psát jenom básničky, krátké řádky. Za básničky chtěl zaplatit stejně jako za prózu. S lety k nám přibyli Martin Palouš a Tomáš Vrba a říkali jsme si Admiralita. Vašek byl admirál a měli jsme dřevěného panáčka, takovou nestvůrku, který se jmenoval Trejdl. Říkali jsme vždycky: to udělal Trejdl, pošli tam Trejdla, Trejdl se zas na to vysral apod. Předstírali jsme, že s námi sedává nějaký Trejdl, abychom spletli odposlech. Stav prací a rozpracovanosti jsme označovali jako Zpravodaj Památníku národního písemnictví Strahovské nádvoří č. ... a to bylo lomeno rokem. Zpravodaje sebrali, když přepadli dostavník na cestě na Hrádeček.“

V blízkosti obce Vlčice zastavila StB Olžino auto a Olze také sebrali dva výtisky Bukovského. Do protokolu pak napsali, že převážela pornografii, a na MNV Vlčice jí vyměřili pokutu 500 Kčs.

Milý Vašku

11. ledna 1985, v ten den jsem začala psát dopis Václavu Havlovi a už tenkrát se mi zdálo, že to je moc dobré datum. Dopis jsem mu poslala anebo předala, už si nepamatuji. Byly jen dvě knihy žijících autorů, po jejich přečtení jsem rovnou sedla a napsala autorovi dopis. Stalo se to, když jsem dočetla Český snář Ludvíka Vaculíka a Dopisy Olze. Dopis Ludvíkovi později vyšel v Ohlasech na Český snář a dopis Vaškovi v měsíčníku Obsah, který jsme tenkrát samizdatově vydávali. Dnes jsem si dopis přečetla znovu a zdá se mi, že nejsem s to přesněji vyjádřit, co pro mne znamenaly Dopisy Olze:

„Strávila jsem konec minulého a začátek tohoto roku s Tvou knihou a zůstane už navždy spojená se zhoustlým koncem roku osmdesátého čtvrtého a osvobozujícím začátkem roku osmdesátého pátého. V tom konci všechno, co po celý rok kladlo odpor, se objevilo znovu a musela jsem se s tím utkat. Těžké utkání jsem měla zpočátku i s Tvou knihou. Ulevilo se mi hned první den tohoto roku a to je dobré znamení. Zdá se mi, že bude lepší než předchozí léta, že odkudsi, snad z vesmíru, vane milost, i když tomu zatím nic nenasvědčuje, ba právě naopak. Na Nový rok mi bylo dobře snad i proto, že jsem v Dopisech byla už tam, kde ses víc a víc uvolňoval. Předtím jsem musela čtení několikrát odložit, nemohla jsem vydržet napětí, které ovládáš tím, že držíš vši silou prst na ventilu. Hlídáš svůj stesk, svou bolest, slzy, vztek, všechny lidské projevy a pracuješ na svém úkolu: ovládnutí sebe sama, až nadlidsky anebo snad i nelidsky. Mučí tě ubíhající čas a ten se musí nějak zhodnotit, vyplňuješ ho tedy tím, že konáš sám na

sobě pokus. Účastnit se toho skoro nebylo k vydržení. A to Tvé bytí v rozděleném světě, které i Tebe pělí ve dvě. Jsi pořád ještě venku s blízkými lidmi a na místech, která máš rád, držíš se jich křečovitě a zároveň jsi nenávratně a bez odvolání uvnitř, kde jako by nebylo nic.

Kolik času musí uběhnout, než začneš opouštět život venku, vyvlékat se z něho s vědomím, že nebude ničím nahrazen. Zbudeš si sám sobě ve své situaci, která snad vrcholí někde u popisu Tvých dobrých a špatných nálad. Bylo mi, jako by sis přede mnou vydloubl oko a přibližoval ho k sobě a jako lupou si prohlížel to, co Ti má nahradit celý svět. To není stížnost, čtenář musí vydržet, co vydržel autor, když mu autor dovolil prožívat s ním jeho zkoušku. Ale nikdy jsem snad nečetla nic tak nesnesitelného, protože absurdního, děsně a bolestně nesmyslného, přes co se však asi dobíráme smyslu.

Je to očistné čtení. Tvé nároky na sebe. Tvoje upřímnost nutí člověka, aby si to oko také k sobě přiblížil a nahlédl, jestli nesklouzává do pobytu, jestli si nelže o sobě, o ostatním, o ostatních. Po tomto propadáku jako bys najednou prohlédl, uvažuješ stále hutněji a brilantněji a najednou se všechny Tvé úvahy točí kolem smyslu života a ‚absolutního horizontu‘. Až se mi zdá, že Tebou vládne nějaká vyšší síla, která Tě vrací neúprosně a logicky tam, kde jsi skončil anebo odkud jsi utekl, a nutí Tě, abys znovu začal. Nemůžeš si přece pamatovat, co jsi psal rok nebo dva předtím. Vzpomínám si, jak jsi jednou na návštěvě u Vendulky Halounové říkal, že sis tenkrát připadal jako médium, skrze něž se vyjevuje nějaké poselství.

Vracíš se ke svému zážitku jednoty s ‚absolutním horizontem‘ a ten tvoří výchozí obraz a vyvrcholení Tvých úvah. Popsal jsi ten pocit, je-li to pocit, krásně; je skoro nepopsatelný. Měla jsem

ten zážitek poprvé a nezaslouženě v devatenácti letech a později jsem se naučila k němu vracet. Stejně ale nedokážu v tom stavu setrvat, každý se asi musíme několikrát během života propadnout až na dno a znovu vstát. Musíme to tak mít, dokud nepřekročíme svou vlastní mez, vůli, práva svého pobytu na světě, která, pokud by se nám podařilo je uskutečnit a naplnit svou představu, by nám určitě zabránila najít jednu provždy svou identitu. Ještěže to s námi mlátí, až nás to vymlátí na zrno. V dobrých chvílích se mi zdá, že i život se žije sám skrze mne, a pokud protéká volně, je mi dobře. Když mu položím nějaké překážky z vlastní omezené vůle, když po něčem toužím a chci to, je mi zle.

Spor, který se ve Tvé knize vede, nedovolí čtenáři, aby se vzdálil, drží ho pěkně nakrátko. Spor hlavy s tělem anebo duše s tělem. Intelektuálové často cítí svou duši v hlavě. Arthur Breisky napsal v předmluvě k Stendhalovu eseji O lásce, že muži jsou uředníky svého mozku, a myslí i na Stendhala, který přece psal hlavně o lásce a byl analytikem lásky. Právě že. Hlava produkuje myšlení, chce mít všechno pojmenováno, zhodnoceno, vysvětleno. A duše, která sedí odsouzena v hlavě, sní o tajemství, kterému rozum brání vyjevit se.

Snad je prožitek Boha prožitkem celého těla i s hlavou. Říkám snad, protože Ty se k dotyku s absolutním horizontem propracováváš cestou myšlení. Racionální úvahou pokoušíš se zmocnit iracionálna. Je to těžká cesta, ale ukazuje se, že je možná, je mnoho cest, když pomyslím, že Einstein Boha snad vypočítal a Ladislav Klíma se k němu propil špiritusem.

Víš, co je mi líto? Že používáš několikrát jako výchozí obraz meteoroložku, zaskočenou v televizi vypadlým zvukem, anebo situace v prázdné tramvaji. Ptám se, proč nepoužiješ něco z toho, co muselo být barevně, zvukově a naléhavě kolem Tebe pořád a Ty

to jako nevnímáš. Možná, že se nesmí o tom psát, aha, nesmí, říkáš. A snad se dokonce ani nehodí psát domů o těch, kteří jsou před Tebou odhaleni a bezmocní, a Ty máš výsadu, že umíš psát. Spi-sovatele a opisovatele se často chovají ke svým nejbližším, k těm svlečeným, nemravně.

V Tvém psaní je všechno procezeno přes sítko stoudnosti a urozené noblesnosti. A i tehdy, když píšeš o funkcích svého těla. Kdybys mohl psát, jak dlouho bys chtěl a co bys chtěl, zmizelo by možná napětí neřečeného, které dává knize prostor, čistotu, z níž není co ubrat.

Dopisy Olze jsou po Českém snáři událostí v životě české literatury. Každý o nich mluví, chce je číst. Mám z toho velikou radost, napadlo mne dokonce, že si má milovaná filozofie našla způsob, jak proniknout do života. Skoro nikdo nechte dnes filozofické spisy, lidé nemají čas. Ale když myšlení dostane dráždivou ambaláž věznění slavného spisovatele, přečtou si to a možná pochopí, co by nepochopili u Heideggera nebo u Patočky. Co se Tobě zdá třeba naivním a nepůvodním filozofováním, splní roli, o jejímž dosahu nemáme, doufám, ani zdání. Zjevení pravdy se přece často dostávalo lidem prostřednictvím těch, které považovali za mučedníky.

Ta kniha je tedy důležitá, a když si představím, že ob stojí vedle obscénních a krvavých románů, jimiž si lidé křísivají vychladlé pud y a vášně, tedy je ještě nějaká šance, naděje pro tento svět. Kéž by lidé už začali považovat myšlení, reflexi za svou záchranu, jako jsi k tomu byl Ty dohnán ve vězení. Bojím se to domýšlet.

Chci Ti poděkovat, žes mi dopřál, abych s Tebou sdílela Tvou zkoušku, a žes psal tak dobře a upřímně, že Ti všechno věřím. Píšu a uvědomuji si hrůznou konkrétnost slov, která by správně měla mít posunutý, nové významy rodící význam. Bojím se, že brzo

už nebude platit žádné slovo, které nebude možno opřít o zkušenost.

A filozofování bez zážitku ztráty a bez samoty? A umění, v němž nejde o život?

Přeji Ti, aby Ti ve všem Tvém konání pomáhala ta síla, jíž jsou prodchnuty Tvé dopisy.“

Opět na svobodě

Začátkem března 1983 byl Václav propuštěn z nemocničního ošetření domů. Asi za tři dny nato jsme jeli na schůzku spisovatelů na Moravu. Tyto schůzky se konaly pravidelně čtyřikrát do roka. V době, kdy tu ještě byl Pavel Kohout, pořádával je na Sázavě, svolával je i Vašek, pokud ho na Hrádečku tak soustavně nehlídali. Když Pavel odjel do Vídně a Vaška zavřeli, konaly se schůzky na různých místech, buďto u některého z účastníků, spisovatele, anebo u nějakých hodných a statečných lidí. Chtěla bych tu vyslovit poděkování všem, kteří nás v těch letech pozvali a brali na sebe rizika, která, jak potom zjistili, někteří z nich neunesli.

Ludvík Vaculík na konci svého románu Český snář líčí krásně, jak umí jen on, jednu takovou cestu, vlastně vytváří cestu všech našich cest do Brna. Mohla bych, hůř, popsat několik takových cest, a vzpomínám si na tu s Vaškem, když ho pustili.

Jeli jsme vždycky stejným vlakem v devět hodin ráno z nádraží Praha-střed, odnedávna se už zase jmenuje Masarykovo. Usadili jsme se v kupé, bylo nás, myslím, osm. Seděla jsem vedle Vaška a on mi vykládal, že chce psát hru a nic ho nenapadá. Zdál se mu sen o tom, jak mu seděla na rameni sova a říkala mu do ucha, že je zpěvačka, a hlava se jí měnila v ženskou hlavu. Ptal se mne, co to znamená, a já nevěděla. V rohu u dveří seděl Karel Pecka a kouřil v nekuřáckém vagonu. Díval se přitom pořád pootevřenými dveřmi do chodbičky, jestli nepřichází konduktér. V tom vlaku totiž léta jezdil stejný konduktér, takový obr, který zastínil celé dveře, a vypadalo to, že skrz neproleze, ale natáhne velkou ruku a vytáhne viníka. Jezdil tam také dlouhá léta druhý obr, který prodával

noviny a časopisy. Možná tam oba jezdí dodnes, pendlují tím špi-
navým vlakem mezi Prahou a Novými Zámky. Už dlouho jsme tím
vlakem nejeli, i když schůzky se konaly ještě pár let po převratu.
To už by tam rád chodil kdekdo, ale Ludvík Vaculík vydal přísný
příkaz, že tam budou jen ti, kteří tam chodili v dobách nebezpečí,
a kruh se nebude rozšiřovat. Začal tomu říkat Literární archiv.

Tenkrát tedy Pecka kouřil a Vašek by si byl rád zapálil, ale bál
se. Říkala jsem mu, aby si také zakouřil, když může Pecka. On
namítal, že jak si zapálí, přijde konduktér. Karel to slyšel a smál
se s převahou mukla, který proseděl dvanáct let ve stalinském
koncentráku. Vašek tedy vytáhl krabičku BT a zapálil si. Vykouřil
asi tak polovinu, když Karel hlásil, že se blíží nebezpečí. Vašek mi
strčil cigaretu do ruky a já ji – nevím proč – držela. Pak mne na-
padlo hodit ji na zem a zašlápnout. V té chvíli se v kupátku udělala
tma, protože dveře zalehl obrův stín. Čenichal tak mocně, že se
mu chřípí dmula. Díval se na jednoho po druhém a my na něho
všichni hleděli, dívali se mu do očí a on vypadal se svým silným
obočím a masitými rty jako Brežněv nebo Stalin.

„Tady někdo kouřil!“ zahřměl obr a dál na nás po jednom hleděl
a pohledem nás usvědčoval. Spisovatelé, naučení mlčet nebo lhát
při výsleších, vrtěli hlavami, že nekouřili. A obr si vybral obět,
spočinul na ní svým spravedlivým pohledem a řekl:

„Vy jste kouřil!“

Podívala jsem se na Vaška a viděla, že sklopil víčka a strašně
zčervenal.

Chvíli bylo ticho. Obr se laskal se svým vítězstvím a já už věděla,
že Vašek je jako ten světec od Schopenhauera, který je trestán za
maličkosti tak jako jiný za velké hříchy. Že jak něco udělá, hned
dostane pohlavek, a že to tedy nemůže dělat. Konduktér, dojat
Vaškovou neschopností lhát, zjihnul a řekl:

„Pokutu nechci. Ale slibte mi, že už to nikdy neuděláte.“

Potom jsme se dozvěděli, že pokuta činí třicet korun, což by Vašek lehce mohl zaplatit. Ale už si nezapálil. Protřelý Pecka kouřil vesele až do Kútů, kde jsme vystupovali.

Tehdy se zdálo, že Václav už nikdy nebude moci být šťastný. Pořád myslel na kamarády, na spoluvězně, na Petra Uhla, který byl na Mírově v izolaci, myslel na Magora, který byl ve Valdicích ve třetí nápravné skupině, v jedné z nejstrašnějších věznic. V posledních sedmnácti letech před pádem totalitního režimu strávil Jirous ve vězení téměř devět let. Napsal však jednu z nejkrásnějších knížek posledních let, Magorovy labutí písně, a tak je všechno vždycky vykoupeno. Viděla jsem Vaška, když přišel z vězení, a viděla jsem i Magora. Měli v sobě pořád otevřenou ránu, spoluvězni byli s nimi jako vyčítavé a všechno znesnadňující stíny. Vašek myslel na Rudolfa Battěka, který byl ve vězení v Opavě a byl nemocen, na Jiřího Gruntoráda, který byl zavřený za to, že opisoval knížky a texty zakázaných autorů, na Jaromíra Šavrdu, který dělal totéž, na Ladislava Lise, který byl ve vazbě v Litoměřicích. Byl venku, ale těžko se adaptoval. Člověk si prý líp zvykne na vězení než na propuštění a pobyt venku. Říkají tomu postvězeňská psychóza. Havel nemyslel na své věznitele s nenávistí, ale nemohl se jich zbavit a hlavně musel pořád něco dělat, aby jeho kamarádi a spoluvězni už nemuseli být tam, kde jsou. Dal se tedy znovu aktivně do politiky, psal, dával interview, ačkoliv věděl, že pro něj zas mohou kdykoliv přijít, protože nemá odpykaný celý trest.

Charta se v té době západním novinářům a specialistům na střední a východní Evropu jevila malá a bezvýznamná ve srovnání s polskou Solidaritou. Havel říkal, že každý národ má takovou Chartu, jakou si zaslouží. Charta měla mnoho tichých sympatizantů, kteří jí fandili, ale čekali, jak to dopadne. Stejně jako předtím,

podepsat Chartu znamenalo ztrátu zaměstnání, manuální práci, existenční postihy, šikany, pronásledování členů rodiny a dětí. Charta měla asi tisíc zveřejněných stoupenců a důležité bylo, že tvořila opozici, která neustále přistihovala moc při zločinech, kritizovala ji a zároveň nabízela dialog. Bylo tu tisíc lidí, kteří v duchu Patočkových slov pochopili, že jsou věci, pro které stojí za to trpět. Existoval VONS a nepřestal pracovat, i když postupně jeho členy zavírali. Vždycky zas nastoupili noví a ujali se práce.

V západním tisku a prostřednictvím cizích rozhlasových stanic zveřejňoval VONS jména a osudy lidí, kteří byli nespravedlivě stíháni. I to bylo velice důležité. StB si víc troufala vůči lidem, kteří byli neznámí a jichž se nikdo nezastal. Neustálé upozorňování na porušování lidských práv v Československu mělo na Západě velkou odezvu a českoslovenští představitelé se tím postupně diskreditovali.

V rozhovoru, který Havel poskytl v dubnu 1983 francouzskému deníku Le Monde, popisuje, jak se atmosféra v zemi změnila. Je to přesný pohled někoho, kdo přichází odjinud a vidí, že dějiny se pod tlustou korou nehybnosti přece jen za čtyři roky pohnuly:

„Tlak politického aparátu proti povolené kultuře, té, kterou měl ještě nedávno tak dobře zmanipulovánu, jako by sílil, což je neklamnou známkou, že v ní tu a tam začíná opět o něco jít, občas to na mne dokonce působí tak, že se mu v některých svých okresech tato zdánlivě, jeho kultura téměř vymyká z rukou: zakazují hry, divadla a v této chvíli především četné, donedávna oficiálně chválené – rockové a jazzové kapely; mnozí už nevědí, zda patří do kultury, oficiální, či do té druhé, ti ještě povolení vystupují – kdesi na pomezí povoleného a nepovoleného... Občas mám dokonce pocit, jako by se trochu změnil i vztah některých oficiálních (arci, že jen některých!) umělců k nám – už se nás tolik nebojí, možná cítí, že se kdykoliv mohou ocitnout mezi námi

a že už vlastně nemá cenu moc toho předstírat... V něčem to všechno trochu připomíná počátek šedesátých let, kdy proces sebeuvědomování a duchovního sebeosvobození rovněž začínal kdesi na pomezí oficiální a neoficiální kultury, v onom zvláštním prostoru, kde se vždy něco zakáže, aby se vzápětí o několik metrů dál objevilo něco jiného, co zakazovatelům uniklo. Tenhle proces vyvrcholil nakonec rokem 1968, kdy politická moc musela vzít na vědomí a už nemohla na vědomí nevzít skutečný stav společnosti a její duše. Pokud jde o sféru politickou, zdá se mi, že současná moc stojí před společenskými rozpory, jež by měla řešit, rozpačtěji, než jak se mi to jevílo ve vězení...”

V letech 1983–1989 píše Václav Havel, pokud nebyl znovu ve vězení, své nejslavnější eseje a stati: *Politika a svědomí* (1984), *Thriller* (1984), *Anatomie jedné zdrženlivosti* (1985), *děkovná řeč k Erasmově ceně* (1986), *O smyslu Charty 77* (1986), *Příběh a totalita* (1987). Podobně jako v *Dopisu Husákovi* v roce 1975 popisuje stav, v němž se nachází československá společnost. Eseje jsou pronikavé analýzy toho, jak moc manipuluje s občanem, jak ho plánovitě zbavuje identity, odpovědnosti za svůj život, jak ho ponižuje a okrádá o jeho vlastní život. Havel dále rozvíjí myšlenky Charty, však také spolupracoval na jejích dokumentech. Charta je pro něho projevem probouzejícího se občanského vědomí, svědomí a sebevědomí. Občan se přestává chovat jako poddaný a dožaduje se svých lidských práv. Svě svobody a práva na vědomý a mravný život v pravdě. Dokumenty adresuje Charta státním orgánům bez ohledu na to, jestli dostává nějakou odpověď a umožňuje anebo uplatňuje nárok občana mluvit „do toho“. Charta je nepřímou výzvou. Cituji z eseje *O smyslu Charty 77*: „*To, co dělá, dělá sama za sebe a na své vlastní riziko, svým příkladem nejvýš připomíná, co dělat lze. Totiž, že i v těch nejtěžších podmínkách se můžeme chovat jako občané, hlásit se o svá práva a zkoušet je naplňovat. Že i tam, kde*

vládne institucionalizovaná lež, může občan říkat pravdu. Že svou odpovědnost za osud celku může přijmout každý a bez pokynu shora. Že zkrátka každý můžeme začít sám u sebe a ihned.“

V eseji Příběh a totalita nacházíme myšlenku o povaze dějin. Co se s nimi stalo za socialismu a jak vládci zastavují čas, aby se udrželi u moci. Opět cituji: „*Dějiny byly nahrazeny pseudodějiny, rytmizovaným kalendářem výročí, sjezdů, oslav a spartakiád. Tedy přesně tím druhem umělého dění, které není otevřenou hrou konfrontujících se subjektů, ale jednorozměrným, průhledným a veskrze předvídatelným sebevyjevováním (a sebeoslavováním) jediného centrálního subjektu pravdy a moci... Totalitní moc vnesla byrokratický ‚pořádek‘ do živoucí ‚nepořádnosti‘ dějin, čímž je jako dějiny umrtvila.*

Vláda takříkajíc zestátnila čas. Díky tomu ho potkal smutný osud mnoha jiných zestátněných věcí: začal odumírat.“

V listopadu 1989 se dějiny rozběhly šíleným tempem. Václav Havel byl u toho. Zajímavé je, že myšlenky z jeho esejí z osmdesátých let v sobě obsahují zárodky myšlenek z jeho pozdějších prezidentských projevů. Jako by se naplňovala jeho prorocství. Zárukou nově budovaného demokratického systému je pro Havla vždycky občanská společnost postavená na požadavku dodržování lidských práv, na svědomí a odpovědnosti každého občana.

V pozdějších prezidentských projevech, v Hovorech z Lán, říká v různých obměnách a situacích to samé. Vždyť návrat svobody do morálně rozloženého prostředí vyvolal výbuch všech možných špatných vlastností. Pan prezident se soustavně pokoušel vyvolat v lidech pocit tzv. vyšší odpovědnosti.

Largo desolato

Teprve za rok po propuštění z vězení se Václavovi podaří napsat celovečerní hru. Název vznikl podle jedné věty z Bergovy skladby. Původně se prý měla jmenovat Vlajkonoši. V červenci 1984 na Hrádečku napíše Václav hru za čtyři dny, šílenou, nebývalou rychlostí. Jako by v něm najednou uzrála a musela překotně ven. Změnil se nejen jeho způsob psaní, dříve psal hru třeba rok a několikrát ji přepisoval, ale změnilo se i téma. Largo desolato je snad jeho nejlepší hra. Je to zároveň hra nejvíc autobiografická, protože, samozřejmě s literární nadsázkou, popisuje situaci autora, který se vrátil z vězení. Je to hra o postvěžeňské psychóze, ale zároveň o tom, kam až se člověk může dostat cizím i vlastním přičiněním. Žádná postava v této hře není dobrá nebo špatná a každá z nich se odhaluje. Je to skutečné drama, kdy postavy nejednají tak, jak by chtěly, ale jak musí. Jejich osud je trest za páchané omyly a za neporozumění vlastní situaci, trest za selhání. Je to velké drama, hrané v komorním prostoru.

Autor, který nesmí vidět svou hru na domácím jevišti a představuje si, jak ji někde v cizině bez jeho dohledu zkazí, jak hru zjednoduší a uberou jí spodní a horní patra, si zvykl psát ke svému textu výklad postav, situací, děje, v zoufalé snaze hru zachránit. Jak bezmocný je autor, který se nemůže účastnit práce na inscenaci! Zachránil dílo před policií, před ukradením a možná i před zničením, propašoval ho do bezpečí a teď se pokouší zabránit chybné interpretaci, která může všechno lehce zkazit. Bojí se především o mnohoznačnost, protože cítí, že napsal hru zcela výjimečnou, a má strach, aby nebyla zredukována na tezi.

Měl pravdu, když s napsáním hry a jejím ukrytím tak pospíchal. Všichni zakázaní spisovatelé měli po celých dvacet let strach o své rukopisy. Václav některé zakopával v lese, ještě než byly úplné. Pamatuji si, jak Jiří Gruša zakopával na své chalupě v Rovensku pod Troskami Dotazník. Žili v každodenní hrůze, že přijdou o své dílo, ať už šlo o román, esej, anebo nějaké prohlášení. Uklidnili se, až když bylo bezpečně za hranicemi. Rukopisy, dokumentace, zprávy o uvězněných, peníze pro rodinné příslušníky, petice, všechno se pašovalo tajnými diplomatickými kanály. Myslím a z vlastní zkušenosti vím, že nejaktivnější byli Němci ze Západu. V této souvislosti musím zmínit odvážného, laskavého a vždy připraveného Wolfganga Scheuera, kulturního a tiskového atašé. Pašovalo se především do Scheinfeldu, do dokumentačního střediska Viléma Prečana. Ten pak rukopisy rozmnožoval, dopisy dokumentoval a posílal dál. Jiný kanál vedl k Janu Kavanovi do Londýna, Františku Janouchovi do Švédska apod. Přilétali a přijížděli mladí dobrovolníci z ciziny, kteří byli zaplaceni za převezení kontrabandu. Těm jsme pomáhali pakovat kufry. U okraje zavazadla muselo být jen šatstvo, rukopisy a jiné papíry byly uprostřed, protože celníci nadzvedávali okraje. Ti pašeráci byli velmi dobře instruováni. Nikdy netelefonovali na soukromé linky, nepředstavovali se, dávali pozor, jestli nejsou sledováni. Kolikrát jsem, méně nápadná, zašla k Havlům domluvit schůzku s Michníkem, Timothyem Gartonem Ashem a podobnými zahraničními hosty.

V srpnu 1984 přepadla Hrádeček Státní bezpečnost. Vtrhli do chalupy a bez povolení udělali domovní prohlídku. Vyšetřovatel StB prohlídku zdůvodnil zahájením trestního stíhání pro přípravu k trestnému činu pobuřování. Aniž byl Václav vyslechnut a aniž mu kdokoli vysvětlil, o co jde a co hledají, začala Státní bezpečnost pátrat po jakési písemnosti. Aniž ji našli, zabavili mnoho

knih, dopisů, časopisů, různou dokumentaci a archivní materiály, magnetofonové pásky, fotografie, osobní korespondenci, celkem 215 položek, z nichž některé mají i 70 podpoložek. Zabavili rodinné fotografie, nahrávky veřejně zpívaných písní, filozofický esej. Olga, která je spolumajitelka domu, byla převezena do Trutnova, kde byla neoprávněně zadržena na dvanáct hodin.

O prohlídce vypráví Jitka Vodňanská, která byla na Hrádečku. Probudila se tím, že do pokoje, kde spala s devítiletým synem, vtrhla estébáčka a zakázala jim opustit místnost, nemohli jít ani na záchod. Když je estébáčka později pustila, zjistila Jitka, že se uvnitř pohybuje patnáct až dvacet lidí a že dům je obklíčený. Dala Tomáškovi do holínky papírek se vzkazem, který propašoval ke Krobům, a tak večer zahraniční stanice hlásily zprávu o domovní prohlídce u Havlů. Vašek byl klidný, neosobní, hleděl na všechno s nadhledem. Estébáci dělali z knih a písemností veliké balíky, které převazovali provazy. Když přišli ke kazetám, Václav je prosil, jestli by mu kazety mohli nechat, protože to jsou nahrávky, které si už nikdy nebude moci pořídit. Vzali jednu kazetu, strčili ji do magnetofonu a pak hodinu a půl poslouchali i s Havlem jeho přednášku o tom, že se každý člověk může změnit a že nikdy není pozdě.

„Byl to silný okamžik,“ říká Jitka, „přednáška jak od faráře a oni trpělivě poslouchali a vypadali, že je to zajímavá. Byla v tom Vaškova velkorysost, laskavost, nabídka odpuštění. Zrovna v okamžiku, kdy mu drancovali dům a brali mu knihy a hudbu, věci, které se nedají nahradit.“

Byly tam k dispozici desítky magnetofonových pásků. Jak to, že si vybrali právě tenhle? A pak že jsou náhody. Nevím, jestli Vašek přitahuje absurdní, a proto hluboce pravdivé, výsostné situace tím, že píše absurdní hry, anebo jeho život je takový, a proto jsou takové jeho hry.

Václav napsal generálnímu prokurátorovi protestní dopis, v němž ho žádá, aby případ přešetřil a zjistil, zda je prohlídka v souladu s ústavou, s mezinárodními pakty o občanských právech a zda eventuelní porušení těchto norem nepředstavují trestné činy porušování domovní svobody a zneužití pravomoci veřejného činitele. Celá záležitost budí dojem, že si policie může v zemi dělat, co chce, a nemusí dodržovat zákony.

Cesta na Slovensko

V létě 1985 se Václav rozhodl, že podnikne cestu po Československu a že navštíví své přátele. Z Hrádečku, kde byl hlídán z chaty, kterou si estébáci postavili místo Lunochodu, jsem dostala dopis, že přijede 12. srpna do Želiva. Upekla jsem koláče a den před jeho příjezdem jsem slyšela z Hlasu Ameriky, že byl zadržen na chalupě u Ládi Lise a zavřen. Jitka vyprávěla, že už když vyjeli z Prahy, jelo za nimi auto. Václav zastavil, auto také zastavilo a Vašek se jich ptal:

„Prosím vás, jste moji?“ Odpověděli, že ano.

U Ládi Lise byla první plánovaná štace. Je to dům přilepený na skále a jmenuje se to tam V Pekle. Však je také dole v domě Peklo, to je začouzené a žijí tam kočky a psi, nad tím je očištec, jeden bílý a druhý černý pokoj a úplně nahoře mají nebe, to jsou dva rozkošné pokojíčky, jeden růžový a druhý bleděmodrý.

Když policie, která Peklo přepadla, odvezla Václava a Láďu k výslechu do Prahy do Bartolomějské, Alena Lisová s Jitkou uklízely, tj. braly všechny závadné písemnosti a knihy, cpaly je do igelitových pytlů, které tenkrát Lis vyráběl, pytle zatavily, táhly je kopřivami a křovím a schovaly pod trať. Druhý den zase všichni společně Václavovy věci vyndali a vtáhli do auta. To, co Vašek cestou nerozdal, policie s konečnou platností zabavila, když ho zadrželi v Bratislavě.

V Želivě se objevil se čtyřiašedesátihodinovým zpožděním. Přišel v poledne s Jitkou a já měla velikou radost.

„Moc se neraduj,“ řekl mezi dveřmi, „jsou u mostu. Slíbili mi, že k domu nepůjdou.“ Dívala jsem se z okna a opravdu jsem nikoho

neviděla. Poobědvali jsme a Vašek vyprávěl, že u Ládi Lise s nimi fyzlové seděli v pokoji, že se účastnili večírku, nepili a nejedli, ale poslouchali všechno, co si povídají. Potom provedli domovní prohlídku, kterou zdůvodnili tím, že hledají dokument Charty k sedmáctému výročí invaze v roce 1968. Dokument nenašli, ostatně ho v té době už měli, protože ho sebrali u Jiřího Dienstbiera. Václava odvezli do Bartolomějské ulice. Vyslýchali ho, co o chystaném dokumentu ví a co je cílem jeho prázdninové cesty. Řekl jim, že výlet nemá žádnou souvislost s jeho politickým přesvědčením ani s jeho činností v Chartě. Přesto se stal podezřelým z přípravy trestného činu výtržnictví a byl zavřen na čtyřicet osm hodin v cele předběžného zadržení. Jak později zjistil, stejně se vedlo Láďovi Lisovi a Jiřímu Dienstbierovi. Po čtyřiceti osmi hodinách Vaška pustili a pokračoval v cestě. Vyprávěl, že tři muži v civilu s ním všude chodí, i do krámu. Když nemůže najít nějakou potravinu, poradí mu, kde ji má na regále hledat. Vůbec prý jsou slušní a nehodlají mu bránit v další cestě. Proti výletu nic nemají, jenom za ním pořád jedou v šestsettrináctce, která teď stojí u mostu.

Bylo horko, a tak jsme se rozhodli, že se půjdeme koupat. Vašek řekl, že musí jet svým autem, protože slíbil, že se jim neztratí a že neodejde z našeho domu, aniž je o tom uvědomí. Vždycky mne dojímal, jak dodržuje slovo i tam, kde by našel víc důvodů pro to, aby ho nedržel. Ukázalo se, že se do auta nevejdu, protože tam je plno krámů, a tak jsem si vzala kolo. Lesní cestou proti proudu řeky se potom ubíral podivný průvod. První jsem jela já na kole, za mnou Vaškův golf a za ním černá šestsettrináctka. Když jsme jeli vesnicí, lidé vybíhali z chalup, a když jsme zaparkovali na břehu jezera, naháči nemohli věřit svým očím.

Převlékli jsme se do plavek a plavali přes jezero. Voda byla teplá a sametová. Na druhém břehu jsme si sedli na teplou skálu, maliny

visely až do vody a kvetla vrbka úzkolistá a tužebník. Nízko nad hladinou se třepetaly modré vážky a les se tiše zrcadlil v lesklé nehnuté vodě. Odrážela věrně všechno, ale nic se jí netýkalo. Povídali jsme si a najednou vidím, jak na druhém břehu jeden z mužů zkouší bosou nohou teplotu vody. A za chvíli už se dva v plavkách pomalu a opatrně osmělovali a čeřili dosud nehnutou vodu. Slunce pálilo. Vlezli jsme do vody a plavali k hrázi. Měla jsem ošklivý pocit. Ne z toho, že byli nablízku, to ostatně nebylo tak výjimečné, ale z toho, že jsou na mém nejmilejším místě a že plavou ve stejné vodě. Vzala jsem Vaška tam, kde voda přepadá přes hráz a tvoří vodopád. Plavali jsme pod něj a pak se drželi kamenů hráze a nechali vodu, aby do nás tloukla. Křičeli jsme na sebe v hukotu vody, jako bychom si zrovna tady chtěli říct to nejdůležitější. Náhle skočil někdo z hráze do vody. Lekla jsem se, protože ve vývaru pod přehradou je asi metr padesát. Zírali jsme na vodu a ta se vlnila, pěníla se a klokotala studeným varem a nikdo nevyplavával. Už jsme si mysleli, že se utopil, když vtom jsem cítila, jak mi někdo šátrá po nohách, jak se mne chytají studené ruce, jak mne táhnou dolů. Držela jsem se křečovitě kamenů a vidím, jak se z vody vynořuje lesklá hlava a tělo slídiče, jak mne chytá kolem pasu a jak už hmatá zeď, jak se mu nehty zarývají do vodního mechu, jak seškrabuje mech z kamene a voda hučí a pádí. Ještě jednou zapadl do bílých pěn a pak se chytil. Stanul zachráněn mezi námi. Dali jsme se do smíchu.

Když odjížděli ze Želiva, stála jsem v zatáčce u mostu a mávala jim. Napřed jel Vaškův golf, za něj se zařadila šestsettrínáctka. Mávala jsem golfu a najednou hledím a nevěřím. Všichni tři muži z černé rakve mi mávají. Svěsila jsem ruce podle těla.

Vašek s Jitkou pak navštívili ještě několik přátel. Některé museli vynechat, jako Milana Šimečku v Cyrilově, protože ztratili

dva dny a Vaškův plán se musel dodržovat. Ukazoval mi dokonce mapu, kde měl zakreslenou trasu a zakroužkoval místa, kam dojeli. Napoleon by si na dobytá území zapichoval praporky.

Milan Šimečka mi potom vyprávěl, jak stál ráno ve frontě u pojízdné prodejny. Vesnice byla plná policejních vozů, náves obklíčená a lidé si povídali, že hledají nějakého trestance, který předtím utekl z Leopoldova. Milan se usmíval, ale bylo mu spíš smutno.

Sledovači si předávali golfa. Znali trasu předem a líp než Václav. Když zabloudil, ukazovali mu cestu. Legitimovali stopaře, které vzal, a jednou mu prohlídli auto, jeho technický stav a zavazadla. Finále se odehrálo v Bratislavě u Mira Kusého. Asi deset minut poté, co dorazili a pozdravili se, zazněl zvonek a dům se naplnil příslušníky SNB, kteří měli povolení k domovní prohlídce. Václav byl znovu zadržen a odvezen do budovy ministerstva vnitra. Byl už podruhé v týdnu zatčen a výslech se věrně podobal pražskému v Bartolomějské. Opět srpnový dokument Charty a účel výletu. Tentokrát to však nebylo výtržnictví, ale pobuřování. Na základě tohoto paragrafu zavřeli Vaška v cele předběžného zadržení na dalších čtyřicet osm hodin. Protestoval tím, že držel hladovku. Do cely byl zavřen také Miro Kusý, kterému při domovní prohlídce sebrali věci, jež nijak nesouvisely s Chartou ani s prohlášením k invazi sovětských vojsk. Byli zadrženi také Tomáš Petřivý, který byl u Kusých, a Jitka Vodňanská.

Jitka byla zavřená ob jednu celu od Václava, jenže to nevěděla. Neuměla se ve vězení chovat a dorozumívat. Když ji vedli na výslech a Vaška z výslechu, potkali se na chodbě. On nevěděl, že je Jitka také zavřená, a udělal na ni gesto, v němž bylo všechno: aby vydržela, že je nad věcí, že to dobře dopadne, že oni to nemohou vyhrát. Tím gestem dal situaci smysl: že to není marné, že

situace není ani jenom legrační, ani jenom tragická. To on uměl a umí, dorozumívat se pohledem, gestem, hovořit řečí beze slov. Jitka byla s policejním doprovodem později poslána vlakem do Prahy, ačkoliv měla v autě klíče od bytu. Auto bylo podrobeno nové důkladné prohlídce a policie sebrala Dopisy Olze, knihu prověřovanou co nejpečlivěji už ve vězení, magnetofonové pásky s nahrávkami Pink Floyd, Johna Lennona a mapu, na níž byla tak pečlivě zakreslena trasa cesty nyní už definitivně ukončené.

Vašek byl po osmačtyřiceti hodinách propuštěn a před budovou ministerstva vnitra mu starý šedovlasý muž řekl:

„Jak dlouho jste nebyl v Bratislavě?“

„Dvacet let,“ odpověděl.

„Tak se tu zase dvacet let neukazujte,“ poradil mu zostra ten muž. „A vyřídte to také svým přátelům.“

Na potvrzení jeho slov doprovodná kolona sledovala Vaška až na hranice Slovenska. Tam ho Slováci předali Moravákům a ti pak Čechům, kteří ho doprovodili až na Hrádeček, kde ho předali stálým hlídačům.

V dopise generálnímu prokurátorovi Václav o této cestě píše:

„1. Má cesta přímo či nepřímo a na různě dlouhou dobu zaměstnávala – podle mého hrubého odhadu – na tři stovky příslušníků SNB a jen díky tomu (nepočítám-li výlohy za benzín apod.) stála československý stát nejméně stokrát víc než mne.

2. Tato cesta mi byla trochu zkažena, ale nikoli úplně: rozhodně na ni budu vzpomínat déle, než bych na ni vzpomínal, kdyby byla proběhla normálně.

3. Všechny bezdůvodné a nesmyslné zákroky s mou cestou související a k 21. srpnu policií vysloveně vztahované, a mezi nimi především to, že jsem byl v jejím průběhu dvakrát ve vězení a že v něm mimo mne bylo ještě dalších pět občanů, znovu upozornily domácí i zahraniční

veřejnost na pozapomínané výročí, na to, jaké praktiky režim intervencí Varšavské smlouvy u nás instalovaný používá, a samozřejmě také mnohonásobně zvýšily publicitu srpnového dokumentu Charty 77, na který vlastně teprve náležitě upozornily a který barvitou dokumentací doplnily (a s nímž jsem se já sám, mimochodem řečeno, seznámil až po návratu domů ze zahraničního rozhlasu). Oči mezinárodní veřejnosti byly zásluhou některých složek ministerstva vnitra opět upnuty k naší zemi, a to způsobem, který jí věru žádnou slávu neudělal.

4. Okolnost, že policie měla tolik snadných příležitostí mne od mé cesty odvrátit a že jich nevyužila, vyvolává ve mně nevyhnutelně dojem, že někomu – z důvodů, o nichž bych mohl pouze spekulovat – velmi záleželo na tom, aby k těmto pozornost vyvolávajícím konfrontacím došlo.“

Pokoušení

O faustovském tématu uvažoval Václav už dlouho. Poprvé ho napadlo ve vězení v roce 1977, v tom vězení, kde napsal žádost o propuštění a Státní bezpečnost jí využila, aby ho zhanobila. Tehdy se mu zdálo, že je přímo pokoušen ďáblem. Ne náhodou k němu právě v tomto vězení dobloudil ke čtení Goethův Faust a potom román Doktor Faustus od Thomase Manna. Taková literatura se ve vězení běžně nepůjčuje. Už tehdy ho napadaly myšlenky o relativnosti pravdy, která se vyslovena určitým způsobem a za jistých okolností může stát lží. Po propuštění začal několikrát psát svého Fausta, ale čas ještě nenastal, a tak to vždycky zahodil.

Na podzim je v přírodě ticho, člověka už nic nerozčiluje, nic ho neruší, protože to, co se děje, je skryté. Třeba že strom shodí listí a na větvích už má připravené pupeny, zárodky nových listů. Na podzim už také nejezdí návštěvy tak jako v létě. Lidé spíš zalezou, je to čas usebrání. Pamatuji si, že si Václav ode mne vypůjčil nějaké magické knihy, pročítala jsem je kdysi, když jsem psala Klíčnickou kůstku netopýra. Učarovaly mi alchymistické rituály, opakování určitého úkonu, při němž se změní podstata materiálu, hmota se přehmotní. Ve skutečnosti nejde o proměnu materiálu, tedy o změnu vnějškovou, ale o změnu postoje. Na trpělivém a nekonečném opakování jsou založeny všechny východní praktiky ovládání mysli.

Vašek četl magické knihy a několik měsíců přemýšlel o tématu, a teprve když na Hrádečku osaměl, dostal nápad. Potom už kreslil grafy jednotlivých vstupů, zakresloval místa bojišť, sled dějišť jako generál před bitvou, graficky znázorňoval postavy a puntíky ur-

čoval délku jejich budoucích promluv. Píše hru napřed v jakýchsi notách a pak, když vidí, že má stavbu a rytmus, přepisuje partituru do slov. Nenapsal Pokoušení tak rychle jako Largo. Napsat Pokoušení trvalo deset nocí, každou noc jedno jednání. Když hru dopsal, byl tak fyzicky i psychicky vyčerpán, že spadl na Hrádečku ze schodů a rozbil si hlavu. Potom dostal horečku, ležel v posteli, třásl se zimnicí a neměl ani aspirin. Nemohl si nikam dojet pro lék, nakonec ještě napadl sníh a silnice byla neprojetá, takže už neměl ani co jíst. Když se potom vrátil do Prahy, vyprávěl, že jen tak tak ďáblu vyklouzl. V Pokoušení se otvírají hlubiny, které každého z nás zneklidňují, tak to má být u velké literatury, neobejde se bez čarování, ve skutečnosti čarováním je. Spisovatel něco uzmul z pokladu, který je strážěn anděly nebo ďábly. Vešel do zakázané jeskyně, kam ne bez trestu vstupuje básník se světlem, aby tam prošlel křídla..., jak praví Vladimír Holan. Napsání každého pořádného díla je pro spisovatele silným zážitkem, po ukončení následuje ztráta smyslu a pocit prázdnoty. Moji nejmilejší Virgínii Woolfovou museli po napsání každé knížky hlídat, aby si něco neudělala. Jednou ji neuhlídali. Naplnila si kapsy kameny a šla tak daleko do vody, až se utopila.

V říjnu hru dopsal a v květnu už měla premiéru v Burgtheatru ve Vídni. Proti uvedení jako by se opět ďáblové spikli, mstili se snad za to, že jim vlezl do dílny a chce na ně něco prozradit. Pamatuji si, jak si zoufal, když od Pavla Landovského, který tam hrál tajemníka, dostával zprávy o tom, jak zkoušky probíhají. Nikdo hru nepochopil, snad jenom herec, který hrál Fistulu, ten prý se na nic neptal a byl pak nejlepší. Ostatní rozbírali hru na prvočinitele, nezkoušeli, ale diskutovali a chtěli všechno vysvětlit. Pamatuji si, jak režisérka napsala dopis, v němž vypsala své pojetí hry a přála si, aby autor vysvětlil úplné ptákoviny. Ta hra je mimo jiné proti

psychologizování a falešné duchovědě, proti scientismu a zneužitelnosti všeho, co je přirozené, a to přesně se stalo jejím osudem. V Burgtheatru ji rozbírali kousek po kousku, pletli do toho psychoterapii a psychoanalýzu, protože hra byla pro ně příliš hluboká a oni se té hloubky zalekli; vlastně nevěděli, co s tím. Jedině Landovský a rakouský Fistula věděli, že herec nemusí hře rozumět, ale musí ji cítit a hrát ji ze svých vlastních hlubin, čímž zprostředkuje divákovi pochopení. Pak si do ní může zasadit sám sebe a stát se postavou. Jan Grossman kdesi napsal, že kladný hrdina Havlových her je divák. Jenže tady herci a režisérka chtěli vnutit divákovi způsob, jakým hře porozuměli oni. Intelktualizovali asi proto, že se báli. Já se také dodnes bojím Kafky anebo Nietzscheho a nic mi nepomáhá, že se stovky nebo snad tisíce lidí živí jejich přezvykáním a vysvětlováním. Jak vůbec může někdo být tak nafoukaný, že si troufne analyzovat Kafku nebo psychoanalyzovat Hermana Hesseho – dávno mrtvé. Ti lidi jsou tak nenechaví, že vyhrabou tajemství a zneuctí ho. Autor přece sám nejlíp věděl, proč otvírá kráter a kam až posvítí. Režisérka v Burgtheatru nakonec musela odstoupit, protože se herci proti ní vzbouřili.

Byla premiéra, kterou Václav pochopitelně neviděl. Následovaly kritiky, od nadšených až po zdrcující. Václav namluvil svou hru velice hezky na magnetofonový pásek a ten se rychle rozšířil po domácnostech. Pochopila jsem ji však, až teprve když jsem ji viděla na Hrádečku na videu. Andrej Krob natočil s kulisáky, nočními hlídači, s neherci tříhodinovou inscenaci. Foustku hrál Ivan Havel. Hrála tam členka VONS Jarmila Bělíková a mluvčí Charty Petruška Šustrová. Pracovali na tom dva roky, protože se zřídkakdy mohli sejít.

Došlo mi, že hraje založená na strachu. Že Fistula, český umaštěný a upatlaný dáblík, vlastně ani moc duši nechce a Foustka,

český Faustík, se bojí o existenci, kterou si plete se životem. Je nestatečný a nabízí všechno Fistulovi sám. Fistula si ho nemůže vážít, on je také český čert, zdomácnělý někde v kurníku, olepený slepičinci. Foustka je upadlý Faust, odpadlík od marxismu, který se tajně zabývá psychotronikou. Když vyvolá ďábla, ani nepozná, že je to on. Foustka je úředník, žádný vznešený vědec, který se pokouší vzít si něco z toho, co inspiruje všechnen pohyb a pokrok. Nic není v té hře velebné, všechno je uválené, běžné, znehodnocené. Fistula se mi zvláště líbil, protože chvílemi vypadal jako ďábel a chvílemi jako anděl. V jeho tváři byla zároveň práskanost i nevinnost a měl s Foustkou takovou práci, až mi ho bylo chvílemi líto.

Zírala jsem na Havlovo–Krobovo Pokoušení tři hodiny a zdálo se mi krátké. Naše společná kamarádka mezitím odešla do lesa, protože ji to nudilo a štválo. Jak říká autor, je to hra zneklidňující.

Trochu jsem se bála. Ani já nedohlédnu hlubin a nevím, co ta hra naznačuje a jestli je zlou věštbou. Před jak hrozným a neovladatelným koncem nás varuje poslední vír, který Vašek tak dobře umí, ale který se i jemu jako autorovi vymyká. Ten vír, na který upozornil Jiří Voskovec v předmluvě k Havlovým Hrám.

22. ledna 1986 zveřejnila nadace Erasmovy ceny (Praemium Erasmianum), že Václav Havel dostal Cenu Erasma Rotterdamského za rok 1986. V březnu napsal Václav děkovnou řeč. Do Holandska opět pochopitelně jet nemohl.

Mottem této řeči je, že každý z nás, byť byl sebebezvýznamnější a sebebezmocnější, může změnit svět. Zní to neuvěřitelně, ale každý z nás může pohnout zeměkoulí. Musí začít u sebe, sebrat odvahu, být bláznem v duchu Erasmově, neboť jenom blázni stavějí ubohou moc svého psacího stroje proti moci státní byrokracie. Existuje jedna Evropa, Západ si to čím dál víc uvědomuje a dává

najevo tím, že se východních bláznů zastává a bere je v ochranu. Tak začíná zvolna znovu žít odkaz velkého Evropana Erasma, jenž je personifikací evropské integrity. Mluvčí Charty 77 poslali Nada-ci Erasmovy ceny děkovný dopis, neboť cena byla rovněž udělena Chartě a stala se oceněním její práce. 13. listopadu 1986 se konal v Rotterdamu slavnostní ceremoniál udělení ceny. Havlovu děkovnou řeč pronesl jeho přítel, herec Jan Tříska. Při této příležitosti také vyšla kniha, kterou uspořádal Jan Vladislav, další přítel žijící v emigraci. Jmenovala se Václav Havel or Living in Truth. Rudé právo na to všechno reagovalo článkem, z něhož citovat netřeba. Stačí název: Tučná výslužka z Holandska. 7. února 1987 na slavnostní večeři u holandského velvyslance v Praze převzal Havel diplom o udělení Erasmovy ceny.

Je zatahován čím dál víc do politiky a nemá čas na psaní. Do Prahy přijíždějí ministři zahraničí a jiné politické osobnosti ze Západu a setkávají se s oficiálními představiteli moci, ale také s opozicí, s Havlem, s mluvčími a zástupci Charty. Policie se snaží takovým schůzkám zabránit tím, že vždycky Václava a mluvčí zavře do domácího vězení anebo je rovnou internuje na osmačtyřicet hodin, dokud návštěva neodjede. Často se to však policii nepodaří, buď proto, že není informovaná, nebo nereaguje dost rychle. Představitelé západních států začínají chápat, že jejich zájem o kontakt s opozicí ve státech východní Evropy je důležitý pro demokratizační vývoj v rámci celé Evropy. Jako by se odkaz velikého Erasma opravdu začal naplňovat.

V září 1987 se Havel stal členem redakční rady samizdatového měsíčníku Lidové noviny, který vydával Jiří Ruml a Rudolf Zeman. Opozice má svoje noviny a ty už nejsou strojopisně rozepisované, ale xeroxované. Havel napsal úvodní článek Co lze a co nelze očekávat.

O divadle

Pokoušení způsobilo, že přátelé začali faustovat s Havlem. Vznikl z toho sborník, který věnovali Vaškovi k padesátinám a vyšel v Edici Expedice v roce 1986. Téma prastarého paktu s ďáblem možná také nějak tajemně a vnitřně souviselo s oním myšlenkovým návratem do Evropy, s potřebou najít staré a společné kořeny, vrátit se k archetypům, které propojují západní kulturu s kosmickou zkušeností lidstva, jak se říká v prologu k Faustování s Havlem. Takových evropských archetypů je jen několik: svatý Jiří, grál nebo Golem. Napadá mne, že Václav, tak jako mnohokrát předtím, předjal to, co bylo ve vzduchu, tak jako tolikrát už uplatnil svůj dar, že se umí na jednotlivosti podívat z nadhledu, vidět je všechny najednou, popsat souvislosti a dát celku smysl. Faustovské téma viselo ve vzduchu a on je první vycítil, uchopil a stáhl na zem. Proč by se jinak tolik lidí zabývalo Faustem dál a pokoušelo se pochopit ho znovu z hlediska naší současné zkušenosti. Možná proto, že v době, kdy faustovské téma vzniklo, stála evropská společnost také na prahu nového věku. Václav chtěl ve své hře ukázat, jak si stojíme v době před velikou změnou v myšlení i konání. Jak se obvykle stává, na kontinentě to nepochopili. Lépe hře porozuměli na scéně Royal Shakespeare Company ve Stratfordu, kde byla premiéra 30. dubna 1987. Vašek vyprávěl, že Angličané viděli na Hradečku amatérskou inscenaci Krobovu a že se jim líbila. Říkali prý, že jsou v pokušení něco z ní ukrást.

Václavovi se podařilo znovu přijít s něčím, co všichni cítili, že se přibližuje, ale nikdo ještě nevěděl, co to je. V jeho Faustovi je upadlost dnešní doby a člověka, kdy, jak konstatuje Ivan Havel,

i ďábel spláče nad výdělkem a Faust už není alchymista ani vznešený zasvěcenec. Nebe i peklo mají své trapné napodobeniny v každodenním životě nás všech.

Faustování se stalo důvodem k založení časopisu O divadle. Filozofové Ivan M. Havel, Martin Palouš, Helena Webrová, Radim Palouš, Pavel Bratinka, Daniel Kroupa a Zdeněk Neubauer, kteří každý rok jezdili na Hrádeček na Akademie, dali dohromady sborník. Ti ostatní jako Ivan M. Jirous, jehož faustování se Vaškovi vůbec nejvíc líbilo, protože se mu zdálo, že nejlíp vystihl záměr hry, Petruška Šustrová, Sergej Machonin, Ivan Palec také napsali, co si o hře myslí. Olze Havlové bylo líto, že by texty někde zapadly, a tak vymyslela, že by bylo dobré založit časopis. Do svého bytu U Dejvického rybníčku svolali s Vaškem schůzku všech potenciálních redaktorů a přispěvatelů. Přišli Sergej Machonin, který mi poskytl tyto informace, Karel Kraus, František Pavlíček, Ivan Klíma, Josef Topol, Vlasta Chramostová, Standa Milota, Zdeněk Urbánek, Milan Uhde a diskutovali o koncepci divadelní revue. Karel Kraus byl jmenován šéfredaktorem. Anička Freimanová tajemnicí redakce a Olga Havlová vedla pokladnu a výrobu. Pomáhala jim Věra Dvořáková. Postupně došli k názoru, že by bylo dobré každé číslo věnovat jednomu tématu. Dlouho trvalo, než číslo promysleli, prodiskutovali, vymysleli kostru a našli autory jednotlivých článků. Chtěli všechno své psaní vztahovat k otázkám divadla, které je pátráním po nadosobním smyslu lidské existence. Kupodivu, brzy našli i ve strukturách lidi ochotné psát pro ilegální časopis pod pseudonymy, a tak se vyhnuli nebezpečí, které notoricky pronásledovalo každý nezávislý časopis. Nebezpečí, že se autoři v myšlenkách opakují. Lidé ze struktur vyjadřovali svůj kritický názor na postavení divadla v totalitní společnosti. Časopis O divadle se mezi divadelníky v oficiálních divadlech brzy stal

populárním a vnášel sem nové myšlenky, pochybnosti a trochu jiného a méně závislého ducha. I v oficiálních divadelních institucích, jako byl Kabinet pro studium českého divadla ČSAV, měl časopis své lidi a postupně přicházeli a připojovali se další, přitahování myšlenkovým ohniskem, které vždycky okolo sebe vytváří magnetické pole. Ve zdánlivě nehybné společnosti vzniklo další centrum pohybu, středisko myšlenkové i společenské. Významnou roli tam hrál Přemysl Rut, který se stal výkonným redaktorem a zástupcem šéfredaktora. Václav uměl přitáhnout lidi, promíchat je, mladé a staré, disidenty a lidi ze struktur, reformní komunisty a underground, a to bylo nejdůležitější. Překračoval hranice mezi zakázaným a dovoleným anebo trpěným. Rozšiřoval a rozpouštěl hranice ghetta, které by muselo časem myšlenkově i společensky upadat, kdyby zůstalo uzavřené.

O výrobě časopisu redaktoři z bezpečnostních důvodů nevěděli téměř nic. Olga a Anička shromáždily rukopisy a pak je odvezly k písárce. Měla co dělat, protože revue byla tlustopis o 350 až 400 stranách. Lidé ze struktur xerozovali opsané číslo na hlídaných a evidovaných strojích, tajně. Není třeba vysvětlovat, co riskovali. Korektury dělala Eva Lorencová a Olga, Anička a další dobrovolné pracovnice je pak přenášely do všech čísel, kterých bylo 100 až 200. U Havlů byly všude rozložené stránky, po zemi, po křeslech, židlích a stolech, nesměly se najednou otevírat dveře a okna, aby se stránky nerozletěly, a nikdo nesměl rušit. Dobrovolnice chodily od jedné stránky ke druhé a opravovaly. Díky tomu byl časopis O divadle jedním z mála bezchybných časopisů. V časopisech, které se dělaly na koleně, často stránka vypadla anebo byla přehozená a hemžilo se překlepy a pravopisnými chybami. Olga byla jedna z nejsvědomitějších a nejtrpělivějších lidí, které znám. Vázání časopisu obstarával Zdeněk Urbánek. Vozil pak plné auto „výtisků“,

které vypadaly jako špalky dříví. Časopis se prodával abonentům. Takový abonent je pak půjčoval zájemcům, kterých byly desítky, a člověk se těžko dostával do pořadníku. V divadlech byli zvědaví, co v časopise O divadle píšou o jejich inscenacích, a postupně se ke kritice oficiální vytvořila paralelní kritika. Důležité také je, že se tím obnovila kritika vůbec, protože v letech normalizace kritika až na malé výjimky v časopisech umírala. Oficiální kritiku nikdo nebral vážně a v neoficiální kultuře často jeden druhého chválil, protože mu ho bylo líto. Všechno to vzájemné prorůstání oficiálního a neoficiálního, pohyb na pomezí, vyvrcholily setkáním redakce a spolupracovníků ilegálního časopisu s lidmi z oficiální kultury ve Vyšehradské bráně. Byli tady lidé z Divadla na provázku, z HaDivadla, z Realistického divadla, z pražského Divadelního ústavu a vypadalo to jako vzpoura všeho, co je živé, proti tomu, co je řízené a indoktrinované. Bylo to obrození českého divadelního života, setkání po letech, a vlastně příprava na listopadovou revoluci. Lidé se přestávali bát. V pátém čísle časopisu O divadle nebyl už ani jediný pseudonym a bylo to také poslední číslo, protože při přípravě šestého čísla Václava zavřeli.

V říjnu 1987 se Havlovi podařilo napsat zatím poslední hru Asanace, uprostřed různých setkání s ministry zahraničí, s vicekancelři, se zastánci lidských práv, při psaní petic a příležitostných textů a během policejních šikan probíhajících předtím anebo potom. Je to hra o pseudoobrodě, o perestrojce, kterou se moc pokouší předstírat, ale už jí nikdo nevěří, navíc jí to ani nejde. Touto hrou se Havel vrací k tématu svých dřívějších her, tedy před Largo a Pokoušení, ale absurdita života jako by mezitím předběhla absurdnost jeho her.

3. září 1988 se Václav poprvé objevil veřejně na pódiu, vypadal, jako by vylezl z podzemí, a mžoural proti kameře na folkovém

festivalu v Lipnici. V rozhovoru s konferenciérem, který ho tam vytáhl a měl z toho pak veliký malér, Havel řekl, že stál naposled na pódiu přesně před devatenácti lety a třemi měsíci. Nijak se nezměnil, byl stejně nervózní jako tenkrát. Diváci propukli v jásot, později ho obklopili a chtěli autogramy. Kdyby byl tušil, že ho už zakrátko čekají plná náměstí!

Folkový festival v Lipnici, který se až do té doby konal každý rok, byl příští rok zakázaný. Stejně tak Bratislavská lyra, kde zpívala Joan Baezová a slovensky provolala slávu Chartě a Václavu Havlovi, který byl v hledišti. Následovaly ovace a bylo po Lyře. Když jsme byli v Okrouhlici v sokolovně na vystoupení Jasně páky, Václav je prosil, aby o něm z pódia nemluvili. Nechtěl být likvidátorem všech kulturních podniků, na kterých se objevil.

V září 1988 jsme se měli sejít na Hrádečku na pravidelné čtvrtletní schůzce spisovatelů. Jeli jsme autem se Zdeňkem Urbánkem a Petrem Kabešem. Když jsme přijeli na první odbočku, která vede na Hrádeček, spatřili jsme uprostřed vozovky veliký bílý terč s červeným okrajem, úplně nový, podepřený jakousi kozou narychlo stlučenou ze dřeva. Jeli jsme na další přístupovou cestu, tam byl také a potřetí jsme na něj narazili za Mladými Buky. Tam už před terčem stáli Milan Jungmann, Sergej Machonin a Eva Kantůrková s embéčkem. Domluvili jsme se, že Zdeněk a Milan odvezou auta do Mladých Buků, aby nestála v polích, a my zatím půjdeme pěšky směrem k Hrádečku, který byl vzdálený tak dva kilometry. Stáli tam s autem ještě nějakí houbaři, kteří nevěděli, zda mají zákaz přestoupit, nebo ne. Dohadovali se, že je to možná kvůli tomu básníkovi, co tam někde v lese bydlí. Chtěli jsme jim říct, že na houby mohou, že tenhle terč není jejich, ale náš, ale raději jsme je nechali v nejistotě. Vydali jsme se s Petrem, Evou a Sergejem po kukuřičném strništi. Protože jsme si mysleli, že číhají za kopcem, nešli

jsme po silnici. Také jsme je pak z kopce viděli. S jedním policejním autem a jedním civilním stáli za vrškem na rozcestí. Byl jasný, průzračný zářijový den, po nebi táhla bílá oblaka, foukal vítr na draky, na vzdálenějším obzoru byla Sněžka a Černá hora a po bližším obzoru se pohybovaly dvě postavičky a to byli naši průzkumníci, Zdeněk a Milan. Přišli k policajtům, šacovali se, ukázali občanky, pak chvíli gestikulovali, to se hádali, pak šel policajt do policejního auta a chvíli tam zůstal, to někam volal vysílačkou, vrátil se, znovu gestikulovali a pak se pomalu vraceli po silnici k Mladým Bukům. Stáli jsme na kopci a přesně věděli, co se odehrálo.

Hrádeček je obšancovaný a nepustí nás tam, jenže nám se nechtělo vzdát to před cílem. Zatím nás neměli, šli jsme tedy dál. Když jsme přišli na silnici, kterou lemují javory, svěřila jsem Evě, že mám u sebe Placákova Medorka, že je Vaškův a nerada bych o něj přišla. Eva řekla: Uděláme mrtvou schránku. Zabalili jsme Medorka do igelitového pytlíku a uložili ho v dutém stromě.

Pokračovali jsme po silnici, když se objevila Olga se psem Goldou. Řekla, že Hrádeček je obklíčený už od včerejška a že Hanzelku a Zikmunda už odvezli do Trutnova na policajťůru. Ukázala jsem jí, kde je mrtvá schránka, a poprosila, aby ji vybrala, až bude vhodná chvíle. Olga nám navrhla, abychom šli na Hrádeček lesem, a pověřila mě, abych výpravu vedla, protože jsem byla v lese na houbách a znám ho. Povídala, že nechá otevřené dveře z pracovny do zahrady, že dům vypadá obklíčený jen ze strany, kde je silnice. Šli jsme tedy lesem a já měla malou duši, že zabloudíme. Bylo to jako v Hubičce, scéna s pašeráky, a tak Sergej zazpíval: Dál, jen dál...

Uprostřed lesa, který byl tak hustý, že sluneční paprsky ve zlatistých pruzích sotva prosvítaly, Petr Kabeš navrhl, že bychom si mohli udělat piknik. Když nás seberou, až vyjdeme z lesa, může

z toho být osmačtyřicítka a v tom případě je dobré se najíst a napít. Vytáhli jsme tedy zásoby. Sergej měl Jungmannův kastrol s pečeným vepřovým, já měla švestkový koláč na plechu, který se v lese ukázal být velmi špatným zavazadlem, navíc jsem koupila po cestě kytice mrkví, ředkviček a aster. K tomu jsem měla lodičky na podpatcích, které jsem v kukuřičném strništi ostrouhala až na dříněk. Eviným pilníkem na nehty jsme krájeli maso a koláč a otevřeli láhev vína. Asi hodinu jsme hodovali a nepřetržitě se smáli. Když jsme skončili a vstávali, Petr povídá: „Kdyby už nebylo nic, tak to bylo dobré a stačilo to.“

Podařilo se mi vybloudit z lesa u úlů, jak řekla Olga, a dostali jsme se na Havlovu zahradu. Asi sto metrů před námi čněla střecha kýženého stavení. Stáli jsme nerozhodně v sadě, nechráněni lesem, byli jsme odevšud vidět, a my zatím neviděli nikoho. Poslali jsme Petra na výzvědy a neminulo pět minut, objevil se a za ním dusali příslušníci, brunátní ve tváři, zpocení, a za nimi civilisté. Obklíčili nás a ptali se, co tu děláme. Eva řekla, že jsme na houkách, ale oni se nesmáli. Vypadali, jako by zatýkali atentátníky na prvního tajemníka ÚV. Chtěli občanky, sebrali nám je a řekli, že nám je vrátí v Trutnově, protože jsme zadržení. Vedli nás pak s kohortou kolem stavení, z něhož vyběhli Olga, Vašek a Kešot. Objali jsme se a já jim dala květiny a mrkve.

„Co budeme dělat s tím gulášem?“ říkal Vašek a policisté vykřikovali: „Rychle, rychle, nezdržovat se.“ Na silnici nás strčili do aut a cestou bloudili. Ptala jsem se jich, odkud jsou, a ukázalo se, že až z Moravy. Kolik jich asi muselo hlídat tři dny v okruhu o průměru nejméně šest kilometrů kolem Havlova stavení. A co to stálo peněz.

Vaška přivezli do Trutnova za námi. Brali nás pak jednoho po druhém. Ptali se mne, co se na Hrádečku chystalo. Řekla jsem, že

o ničem zvláštním nevím. Pak se ptali, jestli mi nevadí, že moje díla budou vycházet až po mé smrti. Řekla jsem, že s tím musí každý spisovatel počítat. Pak se mne ptal jeden ze dvou fousatých fešáků v kostkovaných košilích, jestli bych s ním šla v Praze do baru. Řekla jsem, že ne, a tak to šlo asi hodinu.

Až večer jsme se sešli v hospodě a policejní auto nás doprovázelo směrem na Prahu až na hranici okresu.

Demokracii pro všechny

V říjnu 1988 se připravoval manifest Demokracii pro všechny a diskutovalo se o něm víc než o kterékoliv jiné petici. Mnoha disidentům připadalo, že už nemá cenu, aby pořád stejní lidé podepisovali manifesty a ostatní se na ně dívali. Z toho důvodu také svůj podpis nepřipojili někteří, kteří až do té doby podobné texty podpisovali. Cítili, že napětí mezi obyvatelstvem a mocí roste a že by se toto vznikající lidové hnutí nějak mělo spojit s opozicí, jenže nevěděli jak. Pamatuji se, že jsem o tom tenkrát mluvila s Petrem Pithartem, který přemýšlel o prohlášení, které by bylo přijatelné pro lidi z establishmentu. Nesmělo by být formulováno tak jako třeba Charta, a zároveň by nesmělo být bezzubé. Nejstatečnější prohlášení napsal v létě Ivan Martin Jirous neboli Magor. Jmenovalo se Tak dost a podepsal ho ještě Jiří Tichý. Obžaloval v něm komunistickou stranu a její vládu z konkrétních zločinů, které napáchala během posledních čtyřiceti let. Oba je zavřeli a Magor seděl až do listopadu 1989.

21. srpna 1988, v den dvacátého výročí okupace země sovětskou armádou, zasáhly pořádkové oddíly v ulicích hlavního města proti demonstrantům.

Manifest Demokracii pro všechny byl mnohem tvrdší než Charta, předem tedy vylučoval možnost, že by se lidé masově připojovali. HOS – Hnutí za občanskou svobodu – v tomto manifestu poprvé po mnoha letech vyslovilo myšlenku, že komunistická strana nemá právo držet si vedoucí roli ve státě. Bylo důležité to říct a někdo to říct musel. Manifest podepsalo asi dvě stě šedesát lidí. Zdá se, že to není mnoho, aspoň cizí novináři očekávali, že

jich bude víc. V duchu přestavby měli představitelé moci spoustu řečí o demokracii. Čekalo se, že 28. října 1988 bude manifestace a že policie zasáhne tvrději než jindy. Lidé zlověstně mlčeli a sledovali, jak jim komunisté zakázali vycházet na ulice a na náměstí ve středu města a oslavit sedmdesáté výročí založení demokratické republiky. Moc se nerozpakovala vyhrožovat, že zasáhne proti všem, kdo se budou pohybovat po ulicích, a že použije všech prostředků. Dokonce naznačovali, že budou střílet. Rodiče zamykali své děti doma, odváželi je násilím na chalupy, aby nemohly jít manifestovat.

Napětí rostlo a houstlo každým dnem. 26. října bylo oficiálně zahájeno trestní stíhání ve věci manifestu Demokracii pro všechny. Signatáři byli přepadeni ve svých domovech a odvezeni na různá místa, dokonce do různých měst, kde byli zavřeni čtyřicet osm hodin v celách předběžného zadržení. 27. října byla v bytě Václava Havla v Praze i na chalupě na Hrádečku domovní prohlídka. Kromě mnoha knih a písemností mu zabavili i počítač. Václav nebyl doma. Dopadli ho však ten den večer a až do 31. října drželi ve věznici v Ruzyni. Asi pět tisíc lidí se o slavnostním dnu odpoledne shromáždilo na Václavském náměstí a později na Staroměstském. Provolávali hesla, zpívali hymnu. Pořádkové oddíly v helmách se štíty a s obušky vyběhly na povel ze Staroměstské radnice a začaly bezhlavě mlátit bezbranný a pokojný dav. Brali lidem kamery a rozbíjeli je o zem. Z Dlouhé ulice vyrazila vodní děla, voda bezohledně podrážděla nohy matkám, dětem, důchodcům, kteří si vyšli na procházku a zamíchali se do manifestace.

Správcové domů měli nařízeno zamknout domy kolem Staroměstského náměstí, aby lidé neměli kam utéct. Když se někdo dobýval do domu, policisté ho u vchodu zmlátili anebo sebrali. Zadržené odváželi v autobusech. Mnoho lidí bylo raněných, ku-

podivu nikdo smrtelně. Ale hodně účastníků se smrtelně naštvalo, protože zásah byl nepřiměřený a ozbrojenci mlátili nevinné lidi. Mladí lidé se rozhodli, že to nevzdají, policejní výzvu přijali a rozhodli se, že budou v nerovném boji pokračovat. Policie zasáhla tímto způsobem už v srpnu, ale v říjnu přímo běsnila. Povídalo se, že celou akci řídil Miroslav Štěpán. Ukázal tak jasně a potom i doslova vyjádřil, že politická moc si nenechá do ničeho mluvit, že se nebude s nikým bavit. Funkcionáři mají plná ústa demokracie, ale československá verze přestavby neznamená demokratizaci veřejného života, ale jen další a zřetelnější útisk. Manifestace v srpnu a v říjnu usvědčily moc z věrolomnosti. Ukázalo se, že přestavba je opět jen notoricky opakovaná pseudoobroda, dobře známá nejen z Havlových her, ale i ze skutečného života.

Zdálo se, že moc se nerozpakuje použít jakýchkoliv prostředků, aby se udržela, že je s to zavřít nebo internovat své nepřátele a zavést v zemi teror. Zakázala také symposium Československo 88, které chtěly zcela otevřeně pořádat nezávislé iniciativy. Představitelé iniciativ o tom předem informovali předsedu vlády Ladislava Adamce. Havel jednal o připravovaném sympoziu na předsednictvu vlády. Byli pozváni historikové, politologové, novináři, kteří se zajímají o Československo a jeho dějiny. 10. listopadu se Václavovi podařilo ve vestibulu hotelu Paříž symposium symbolicky zahájit a hned poté byl před zraky účastníků zatčen. Byl propuštěn v pondělí 14. listopadu. Policie jen čekala na záminku, aby ho mohla zavřít na delší dobu. Paralelní symposium se konalo ve Vídni, Václav tam telefonoval a omluvil se účastníkům za nezdařené setkání v Praze.

Moc byla hysterická. Čím víc předstírala, že pracuje na přestavbě a demokratizuje společnost, tím víc útočila. V březnu 1989 poškodili koleje, aby se lidé nedostali tramvají na pouť ke

svaté Anežce ve Svatovítské katedrále. Metro nesmělo zastavit ve stanici Hradčanská. Přes půl milionu lidí podepsalo protestní katolickou petici. Její autor Augustin Navrátil byl odsouzen k pobytu v psychiatrické léčebně. V Maďarsku už Imre Pozsgay prohlásil, že v nové ústavě nebude zakotvena vedoucí úloha komunistické strany, a v Československu bylo zahájeno trestní stíhání proti těm, kteří podepsali podobnou výzvu v manifestu HOS Demokracii pro všechny.

Havel o tom napsal francouzskému prezidentovi před jeho oficiální návštěvou Československa. A hle, za tři neděle po propuštění z Ruzyně snídal s Françoisem Mitterrandem, spolu s dalšími zástupci nezávislých iniciativ. Den nato řečnil na první povolené manifestaci na Škroupově náměstí.

10. prosince se stalo něco, co opozici na chvíli vykolejilo a částečně i rozštěpilo, protože názory se začaly různit, bohužel i bohudík jen dočasně. Na Škroupově náměstí v Praze se konala první povolená politická demonstrace. Mluvil tu Václav Havel, Ladislav Lis, Václav Malý, Rudolf Battěk, Vlasta Chramostová, Jana Petrová, Petr Placák, Jan Urban, zpívala Marta Kubišová, veřejně se podepisovala petice za Magora. Standa Milota držel řečníkům nohy, aby nespadli z praktikáblu.

Někteří soudili, že představitelé moci budou teď třeba chtít vést dialog, že se nemá na jejich ústupky reagovat vstřícně, že se mají nechat v izolaci, protože se v poslední době tolik zdiskreditovali. Manifestace na Škroupově náměstí vypadala jako částečné vítězství. Ovšem byl to jen mocenský ústupek před dalším útokem, který se blížil v podobě Palachova týdne v lednu 1989.

Týden Jana Palacha

2. ledna 1989 zaslalo třináct zástupců nezávislých občanských iniciativ Obvodnímu národnímu výboru Praha 1, odboru pro vnitřní věci, informaci o konání pietního aktu k uctění památky Jana Palacha. Odbor vnitřních věcí vzpomínkový akt zakázal. Občanské iniciativy rozhodly, že podle zákona nepodléhá pietní akt schvalovacímu řízení, dokonce v zákoně ani není povinnost ho oznámit. Přes zákaz ObNV se krátce sejdou u pomníku svatého Václava a položí tam květiny. Podepsáni byli Petr Placák za České děti, Tomáš Hradílek, Dana Němcová a Saša Vondra – mluvčí Charty 77, Heřman Chromý, Stanislav Penc jr. a Ota Veverka za Mírový klub Johna Lennona, Ondřej Černý, Jana Petrová, Miloš Zeman za Nezávislé mírové sdružení, Petr Bartoš, Pavel Jungmann a Bedřich Koutný za Společnost přátel USA.

9. ledna dostal Václav Havel anonymní dopis. V dopise se psalo:

„Pane Havel,

plně se ztotožňujeme s činností Charty 77, která je světlem v této ponuré společnosti a obhajuje lidská práva, svobodu projevu a volnost církví. Řada z nás studentů je odhodlána rozhodujícími činy podpořit Vaši záslužnou práci a zasadit se o přiznání politických práv pro Vaše úsilí. Na důkaz těchto slov dne 15. 1. 1989 v odpoledních hodinách na Václaváku u koně opět zazáří jedna lidská pochodeň. Pevně věříme, že tento čin probudí celý národ ze společenské a politické letargie a vyburcuje všechny občany k veřejné otevřenosti a k veřejným projevům národní identity tak, jak tomu bylo přesně před dvaceti lety.

Za organizační výbor hromadných sebevražd opět pochodeň č. 1.“

Václav se o tomto zvláštním dopise radil s přáteli, dopis přišel poštou, byl napsán hůlkovým písmem a mohl být také policejní provokací. Rozhodl se, že musí použít všech dostupných prostředků, aby „neznámého mladého přítele“ od zamýšleného činu odvrátil. Chtěl mu napsat dopis a zveřejnit ho, protože doufal, že na jeho slova pisatel dopisu dá, že na ně dokonce čeká. Telefonoval šéfredaktorovi televizního zpravodajství Dušanu Macháčkovi, který si vzal Havlovo číslo a řekl, že mu v případě potřeby zavolá. Nikdy se už neozval. U soudu vypověděl jako svědek obžaloby, že se radil s vedením televize a nebylo mu doporučeno, aby s Havlem jednal. Když Václav nedostal žádnou odpověď, obrátil se na rozhlasové stanice Svobodnou Evropu a Hlas Ameriky, na vysílání v české řeči. Stanice odvysílaly dopis mladému příteli. Václav v něm pisatele nabádá, aby zůstal naživu, protože takové lidi potřebujeme živé, zve ho na Václavské náměstí, ale bez hořlaviny. 9. ledna předal Václav svůj dopis Státní bezpečnosti a tam mu za jeho zahraniční rozhlasový apel poděkovali. Byl tedy klidný a v následujících interview se nerozpokoval o pietním shromáždění zmiňovat. Schválení dopisu byla však policejní léčka a na tom se posléze zakládá první bod obžaloby – podněcování k účasti na manifestaci. Co měl dělat? Kdyby byl pisateli neodpověděl, dopustil by se podle slov obhájce dr. Josefa Lžičáře ještě závažnějšího trestného činu, protože by se nepokusil zabránit ublížení na zdraví anebo smrti. Činnost, která má odvrátit nebezpečí smrti někoho jiného, má v našem právním řádu zvláštní ochranu.

16. ledna odpoledne se šel Václav podívat na Václavské náměstí. Postával napřed u Domu módy a díval se, jak jeho přátelé kladou květiny k soše patrona české země. Policie je všechny

sebrala, pomalu a neobratně, protože neměla dostatek aut. Když je odvezli, přešel Václav na druhou stranu k Domu potravin, kde opět pozoroval situaci. Kordón policistů začal vytlačovat lidi z Václavského náměstí směrem dolů. Několikrát opakovali výzvu, aby se občané rozešli, jinak policie použije obušky. Václav přešel Václavské náměstí, protože uslyšel výzvu, a rozhodl se, že půjde domů. V momentě, kdy vcházel do pasáže Alfa, vrhli se k němu z davu dva estébáci, jeden byl major Petr Žák, a zatkli ho. Major Žák, který později u soudu vypovídal jako svědek, vyprávěl o všem, co Václav na náměstí dělal, a přitom odmítl doznat, že obžalovaného sledoval. Předložil dokonce soudu fotografie Havla na různých místech na Václavském náměstí. Ty fotografie měly být důkazem, že Havel neuposlechl výzvy, aby šel domů. Tím se dopustil druhého trestného činu, na němž se zakládala obžaloba, totiž že bránil výkonu opatření, tj. vyklizení Václavského náměstí a výkonu pravomoci veřejného činitele.

Havel pozoroval zbytečný zásah Bezpečnosti proti lidem, kteří chtěli v tichosti a na znamení úcty položit květiny k soše. Z lidí, kteří tam pokojně přišli, vytvořila policie sama protestující dav, protože jim bránila, aby setrvali na náměstí. Pyšná moc nedovolila lidem uctít památku mrtvého, a tím tuto památku vzkřísila víc, než by dokázal Havel, kdyby tam řečnil, a možná víc, než by dokázala nová pochodeň, kdyby byla vzplanula. Tváří v tvář obuškům se lidé cítili být ještě víc zavázáni Janu Palachovi, který chtěl svou smrtí varovat právě před násilím. Všechno se jako zázrakem v čase propojilo a následoval týden manifestací na Václavském náměstí. Policie bila a sbírala lidi, ale ti přicházeli znovu a přidávali se noví. Policisté vybrali z vlaku mladé lidi, kteří jeli uctít památku Palacha na vřetatský hřbitov, kam ho policie přestěhovala z Olšan, aby ani tělesné zbytky nezůstaly v Praze a lidé zapomněli. Jak se

v lednu ukázalo, lidé nejenže po dvaceti letech nezapomněli, ale mladí lidé, kteří v devětašedesátém roce ještě ani nebyli na světě, si památku Jana Palacha vzali za svou.

O Václavově osudu bylo rozhodnuto předem, major Žák ho během celé poslední procházky po Václavském náměstí sledoval a hledal záminku, aby ho mohl zatknout. Když ji nenašel, v posledním okamžiku, kdy už šel Václav domů, se k němu vrhl. To všechno nasvědčuje tomu, že i dopis mohl být vějičkou, na niž se měl Václav chytit. Zkrátka, nechtěli ho mít na svobodě.

Znovu ve vězení

Šel jim na nervy, jak sám říká, a tak ho zavřeli. Podle toho taky vypadal soud, který se konal 21. února 1989. Soudila samosoudkyně milicionářka Helena Hlavatá. Svědek obžaloby David Kabzan měl například dosvědčit, že Václav Havel podněcoval k účasti na manifestaci, a přitom tento svědek jako „jediný podnícený nebyl k ničemu podnícen“, protože u soudu řekl, že na Václavském náměstí nebyl. Později sdělil novinářům, že ke svědecké výpovědi byl původně donucen násilím, a na postup příslušníků SNB podal stížnost u vojenské prokuratury v Praze. Svědek obžaloby Kabzan byl po několika minutách výpovědi odveden, protože ohrožoval vážnost soudu.

Svědék Žák, major StB, který Havla zatkl, neměl k zatčení jiný důvod, než že obžalovaný stál na chodníku. S nikým nemluvil, nic neorganizoval, pouze po vyslechnutí výzvy neodešel rychle domů.

Vedoucí některých obchodů na Václavském náměstí vypovídali, že ze své vůle zavřeli obchody, protože se báli, aby dav nevtrhl dovnitř. Všichni zbaběle tvrdili, že vůbec nevěděli, co se na Václavském náměstí děje. Tím došlo ke snížení tržeb a dalšímu ohrožení provozu na Václavském náměstí, což bylo také Havlovi přičteno k tíži a je to zmíněno v rozsudku.

V závěrečné řeči Václav Havel u soudu mimo jiné řekl:

„Jako občan, kterému záleží na tom, aby se naše země rozvíjela v míru a pokoji, pevně věřím, že si státní moc z toho, co se stalo, vezme konečně poučení a zahájí důstojný dialog se všemi složkami společnosti a nikoho nebude z tohoto dialogu vyřazovat tím, že ho bude označovat za anti-

socialistu. Pevně věřím, že se státní moc přestane konečně chovat jako ošklivá dívka, která rozbíjí zrcadlo v domněnku, že je vinno jejím vzhledem. Proto také pevně věřím, že nebudu znovu bezdůvodně odsouzen. Necítím se vinen, nemám tedy, čeho bych litoval, a budu-li potrestán, přijmu svůj trest jako oběť dobré věci, oběť, která je nicotná ve světle absolutní oběti Jana Palacha, jejíž výročí jsme si chtěli připomenout.“

Rozsudek potvrdil v plném rozsahu obžalobu, která byla u soudu vyvrácena. Václav Havel byl odsouzen k nepodmíněnému trestu odnětí svobody na devět měsíců a zařazen do druhé nápravné skupiny, „protože už byl ve výkonu trestu pro podobný trestný čin“. Odvolání podal sám prostřednictvím svého obhájce, odvolání podala i Olga Havlová a bratr Ivan M. Havel.

Za propuštění Václava Havla

Jak se zakrátko ukázalo, bylo uvěznění Václava smysluplné, neboť uvedlo společnost do pohybu a spojilo takzvané strukturáky s disidenty do jedné fronty proti svévoli moci. Jak vypráví Sergej Machonin: „... vykročily do historie tři ženské. Jednoho dopoledne vešla k Machoninům do bytu Anička Freimanová, ještě rozohněná debatou s paní Kačírkovou (*střihačkou z Barrandova a kamarádkou V. H., pozn. E. K.*)... – předmětem jejich diskuse bylo skandální mlčení společnosti k zatčení Václava Havla. Anička pak pokračovala v debatě s mou ženou Drahunou. Usoudily ještě energičtěji, že by se něco dělat mělo. Přišly pak za mého částečného přispění na ideu, že by se měla udělat podpisová akce a že by časopis O divadle měl ten veřejný protest iniciovat.“

Sergej zavolal Zdeňka Urbánka a Přemysla Ruta a za dva dny nato svolal Karel Kraus schůzku do svého bytu. Napsali krátký srozumitelný text a hned si přidělili role náborářů. V prvních dnech to vypadalo černě, stěží sehnali dvanáct významných jmen a Zdeněk Urbánek je uveřejnil v Hlasu Ameriky a ve Svobodné Evropě. Všichni si do smrti budeme pamatovat větu: „Ivan Medek, Hlas Ameriky, Vídeň.“ Poslouchali jsme ji na začátku vysílání celá osmdesátá léta. Hlas Ameriky byl o málo méně rušen než Svobodná Evropa.

„Po odvysílání prvních jmen se prolomily ledy,“ píše Sergej, „a podpisů začalo valem přibývat. V bytech u sběračů, všech členů redakce, se netrhly dveře, začalo se sbírat na vernisážích, v divadlech, na nejrůznějších shromážděních a podpisů byly najednou stovky. Všechno to nosili do generálního štábu ke Krausům do

bytu, obyčejně večer nebo v noci. Karel Kraus a paní Ludmila s pomocníky pracovali do úpadu, sestavovali jednotlivé várky do vysílání, pečlivě je třídili co do sociálního rozvrstvení. Jiskra už dávno přeskočila od divadelníků, spisovatelů a intelektuálů všeho druhu na všechny skupiny obyvatelstva. Z malé podpisové akce se stala celonárodní a celostátní lavina.“

V dubnu se konalo čtvrtletní setkání spisovatelů na Slovensku u spisovatele Kadlečíka. Tam přijel poprvé Jiří Křižan, kterého přivedl Petr Kabeš. Přišla tam za ním Eva Kantůrková s nápadem, že by mohli společně zorganizovat petici za propuštění Václava Havla na půlku trestu, tj. v květnu. Měli necelý měsíc času. Jiří měl sbírat podpisy mezi strukturáky a ukázalo se, že jsou ochotni podepisovat. Jmenovali osmnáctičlenný výbor a akce se rozjela obrovskou a překvapující rychlostí. Zakrátko měli 3 800 podpisů. Podali podnět na prokuraturu a na šéfa věznice a Jiří byl oficiálně pozván k soudu, což se předtím nikdy nestalo. Od soudu Václava pustili domů. Ten den se pořádal u Havlů slavný večírek. Vašek byl vykolejený. Ještě vykolejenější byl Jiří Wolf, kterého ve stejný den propustili po šesti letech z Valdic.

Vašek vyprávěl, že tentokrát měl fešácký kriminál. Nechtěli, aby chodil mezi ostatní vězně, a do izolace ho nemohli dát, protože to už je trest. Proto k němu přidali dva komunisty a dali jim na celu televizi. Ti chlapíci měli vysoké tresty za hospodářské zpro-
nevěry, jichž se dopustili jako ředitelé státních podniků. Pořád nemohli pochopit, proč sedí s takovým zločincem, o němž četli hrozné zprávy v Rudém právu, a proč dostal jenom devět měsíců. Díky němu se však měli dobře. Divili se také, že se ředitel věznice nechává ptát, jestli Havlovi něco neschází.

Několik vět

Večírkem Coming back prošlo asi tisíc lidí a Jirka Křižan tam byl slavný. Hned první akce se mu podařila. Jiří s Kabešem seděli u Havlů na balkóně a pořád někdo přiváděl Václava a seznamoval je. Lidé Vaškovi říkali: „Tohle je Křižan, s tím se musíš seznámit.“ Jirka, který byl už dříve s Vaškem několikrát seznamován, měl pocit, že si ho stejně nepamatuje. Druhý den ráno mu Vašek telefonoval a říkal:

„Pane Křižane, říkalo mně hodně lidí, že jste organizoval petici za moje propuštění, myslím, že bychom se měli seznámit. Co bychom šli spolu na pivo?“

Sešli se v restauraci Na Rybárně. Jak se ukázalo, Václav měl už z vězení připravenou myšlenku. Zhodnotil situaci a shledal, co je nového. Nové bylo, že strukturáci jsou ochotni podepisovat petice, vyslovovat požadavky, jít do čehosi, co ještě není formulováno. Zbývalo jen to formulovat a udělali to hned. Hodí se podotknout, že Václav byl v podmínce a pustili ho na půlku s tím, že nebude dělat žádnou politiku.

„Šli jsme na záchod,“ povídá Jiří „a tam jsme si začali tykat. Pak přišel Saša Vondra, a když mě viděl, řekl, že konečně přichází pořádný chlap, jinak jsou všichni anemický.“

Václav sepsal text petice a Křižan a Vondra mu pomáhali, byli tedy už tehdy nejmenovaní poradci, levá a pravá ruka, jak říkal později pan prezident. Jirka vymýšlel název, zdálo se mu dobré, aby se podobal Dvěma tisícům slov. Vymyslel Několik vět. Petice žádala propuštění všech politických vězňů, aby se přestala omezovat svoboda shromažďovací, přestaly být kriminalizovány různé

nezávislé iniciativy, skončilo se s manipulováním a skrytou cenzurou sdělovacích prostředků a aby se zahájila svobodná diskuse o padesátých letech, pražském jaru, normalizaci atd. Jakmile měli text, bylo rozhodnuto, že Saša s ním půjde mezi disidenty a Jirka mezi strukturáky. Běhali s textem mezi lidi a sbírali připomínky a poznámky. Potom se sešli v restauraci Paroplavba a udělali poslední redakci, u které byl také Zdeněk Urbánek. Text byl hotov a padla otázka: Kdy? Brzy, budou prázdniny a nikdo nebude k sehnání. Nebylo by lepší nechat to na září? Rozhodli se, že to udělají hned. Nejdřív seženou podpisy populárních herců, jako je Bartoška, Suchý, Kratina, Čepek. Všechno bude zatím v tajnosti. Manifest zveřejní, až budou mít tři sta podpisů. Vondra a Křižan napsali k textu svoje jména a adresy, aby lidé věděli, kam se mají obracet. Připsali ještě Standu Devátého, který adresu neměl, protože se zdržoval v ilegalitě, aby se vyhnul vězení.

Pak začali shánět podpisy, nejdůležitější byli dělníci a komunisté. Ke jménu a adrese se připisovalo povolání a členství ve straně. Ke svému velkému překvapení 29. června 1989 měli ne 300, ale 1 800 podpisů. Když jsem jim nabízela svůj podpis, šklíbili se a říkali: Takhle kdybys sehnala někoho, kdo ještě nic nepodepsal. Zkoušela jsem to na české vsi. Obešla jsem všechny, kteří léta nadávali na komunisty, ale neměla jsem úspěch. Jeden mladý člověk řekl, že se musí zeptat tatínka. Potom mi přišel říct, že tatínek mu to zakázal. Vyložil mi, co mu tatínek vysvětlil: mají doma tolik nakradených věcí, že si nemohou dovolit nic podepisovat. Co kdyby k nim přišli.

Václav měl plán akce samozřejmě vymyšlený a rozkreslený, měl přesně rozplánované termíny, kdy se má co vysílat na Svobodné Evropě a na Hlasu Ameriky. Plán dostali estébáci zřejmě přes konfidenta u některé ze zahraničních agentur a vyšel s přísluš-

ným komentářem na první stránce Rudého práva jako faksimile. Rudé právo spustilo palbu, po každém článku se však množství podpisů zněkolikanásobilo nad průměr, který každý týden rostl. Pavel Rímský z Realistického divadla jich nosil denně stovky. Ivan Medek četl podpisy na Hlasu Ameriky z Vídně. Kampaň v Rudém právu a v jiných sdělovacích prostředcích pomáhala, zvláště tím, jak byla emotivní a hysterická.

28. července ztratila moc už úplně nervy a zahájila trestní stíhání. Do Líšnice, kde byl na chalupě Jirka Křižan, přijeli estébáci a udělali domovní prohlídku. Sebrali jen to, co měl zrovna v práci, protože ostatní věci měl poschovávané. Podařilo se mu předat klíče kamarádovi, který odjel do pražského bytu a byt vyčistil. Estébáci pokračovali v Praze a nic nenašli. To je rozzlobilo, a tak začali prohlížet prádlo, osobní a intimní věci. Saša Vondra měl také prohlídku, udělali osm prohlídek ve stejném čase, jak bylo jejich zvykem.

„Moje poštačka byla skvělá,“ vypráví Křižan, „přes zákaz své vedoucí mi hrdinně nosila dopisy. A počet podpisů rostl, už jsme jich měli víc, než měli socialisté členů ve straně, a zakrátko nás bylo víc než lidovců. Koncem léta začaly represe proti sběračům podpisů a v září jsme začali přes Petra Uhla a Aničku Šabatovou sbírat peníze na pokuty. Peníze chodily také na Petra Buriana, s ním nejvíc spolupracovala Olga. Dávali jsme je do džbánu u Vaška a jednou za týden jsme je spočítali a dali do pokladny VONS. Peníze, které zbyly, když přestalo pronásledování, jsme odevzdali do fondu Občanského fóra.“

Na začátku podzimu vznikl Most, iniciativa Michaela Kocába a Michala Horáčka. Havel, Křižan a Vondra byli s nimi v denním styku. Křižan napsal premiérovi Adamcovi dopis, v němž ho na základě úspěchu Několika vět žádal o dialog. Vypadalo to, že

Adamec bude ochoten jednat. Aspoň jeho tajemník Oskar Krejčí se tak tvářil. Ohlásil přes Most, že premiér nechce jednat s Havlem, ale mluvil by s Křižanem. Několikrát odvolal termín, až pak nastal den D, kdy měl premiér Křižana přijmout. Jirka se vystrojil do obleku, který nosil na pohřby, a protože od časů mladosti zmohtněl, byl mu oblek malý. Jezevčík Ferda byl nemocný a někdo s ním musel ke zvěrolékaři. Jirka si tedy uvázal kravatu, vynesl Ferdu, uložil ho do auta, sedl za volant, a auto nejelo. Po delším startování zjistil, že je vybitá baterka. V horku a v malých šatech, které se mu lepily na tělo, tlačil potom embéčko Navrátilovou ulicí, až se dostal na kopec. Tam auto nastartoval a dojel až ke Karlovým lázním, kde se před ním srazil autobus. Ulice byla neprůjezdná, a tak Jirka seděl v autě, kouřil a sypal si popel na oblek. Myslel, že je to ztracené.

K předsednictvu vlády ve Strakově akademii dorazil asi o hodinu později. Tam stáli na chodníku Kocáb s Horáčkem a nervózně kouřili. Pak přišel na dvoreček před vchodem Oskar Krejčí a řekl, že premiér dnes s Křižanem jednat nebude. Chtěl záruky, že dopis nebude zveřejněn ve Svobodné Evropě dřív, než dojde k rozhovoru. Jirka mu slíbil, že na dopis bude embargo deset dní. To také splnil, ale mezitím mu Krejčí telefonoval, že Adamec s ním stejně nebude jednat.

Ani za pět minut dvanáct nebyli členové vlády a ÚV KSČ s to odhodlat se k činu, udělat nějaké rozhodnutí. 15. října 1989 dostal Václav Havel Mírovou cenu německých knihkupců. Oslava se konala v Pavelském chrámu ve Frankfurtu nad Mohanem. Havlovo poděkování, esej Slovo o slovu přečetl německý herec a slavnost vysílala v přímém přenosu německá televize.

Saša Vondra musel koncem září nastoupit trest, tj. šest týdnů, které neodseděl v lednu ve vazbě. Prohlásili, že nežije řádným

životem pracujícího člověka a nevzdal se politické činnosti, což byla podmínka podmínky. Několik vět mezitím podepsalo už čtyřicet tisíc lidí, bylo tu zastoupeno celé spektrum společnosti, přidávalo se Slovensko, zvláště východní. Křižan, Saša Vondra, čerstvě propuštěný z vězení, a Vladimír Hanzel, Havlův osobní tajemník, přijeli o víkendu před 17. listopadem za Václavem na Hrádeček, aby na 10. prosince společně připravili Den lidských práv. Spolu s těmi, kdo pomáhali sbírat podpisy, uvažovali o tom, že 10. prosince, na Den lidských práv, uspořádají setkání signatářů Několika vět na Palackého náměstí. Báli se ale, že je trochu velké. Není nic trapnějšího než málo lidí na velkém náměstí.

Za pár dní jich bylo na Letenské pláni přes půl milionu.

Pamatuji si, že jsem kolem 28. října přišla do filmového klubu s jednou francouzskou novinářkou, která chtěla dělat interview s Křižanem. Ptala se ho, proč nás v opozici není víc, a že třicet tisíc lidí podepsalo manifest Několik vět, jí připadalo málo. Pokoušeli jsme se jí vysvětlit, že záleží na tom, jací jsou to lidé, jaký je to vzorek. V něčem měla pravdu. Na Alexanderplatzu v Berlíně manifestovalo už milion lidí a tady ještě 28. října mlátili pořád stejných pět tisíc a ti ostatní mlčeli a vyčkávali.

17. listopad

V pátek 17. listopadu jsme šli v průvodu studentů kolem Havlovic domu a lidé začali křičet: Ať žije Havel! Překvapilo mne, že vědí, kde Havel bydlí, a potěšilo mne to. Pamatuji se, jak si jednou v létě zoufal, že šel po Karlově mostě a lidé volali: Ať žije Havel! Jsem ztracený, říkal, už znají můj ksicht.

Byl schválně na Hrádečku a Olga byla v průvodu. Dívala jsem se nahoru k oknům a byla temná. V Klubu spisovatelů vyběhlo na balkón asi pět spisovatelů. Neznala jsem je, jeden z nich dělal V oběma rukama a někdo z davu vykřikl: Ať žijí spisovatelé! A někdo, lépe informovaný o tom, kdo může stát na balkóně Klubu, zakřičel stejně silně: Ať jdou do p...

V sobotu přijel Václav do Prahy, přišel Křižan, Vondra a Vláda Hanzel. Když jsme v létě viděli, jak je Václav uštvaný, báli jsme se o něj a uprosili jsme ho, aby si vzal aspoň tajemníka. Když to Vláda bral, netušil, do čeho se namáčí. Byl pak tajemníkem také za revoluce a to bylo naprosto vyčerpávající.

Občanské fórum

V Realistickém divadle se 18. listopadu večer shromáždili divadelníci. Václav se už dlouho stýkal s mladší generací a přátelil se s Karlem Steigerwaldem, Danielou Fischerovou, Janem Follem, Janem Rejžkem, s lidmi z Provázku, z HaDivadla, Činoherního klubu, ze Zábradlí. Když se vrátil z dlouhého vězení, začal chodit do malých divadel, do foyer, do společnosti. Už se ho nebáli a on už neměl pocit, že je svou přítomností ohrožuje.

Smršť v Realistickém divadle nastala, aniž se toho Havel účastnil. Starší divadelníci byli opatrnější, chtěli stávku nějak časově omezit, aspoň někdy hrát a něco předtím přečíst. Mladí herci a studenti se však proti oportunistům vzbouřili a překřičeli je: „Jde se do toho! Už je toho dost!“ A stávku odhlasovali.

Objížděli potom divadla a vyhlašovali stávku.

Okamžitě se připojili také výtvarníci.

Křižan volal Ládrovi Kratinovi z Činoherního klubu, jestli by divadlo mohlo být k dispozici 19. listopadu. Kratina se zeptal a za chvíli volal zpátky, že je to možné. Sešlo se tam několik set lidí, malé divadlo bylo narvané, a založili Občanské fórum. Mnozí tu poprvé viděli Václava Havla na pódiu. Připadal jim, jak mi říkali, příliš roztomilý a málo nebezpečný. Neuměl řečnit, stejně jako mluvčí Charty Saša Vondra, přítel, který ho uvedl. Ale všimli si, že ví, co říká, že má promyšlený program. Jede podle přesně připraveného scénáře, tak, jak byl zvyklý sestavit si předem hru, nakreslit si graficky její kostru, hlavní vstupy, délku výstupů, aby se zachoval rytmus. Také tady měl hotový program a malé jeviště se zaplnilo lidmi, kteří přišli s ním. Formuloval to, co všichni dáv-

no cítí, co si také myslí, jenže to neumějí artikulovat a nepoznají, co se má udělat dřív a co potom. Spojil lidi různých názorů a dal jim společný program. Udělal to v životě už několikrát a vždycky posunul všechno dál, do neznámého prostoru, kam si zatím nikdo netroufal, buď proto, že se to zdálo být nemožné, anebo proto, že rizika se zdála moc velká. Ta revoluce, která v čele s dramatikem začínala tady v divadle, měla motto, které jsme potom pořád všichni opakovali, nahlas nebo v duchu: Je toto možné? Václav to shrnul do věty, že politika je umění nemožného.

Oznámil, že členem Občanského fóra je každý, kdo se jím cítí být. Kdo souhlasí s požadavky, ať je s námi. Diskuse se vedla hlavně o tom, jestli má ještě smysl s představiteli moci diskutovat, jestli mají ještě právo zasahovat do událostí, když dali zmasakrovat pokojný dav lidí s holýma rukama.

V pondělí byl lid znovu v ulicích. Policie a milice zavřela mosty. Studenti ustavili stávkové výbory a obsadili fakulty. Všechny vysoké školy byly polepené prohlášeními a hesly a vlály na nich československé prapory. Všechno to připomínalo stávkou v lednu 1969, ale atmosféra byla jiná. Tehdy něco končilo a tady začínalo. Nikdo nedokázal odhadnout co. Podle někdejší Havlovy předpovědi dějiny jako by se splášily. Jedno bylo jasné, že „už je toho dost“, jak napsal Magor v létě a seděl za to do 29. listopadu.

V pondělí 20. listopadu večer byla schůzka členů výboru Občanského fóra v Realistickém divadle. Všem bylo jasné, že někdo musí promluvit k davům. Někdo je musí organizovat a bude to Občanské fórum. Sdělovací prostředky jsou v rukou moci a neinformují občany státu o tom, co se děje na ulicích. Neví se, co se děje mimo Prahu. Strana a vláda zřejmě doufají, že studenty to přestane bavit. Vyzývají studenty, aby se vrátili do učeben. Tvrdí, že venkov o ničem neví, a tam se to rozhodne. Mezitím už vyjíždějí

z Prahy studenti s videozáznamy o tom, co se stalo na Národní třídě. Chtějí videozáznamy ukázat dělníkům, jsou přece i jejich děti. Do mnoha továren je nepustí. Studenti vylepují na venkově plakáty, které výtvarníci v Mánesu ve dne v noci vyrábějí. Někdo plakáty přes noc strhá. Posílají kazety do rakouské a západoněmecké televize, aby se tam, kam zasáhne signál těchto televizí, lidé dozvěděli, co se děje v Praze.

Svobodné slovo, které napsalo pravdu jako první, zazářilo. Potom venkovské vydání Lidové demokracie. Noviny informují občany o vzniku OF, přidává se Mladá fronta. Studenti si vyzvedávají zítřejší vydání v noci přímo u sazečů a noviny kolportují. Ukázalo se totiž, že některé noviny na venkov vůbec nedošly a záhadně se ztratily.

V úterý 21. listopadu se Kocábovi a Horáčkovi podařilo domluvit první schůzku. Premiér Adamec však řekl výslovně, že nebude jednat s Havlem. Jako když má přijít jen Mikuláš s andělem a čerta nechat doma, protože děti přece byly hodné a zbytečně by je vyděsil. Občanské fórum rozhodlo, že si nenechají svou delegaci kádrovat a že půjdou na jednání jenom s Havlem v čele. Že odmítnou jednat bez něho.

Václav tedy vystoupil z auta s delegací, ale na jednání ho nepustili. Rozhodl namísto, že je v zájmu vlasti, aby delegace OF jednala bez něho. Zpronevěřil se tak rozhodnutí Občanského fóra, ale své rozhodnutí posléze vysvětlil a fórum ho schválilo.

Seděl celou dobu v hale předsednictva vlády a rozmlouval s všelijakými lidmi, místo vrátného přijímal různé delegace s peticemi ze škol a z podniků. Adamec zatím nahoře mluvil o přestavbě, používal zaklínací formulky o demokratizaci, o odstranění nedostatků pod vedením KSČ apod. Ukázalo se, že dosud nepochopil, co se děje. Mezitím ale už ozvučovali Václavské náměstí a Melantrich

půjčil Občanskému fóru balkón. Ve středu 22. listopadu odpoledne promluvil Havel poprvé k davu. Mluvil o Občanském fóru. Jiří Bartoška, herec ze Zábradlí, podal zprávu o jednání s premiérem, jehož se účastnil. Václavské náměstí je plné, že by jablko nepropadlo. Mrzne, až se sráží dech. Jaké je to štěstí slyšet pravdu z balkónu a číst ji v novinách. Lidé jsou v euforii, nemusí ani jíst, ani spát. Zrovna teď jim stačí jenom ta pravda a neuvěřitelnost každé chvíle. Dav odpovídá řečníkům, mluví s nimi. Často mne napadalo, kde se bere génius davu, kdo ho ukázňuje a kdo vymýšlí slogany. Jestli to křičí někdo jako první a ostatní se přidávají, anebo tatáž slova a věty vzniknou v mnoha myslích najednou. Možná, že to má nějakou vyšší režii, kterou dav poslouchá, a ona najednou našeptává do tisíců a statisíců uší. Bylo to jako zázrak a vysvětlení si nežádám. Marta Kubišová zpívá hymnu.

Televize přenáší manifestaci ve studiu Kontakt. Každou chvíli je vysílání přerušeno a místo přenosu z Václavského náměstí je tam nějaká rocková kapela. Pak zase Václavák. Vypadá to, jako by se v televizi u vysílače prali, a ten, kdo na chvilku zvítězí, vysílá to své, dokud ho protivník nepřemůže.

Laterna magika

Občanské fórum hledalo prostor, kam by se mohlo uchýlit. Výtvarníci nabídli galerii U Řečických, kde OF skutečně několik prvních dní sídlilo, tam to však bylo malé a najednou někdo přišel s Laternou magikou. V té době jsem zavolala Vaškovi a řekla, že jsem k dispozici. Že bych mohla třeba pomoci formulovat prohlášení, výzvy, novinové zprávy. Vašek řekl, ať přijdu hned. Přišla jsem asi za dvacet minut.

Bylo půl deváté ráno, někdo v kuchyni mi řekl, ať si uvařím kafe. Za chvíli vyšel Václav z koupelny a potom jsme utíkali ze schodů. Od té doby jsme pořád jenom utíkali. Odnaučil se chodit pomalu. Vaškovo auto řídil Aleš Duda a jeli jsme do Laterny. Aleš jel hrozně rychle. V Laterně byly u dveří stráže a šli jsme pořád dolů. U dveří do Václavovy šatny hlídali dva muži oddaní duší i tělem, Standa Milota a John Bok. John ještě přivedl karatisty jako osobní strážce.

Nikdy jsem nebyla v Laterně v hereckých šatnách. Byl to horký labyrint, v němž nebyl vzduch, nebylo tam snad žádné větrání a všichni kouřili jako posedlí. Když jsme tam přišli po deseti měsících s brazilským prezidentem, který si přál vidět místo, kde seděl štáb revoluce, nemohla jsem pochopit, jak jsme to mohli přežít. V největší šatně, která byla tři krát čtyři metry, se sešel štáb na poradu, asi deset lidí. Všude visely kostýmy, baletní sukýnky a roztodivné příšery, voněly tam šminky a všude byla zrcadla. Nemohla jsem si zvyknout, že se pořád všude vidím, a měla jsem z toho stihomam. Baletky mazaly chleby máslem, pokládaly salámem a vařily kafe. Celá Laterna pracovala pro revoluci. Všechno

bylo chvatné a horečnaté, ale lidé byli na sebe neuvěřitelně hodní a milí. Když dnes čtu první svolání Občanského fóra, jde mi mráz po zádech a znovu se mi vybavuje atmosféra, v níž všichni věděli, že nezbývá nic jiného. Ostatně už na Národní, když jsem uviděla, jak proti nám stojí ozbrojenci, jsem cítila, že mi zas šumí kolem uší dějiny a že se děje, co se má stát.

V pátek 24. listopadu podal demisi Miloš Jakeš, generální tajemník ÚV KSČ, a celé politbyro. Tančili jsme na Václavském náměstí. Všichni byli šťastni, nikdo nemyslel na to, že oni mají armádu, milici, tanky.

V Laterně magice se všichni pohybovali účelně a rychle. Když se někdo mračil, hned se uviděl v zrcadle. Žasla jsem na sněmech OF, kolik chytrých a vzdělaných lidí se najednou vynořilo z nehybné bezdějinnosti, a přesně věděli, co mají dělat. Pracovalo se dlouho do noci, ale hodně jsme se přitom smáli. Chvilími to bylo, jako by Havel napsal absurdní hru, v níž hraje hlavní roli a režíruje ji. Nikdy mu nezapomenu, že mne tam vzal a že jsem byla téměř u všeho konání a jednání. Měla jsem zas jednou povznášející pocit, že jsem ve správný čas na správném místě, že je to nejlepší místo na světě a nepřejí si nic jiného.

Každou chvíli přišlo hlášení, že je ve sklepení bomba. Lidé jen mávali rukou a říkali: Dejte s tím pokoj, my nemáme čas. Stejně reagovali na výzvy, aby nespali doma, že budou v noci přepadeni a zastřeleni nebo internováni, že vojska se stahují k Praze, že bude puč. Všichni věděli, že situace je buď–anebo, a nepamatuji se, že by se někdo bál.

Jedním z mých prvních úkolů bylo napsat Václavův životopis do Svobodného slova. To byla velká událost, protože se měl, poprvé v našem tisku nezkresleně, představit národu. A měla jsem to udělat já. Byla jsem z toho roztřesená, ale pomohl mi Milan

Uhde, který zrovna ten den dorazil do Prahy. Šel s námi 28. listopadu večer do Národního, kde nás Vašek oba dva vytáhl na jeviště. Byli jsme všichni tři špatně a nevhodně oblečení, protože jsme se nestačili převléknout. Milan měl na nohou pohorky s bílými tkaničkami, které zářily tak, že si jich nemohl nevšimnout ani divák na druhé galerii.

Potom jsme jeli na německou ambasádu na večeři a Václav tam převzal mírovou cenu německých knihkupců. Dámy měly dlouhé šaty a my jsme přišli ve svetrech. Omlouvali jsme se panu velvyslanci Huberovi i paní velvyslancové a oni nám to odpustili. Jídlo bylo po několika dnech s rohlíky a salámem skvělé.

Stručný životopis vyšel ve Svobodném slově. Dějiny se daly do ztřeštěného běhu. Čas nás stále předbíhal a my běželi za ním. Naštěstí se ten běh běžel pod šťastnou hvězdou. Měla jsem chvílemi pocit, že všechno má jakousi vyšší režii. Někdy se zdálo, že jsme udělali chybu, ale vždycky se ukázalo, že to, co se chvíli jevilo jako úplně špatné, bylo nakonec to nejlepší.

První dialog

Bylo 26. listopadu 1989. Napřed byla porada v největší šatně a pak se jelo na jednání s předsedou vlády. Stalo se to, co před dvanácti lety navrhovala Charta a všechny další petice. Václav mi řekl:

„Půjdeš s námi. Adamec tam má taky ženskou.“

A tak jsem usedla vedle něho v Orientálním salónku Obecního domu. Novináři nám stáli za zády a jejich dech ohříval vzduch. Byli jako stádo koní, které se nedočkavě chvěje, aby mohlo vyběhnout. Uprostřed stolu byla na stojánku malá československá vlajka. Dojalo mne to a pomyslela jsem si, že to myslí vážně, když ji tam sami postavili. Oni sem přece pozvali nás, a ne my je. Premiér Adamec podal přes stůl Václavovi ruku, pak Standa Milota vyhodil novináře. Byla jsem poprvé v životě na jednání za zavřenými dveřmi. Na jednání, na jehož výsledcích možná záleží osud téhle země. Na výsledky čeká celý svět, protože Československo je už zase po mnoha letech na prvních stránkách novin. Prohlížela jsem si ty lidi na protější straně stolu. Viděla jsem je vždycky jenom v televizi, představovali se Adamec, Mohorita, Čalfa, Kučera. Paní Němcová, předsedkyně Svazu žen, se na mne usmívala. Dívala jsem se potom skoro pořád na premiéra, jak se měnil výraz jeho obličeje, jak se měnila barva tváře. Za jeho hlavou hustě sněžilo. V únoru také sněžilo, myslela jsem si. Překvapovalo mne, že se s těmito lidmi dá mluvit tak normálně, že jednání je věčné, stručné, rychlé. A že to nemohlo být dřív. Používali stejných slov jako naše strana stolu, fráze najednou zmizely, věděli, o čem mluví. Obě strany byly dobře připraveny. Premiér projevil jen jedinou obavu, aby stávka nepoškodila národní hospodářství. Jako by dvě hodiny mohly

nadělat víc škody než čtyřicet let hospodaření KSČ, myslela jsem si. Václav ho ubezpečil, že stávka bude jen manifestační. Tehdejší premiér, červený a chvílemi fialový ve tváři, ostře kontrastoval s budoucím premiérem Čalfou, který byl strašně bledý a smutný. Na konci jsem se osmělila poprosit pana premiéra, aby pustil do země dva naše přátele, Landovského a Grušu. Zapsal si to. A oni se opravdu objevili, ach bože, tak ono to opravdu jde!

Po jednání přišla ke mně paní Němcová. Vyptávala se mne, co dělám. Řekla jsem, že jsem spisovatelka a že jí chci zas být. Divila se, že ode mne nic nezná, že jí ani jméno nic neříká. Vysvětlila jsem jí proč a zdálo se, že to slyší poprvé. Ptala se mne asi proto, že myslela, že budu chtít její funkci. Pak mi jako žena ženě svěřila svůj problém. Měla bych zasáhnout ve jménu mravnosti. Jsme přece kulturní národ a zpěvák Dědeček včera na Letenské pláni měl v písni sprosté slovo. Jako ženy bychom se mohly domluvit a zasáhnout, přece víme, co je morálka. Hleděla jsem na ni s vytřeštěnýma očima. Podepsala to ohavné prohlášení proti studentům a teď jí jde o mravnost.

Letná

Odpoledne byla na Letenské pláni druhá velká manifestace. Na tribuně byla strašná zima, ledový vítr tam foukal silněji než dole. Přivedli příslušníky pohotovostní jednotky ministerstva vnitra, kteří se chtěli omluvit za to, jak se v pátek chovali na Národní třídě. Byli tři. Jeden z nich, když uviděl milionový dav, omdlel. OF dalo jejich rodiny přestěhovat na tajné místo a hlídat. Je samotné vzali v ochranu dělníci z ČKD. Dav mohl vypískat je i všechny, kdo to organizovali. Nevěděli jsme, jaká bude reakce na prosbu o odpuštění. Byla skvělá. Dav byl přátelský a chtěl si s řečníky povídat. To pan Adamec nepochopil a lidi neposlouchal. Na Letné se odehrálo několik osobních dramát a jedno z nich bylo drama premiérovo.

Václav ho uvedl, zdůraznil jeho zásluhy o dialog a stál za ním s Dubčekem, jako by mu svou přítomností poskytovali ochranu. Dav ho přijal. Premiér měl v rukou všechny možnosti. Měl dnes svůj velký den. Dopoledne jednal s disidenty, odpoledne s nimi vystupuje před národem. Lidé komunistického premiéra přijímají, může přece tvořit most mezi tamtou vládou a vládou příští, z minula do dneška. Může být symbolem tolerantnosti, toho, že každý má šanci a že komunisté nebudou věšeni na lucerny, protože nejsou všichni špatní. Že nejsou vinni kolektivně. Dav skanduje A-da-mec. Jsem dojata jako on. Vždyť asi nikdy nic tak spontánního nezažil. Musí to být nejslavnější okamžik jeho života, každý politik přece touží po tom, aby byl populární. Začíná mluvit. Pro pár větách má několik potlesků, pokud informuje a nekomentuje. První pokus o komentář dav vypíská a pak už nám premiér

předvádí jednu politickou chybu za druhou. Říká, co už dav nemá trpělivost poslouchat, pohne sebou v několika vlnách nevole, přece sem nepřišli, nestojí tady a nemrznou proto, aby poslouchali, co poslouchají už tak dlouho. Pískají a začínají mluvit, ale řečník je neposlouchá. Ještě by se mohl chytit. Není však zvyklý poslouchat, co si lidé myslí, a tím se vyřídí. Jeho příští kariéra se hroutí. Už víme, že tady se rozhoduje o všem, a lidé ho nepřijmou. Tak se mu vymstilo, že předtím v jednáních pořád zdůrazňoval, že ulice o ničem nerozhoduje. Zhaslá hvězda se na chvíli rozzářila a zase zhasla. Ovšem, vždyť světlo bylo jen odražené. Navrch přidá zmínku o tom, že ÚV KSČ na svém zasedání všechno rozhodne a napraví nedostatky.

„Pozdě, pozdě!“ vyslovuje dav svůj ortel jako už tolikrát v historii lidstva, ať už dobře, nebo špatně. A premiér pořád neposlouchá. Dožaduje se důvěry, protože nepochopil, že teď už nestačí nabízet to, co by bylo jako konstruktivní řešení kladně přijato před čtrnácti dny. Třeba, napadlo mne, nechce zradit své soudruhy, a proto je tady připomíná. Možná není hloupý, ale charakterní. Kdo ví, už je to jedno. Je to hotové. Reakce na tuto manifestaci na Letenské pláni budou všelijaké. Studenti se vzbouří proti Václavu Malému, který byl moderátorem. Lidé na venkově se zlobí, protože v televizi prý vyznělo všechno jinak. Možná to bylo příliš silné kafe.

Letná se modlí otčenáš, kéž by tak lidé opravdu odpustili. Kéž by přestali lhát a krást, závidět si a nenávidět se.

Tohle není divadlo, říkám si, je to doopravdy. Dav odsoudil Adamce k mlčení a zakončil tím jednu etapu dějin. Těm, kdo se na cizí příkaz provinili, odpustil. Národní smíření. Aspoň dnes.

Václav měl projev napsaný rukou na kusu papíru. Neměli jsme čas ho přepsat na stroji. Psal ho zeleným inkoustem, barvou naděje, a byly v něm spousty vpisků. Později jsem mu projevy přepiso-

vala na stroji. Snažila jsem se věty zkracovat, protože byl z psaní esejů zvyklý vyjadřovat se v příliš složitých větách. Také jsem vyhledávala všechno, co by se mohlo jazykově podobat produktům našich sdělovacích prostředků. Při té rychlosti, málo platné, se komunistické floskule vnucují, jiný politický jazyk byl oficiálně dávno zapomenut. Bude se muset teprve obnovit. Předsevzala jsem si, že všechna prohlášení Občanského fóra by měla oslovovat lidi novým jazykem, jiným, než bylo dosud v kraji zvykem. Tato slova přece tvoří nové dějiny, úplně jiné. Samozřejmě se to nedalo stačit, protože jsme pořád honili čas, anebo spíš čas honil nás.

Kdo se neuměl a snad ani nemohl vzdát frází, byl pak redaktor z Rudého práva. Jednoho dne se ohlásil a dobrovolní strážci ho pustili do šatny. Poprosila jsem, jestli bych mohla u rozhovoru být. Pan Lipavský měl udělat pro Rudé právo první rozhovor s Havlem. Posadil se naproti Václavovi a já je oba pozorovala. Pan Lipavský vytáhl magnetofon a ruce se mu tak trásly, že ho nemohl zapnout. Byl strašně nervózní, snad si myslel, že mu jde o život. Že ho možná Havel tady v těch katakombách dá zabít. Anebo čekal, že na konci labyrintu čeká na něj Minotaurus. Jako by vycítil, nač myslím, řekl:

„Chci vám poděkovat, pane Havel, že jste mne přijal. Po tom, co o vás psalo Rudé právo... Ale vy vypadáte úplně normálně!“

Vymínili jsme si, že nám do šesti hodin do večera pošle kartáčový obtah a že pak půjde někdo s ním, aby zkontroloval, jestli to vyjde nezměněné. V šest hodin přinesli něco, co jsme museli celé přepsat. Jenom otázky jsme nechali v jejich jazyce, v papouštině, do níž se pokoušeli přeložit také Václava.

Vařila jsem každý den džbán bylinkového čaje, aby měl Václav co pít. V labyrintu bylo strašné vedro a všichni se potili. Mluvením vysychalo hrdlo – a také kouření. Nesehnala jsem jiný džbán

než ten, do něhož se strádá moč v nemocnicích. Džbán byl na všech tiskovkách s námi, až pak zůstal v tajném bytě, kde jsme ho zapomněli.

Hlídače u dveří dělal fantastický Standa Milota. Vyhodil denně desítky lidí, ale s humorem a tak, že se neurazili. Pořád byl v dobré náladě a dělal vtipy. Nemohla jsem věřit, že byl nedávno tak nemocný. Teď byl plný energie od rána do noci. Všichni byli v euforii, a tudíž vydrželi neuvěřitelné množství hodin neuvěřitelně intenzívně pracovat. Psali výzvy pro všechny možné venkovské rozhlas, aby zabránili krveprolití a pokusům o provokace. Vždyť armáda a milice byly pořád v rukou komunistů a ti hrozili, že se budou bránit. Amatéři projevují najednou obrovskou politickou moudrost a pohotovost. Vědí, že nesmí dojít ke krvavým střetům, že tato revoluce musí zůstat neposkvrněná násilím a krví. Před generální stávkou zmatek vyvrcholil. A přitom tu zároveň byl pořád smích, radost, láska, zpěv. Vždycky se najde někdo, kdo do atmosféry únavy a bezmoci vnese veselí. Vykřeše z popela únavy jiskru smíchu. Se smíchem umí pracovat i dramatik. Při jednom z nejtěžších jednání na předsednictvu vlády, kdy se situace jevila jako neřešitelná a premiér Adamec brunátněl, vyhlásil Václav minutu ticha a minutu smíchu. Pro velký úspěch to pak opakoval i na jiných jednáních. A smáli se i na druhé straně stolu.

Pamatuji si, jak šli do Lazarské jednat s českým premiérem Pitrou. Tehdy byl poprvé v delegaci OF budoucí předseda české vlády Petr Pithart. John Bok a ostatní „bodyguards“ se vrátili zpátky do Laterny. V Lazarské je vyhodili. Čekali jsme hodinu, dvě, tři, čtyři. Václav si myslel, že tohle jednání bude snadné, a vida. V osm hodin večer jsme se začali bát. Poslali jsme Johna a „his boys“ do Lazarské. Vrátili se s nepořízenou. Nepustili je do budovy a nikdo s nimi nemluvil. Potom jsme tam se Sašou Neumanem telefo-

vali. Nikdo nebral telefony. Když jsme se konečně dovolali, řekli nám, že jednání pokračuje.

Přiznám se, že jsem se bála, že je zajali a někam odvezli. Že už je neuvidíme. Když se vrátili, vyprávěli, že i oni měli takový pocit. Jednání bylo přerušeno, partneři odešli a nechali je hodinu čekat. Všude kolem stáli příslušníci StB. Petr Pithart seděl při jednáních naproti svému spolužákovi z právnické fakulty. Když Petra vyhodili, stal se ten spolužák děkanem. Petr, který dvacet let měřil vodu a dělal skladníka, ho od těch dob neviděl. Až teď.

Každý den před nás vyplouvají náměty na povídky, na romány, na dramata. Jenže nemáme čas udělat si ani poznámku, abychom to nezapomněli.

Pořád ten pocit neskutečnosti. Že se probudím a všechno bude jako dřív. Skoro se bojím usnout. Není to spánek, ale jakýsi mráкотný stav, v němž se ani sny nezdaří. Řekla jsem Václavovi, jak mne to pronásleduje.

„Já to mám ještě horší,“ řekl. „Já se bojím, že se probudím na cele a budu svým spoluvězňům vyprávět, jaký jsem měl podivný sen.“

V neděli 3. prosince byl Václav poprvé po čtrnácti dnech venku. S Olgou na procházce v průhonickém parku. Když se vrátil do podzemí Laterny magiky, řekl:

„Tak jsem si konečně v přírodě a pod vysokým a širým nebem uvědomil, že je to doopravdy a že to určitě není sen.“

Čas se na chvíli usadil na své místo, zpomalil se do reálu, aby se pak rozběhl ještě rychleji.

Myslím, že atmosféru neskutečnosti způsoboval do jisté míry podzemní labyrint Kouzelné lucerny, kde v umělém světle, mezi zrcadly a v omezeném přístupu vzduchu všechno dostávalo magickou, snovou podobu. Denní světlo jsme viděli jenom na náměs-

tích a pláních. Jinak jsme z podzemí nevylézali, světlo venku bylo zimní, šedé a studené.

Na jednom z prvních jednání s představiteli moci žádal Václav o budovu pro OF. Konečně nám přidělili budovu po Svazu československo-sovětského přátelství na rohu Václavského a Jungmannova náměstí, tzv. Špalíček. Tady už se všechno zdálo být reálnější.

Špalíček

Václav dostal místnost s balkónem do náměstí, odkud také několikrát oslovil dav. V místnosti byl psací stůl a na něm vlastní telefon. Jaká změna proti Laterně magice, kde jsme měli na začátku všichni jen jednu linku. V pokoji byl ještě dlouhý stůl na schůzování nebo porady a tam jsme seděli my všichni. Byli jsme tedy pořád spolu. V místnosti, jíž se procházelo do té naší, byly dva psací stoly, telefony a pořád tam bylo plno lidí, které u dveří přebírali John Bok a Milota, a buďto je dovnitř pouštěli, nebo nepouštěli. Láďa Kantor, šéf hudební skupiny C & K Vocal, tady začal s velkým manažerským talentem sestavovat Václavovi program. Ukázalo se, že ten nápor žádostí, podnětů, stížností, rad a všeho ostatního už není možné nechat živelnému vývoji. Také v organizování manifestací byl Kantor nedostižný. Mne v té době požádali, abych byla tiskovou mluvčí. Vysvětlili to tím, že z nich ze všech vypadám nejseriózněji.

„Podívej se na nás,“ řekl mi Křižan, „vypadáme jako povstalci. Ty se pěkně vhodíš a budeš to dělat. Václav si to přeje.“

Od té doby jsem bojovala se smečkou novinářů. Obléhali nás jako nějaká veliká příšera, která má desítky rukou a nohou. Tloukli se navzájem, podráželi si nohy, zrazovali jeden druhého. S některými jsem se znala předtím a v těch prosincových dnech jsme se, bohužel, asi nadosmrti rozešli. Odmítala jsem zneužít svého vlivu v jejich prospěch a to je naštvalo. Napsali také potom všelijaké nesmysly. Jednou jsem musela dokonce zavolat Křižana, aby zapůsobil na drzého novináře svou fyzickou silou a mohutností. Když ho novinář uviděl a uslyšel, obrátil a začal se lísat.

„Je to hydra z Lery,“ říkala jsem Václavovi a on říkal: „Bud' na ně hodná, potřebujeme je. Pracují pro nás.“

Když začaly krvavé události v Rumunsku, celá smečka odletěla zvláštním letadlem do Rumunska, jako nějaký dravý pták. Naše revoluce se jim líbila, ale tamta byla dramatičtější. Ulevilo se mi. Vraceli se až před volbou prezidenta a s dřívější silou se snažili, aby se dostali k Havlovi.

Tajný byt

Václav tvrdil, že se ve Špalíčku nemůže soustředit, a že tam tedy bude docházet nebo vlastně dojíždět. Přestěhoval se někdy začátkem prosince do tajného bytu. Ateliér měl velké okno, z něhož bylo vidět velký kus nebe a vrcholky korun starých stromů. Svět odtud vypadal, jako by se v něm vůbec nic nestalo. V místnosti byl klid a pohoda. Na stole u okna byl psací stroj a na něm psal budoucí prezident svůj první projev do televize a já ho potom přepisovala načisto. Jeli jsme do televize a Václav odmítl čtecí stroj. Považoval to za podvod a rozhodl se, že přizná, že čte projev z papíru. Byl nervózní, jako ostatně před všemi veřejnými vystoupeními. Seděla jsem na praktikáblu a myslela jsem na to, že si bude muset zvyknout. Že bude muset překonat svou ostýchavost a hodně vytrpět a že si asi nezvykne nikdy, protože spisovatel má zkrátka na jiný druh exhibice, a ne zrovna na tenhle. Rozhodl se, že bude spisovatel, protože se jinak produčirovat neumí. Ten první televizní projev, kde se představil národu, měl velký úspěch. Na první pokus to zvládl výborně. Náhodou jsem potom mluvila s několika mladšími ženami, které si stěžovaly, že Havel ráčkuje, že neumí mluvit, že klopí rozpačité oči, že se škrábe za uchem a žmoulá si prsty.

„A posloucháte, co říká?“ ptala jsem se.

„Samozřejmě,“ odpověděly. Po novoročním projevu jsem s nimi mluvila znovu a říkaly, že už jim to nevadí. Že předtím opravdu neposlouchaly, tak jak byly navyklé. A že když se soustředí na to, jak fantastické věci říká, už je nic neruší.

Telefon musel ve skryšii zazvonit napřed třikrát, teprve při dalším zvonění ho někdo zvedl, většinou Standa Milota. Na dveře se

také zvonilo třikrát a pak se šel někdo, většinou Standa, podívat kukátkem, kdo tam stojí.

Václav byl v ateliéru klidnější. Nepobíhalo tu pořád několik lidí, kteří vytvářeli kolem sebe nervózní vibrace, nebučelo mu najednou do dvou uší několik hlasů. V noci spal v předsíni na zemi jeden karatista z osobní gardy. Ten také chodil na nákup. Václav si sem zval důležité návštěvy. Byl tu Dubček, Šilhán, Petr Pithart, Bartoška, který v té době prostředkoval jednání s Čalfou. Nejužší štáb OF tu byl denně. Václav vyjížděl do Špalíčku na sněmy, do Laterny na tiskovky a do rozhlasu. Byl tu na návštěvě Pavel Kohout, jehož poznámky k emigraci Václav potom vložil do novoročního projevu.

Kdo bude prezidentem?

Husák padl a vyvstal problém, kdo bude prezidentem.

Vím, že jsem nebyla první, kdo to Václavovi řekl, ale zadíval se na mne pohledem plným lítosti a byla v tom výčitka: „I ty, Brute?“

„Tys přece byla proti tomu, abych byl prezidentem,“ řekl. „A teď přicházíš s něčím takovým.“

„Jsem pořád proti tomu,“ řekla jsem, „ale rozhlížím se kolem a nikoho jiného nevidím.“

„Olga je také proti tomu,“ řekl. „Prý se se mnou rozvede.“

Olga přišla na večerní tiskovku do Laterny. Chudák, má v bytě druhý štáb revoluce, dveře se netrhnou, telefony zvoní bez ustání. Stojí na chodbě v Laterně a kouří své oblíbené petry. Dá mi jednu a povídá:

„To je nemožný, aby byl prezidentem. Ty přece taky víš, že se na to nehodí. A co si počnu já?“

„Já nevím, Olgo, já jsem si to taky takhle nepředstavovala.“

Že to půjde tak rychle a tímhle jediným směrem. A vzpomněla jsem si, jak mi Václav v létě kreslil rozložení politických sil a vůbec ho nenapadlo, že by Charta mohla vyhrát. A teď byly všude na ulicích plakáty Havel na Hrad. Dav to skandoval na náměstích.

Kandidáta na prezidenta bylo zapotřebí představit národu. K tomu se nejlíp hodil Dálkový výslech.

Jednou jsme takhle vpoledvečer seděli ve třech s Joskou Skalníkem v tajném bytě. Nebe černalo, v sadě se rozsvěcovaly lucerny a přišla řeč na to, že Václav slíbil nakladatelství Melantrich, že u něj vydá Dálkový výslech. Namítala jsem, že ho přece slíbil na-

kladatelství Atlantis. Tomáš Kosta se chystá vydat Dálkový výslech v Německu a celý náklad vypravit do Československa jako dar, který německé nakladatelství Atlantis posílá českému.

„Zavolej do Melantrichu,“ řekl Václav. „Řekni jim, že mají dvě možnosti. Buďto ho vydají do dvacátého prosince, anebo to vydá někdo jiný.“

„To přece nemohou stihnout,“ namítla jsem, „copak někdy české nakladatelství vydalo knihu za týden?“

„Zavolej tam,“ rozkázal.

Telefonovala jsem tedy šéfredaktorovi Melantrichu panu Kovaříkovi a řekla mu to. Chvilí bylo ticho, v němž jsem i já cítila nemožnost požadavku. Pak se pan Kovařík vzpamatoval a řekl:

„To přece nemůžete myslet vážně. Něco takového se ještě nikdy nestalo.“

Znělo to v té chvíli tak, jako když pan premiér Adamec, užaslý drzostí opozice, odmítl přijmout ultimátum.

„Nic z toho, co se teď děje, se ještě nestalo. Dávám vám půl hodiny na rozmyšlenou. Za půl hodiny vám zavolám a řeknete mi, jak jste se rozhodl.“

Zavěsila jsem a všichni tři jsme se na sebe souhlasně křenili. Když mohou dělat nemožné ostatní, proč by i nakladatelství Melantrich nemohlo udělat něco nemožného?

Během té půl hodiny pochopili, že mají šanci. Šéfredaktor mi oznámil, že knihu vydají do osmi dnů. Potřebuje ale okamžitě rukopis. Nemohla bych mu ho přivést?

Václav říkal, že má někde krabici se zahraničním vydáním Dálkového výslechu, jenže hluboce zakonspirovanou. Nebyl čas jít ji hledat. Šmejdila jsem chvíli po bytě a našla Dálkový výslech vydaný v nakladatelství Rozmluvy v Londýně na policii nad poště. Tak jsem ho majiteli sebrala, objednala si taxíka a jela do

Melantrichu. Tam už seděl šéf výroby, popadl rukopis a někam odběhl. Druhý den ráno mi šéfredaktor pan Kovařík volal, že sedm nejlepších sazečů sázelo celou noc a že už dvě třetiny mají. Do zítřka do rána potřebují obálku. Joska Skalník na ní pracoval celou noc a ráno byla hotová. Tehdy se mi zdálo, že v tomto státě bude možné tržní ekonomiku obnovit.

20. prosince byla knížka na stáncích a lidé na ni stáli frontu. Když jsem šla po Václavském náměstí, usmívala jsem se spokojeně jako malá myš. Myš, která má závrtný pocit, že když lidé chtějí, všechno jde. Že když chtějí, mohou pohnout zeměkouli, jak to v erasmovské děkovací řeči napsal náš budoucí prezident, další velký blázen (viz Chvála bláznovství) a další velký Evropan.

Když jsme po Te Deum šli s Petrem Pithartem přes dvůr, zvonil na hradním nádvoří Zikmund. Zvon teď odzváněl starým časům, jako předtím klíče. Na chvíli jsme se s Petrem zastavili, jako by nám zvon bránil v pohybu, jako by nás zatloukal do země. Rozplakala jsem se, hledím na Petra a on má slzy v očích. Stiskla jsem mu ruku a povídám:

„Tohle je nejšťastnější okamžik našeho života.“ A on přikývl.

„I kdyby už nebylo nic,“ dodala jsem.

A teprve potom všechno začalo. A začíná to znovu a pořád jinak. Jako když toho ještě pořád nemáme za sebou dost.

Vešli jsme do reprezentačních místností Hradu. Před námi tu byl jen Jirka Křižan, podívat se, jak to vypadá. Všude stáli příslušníci šesté správy ministerstva vnitra. Byli jsme jako hrstka vetřelců na dobytém území. Protokolisté na mne uhodili, kde mám životopis, že ho potřebují pro Československou tiskovou kancelář. Uvědomila jsem si, že mám jen ten, který vyšel ve Svobodném slově, a potom ten na obálku knížky Do různých stran. Šla jsem za prezidentem a povídám:

„Je malér. Nemáme tvůj životopis.“

A náš nový prezident se zasmál a povídá:

„Tak se někam na chvilku uklid' a nějaký napiš.“

A to mi zůstalo.

Za laskavou pomoc a spolupráci při psaní této knihy děkuji:

Olze Havlové, Ivanu Havlovi, Janu Lopatkovi, Andreji Stankovičovi, Jiřímu Grušovi, Pavlu Landovskému, Anně Freimanové, Andreji Krobovi, Zdeňku Urbánkovi, Janu Grossmanovi, Miloši Formanovi, Sergeji Machoninovi, Věře Jirousové, Ivanu Vyskočilovi, Vilému Prečanovi, Anně Fárové, Mileně Tomíškové, Jitce Vodňanské, Daně Němcové, Jiřímu Křížanovi

a také těm, kteří už nežijí, ale nechali po sobě písemné zprávy, paměti, dopisy:

paní Boženě Havlové, panu Ing. Hugo Vavrečkovi a panu Ing. Václavu Havlovi

a také těm, kteří mi pomáhali prakticky:

Tomáši Kostovi, Aritě Huckové a Dušanu Seidlovi.

Zámek Červená Lhota
1990

Od utopie k realitě

Byl to nápad nakladatele a spisovatele Martina Vopěnky, že vydá znovu můj Životopis Václava Havla. Mně se nechtělo připomínat si tu dávnou minulost, tak jinou, než je přítomnost. Opět, jako tenkrát, jsem se nechala přemluvit a po dvaceti třech letech jsem si znovu knihu přečetla. Zjistila jsem, že je to dobrá kniha, napsaná v první euforii po revoluci, na podzim 1990 a v zimě 1991. Tenkrát se zdálo, že je všechno možné, že lidé se ve svobodném státě budou chovat jako hospodáři, že zvítězí pravda a láska nad lží a nenávistí. Měli jsme prezidenta, kterého nám všichni záviděli.

Později, když knížka vyšla v USA, napsal kritik do New York Review of Books, že jsem napsala pohádku. Vypadalo to tak. Ten, který byl vždycky čestný a spravedlivý, zvítězil a dosáhl poct a uznání, nedávno ještě vězeň a najednou prezident. Z Hrádečku, chalupy v severních Čechách, se přesunul na sídlo českých králů, Pražský hrad. Měli jsme dobrého krále, který sem tam někomu něco slíbil, a my, nejbližší spolupracovníci, to potom museli odmítnout. Byli jsme zlí rádci, amatéři, takhle si to naši kritici, intelektuálové, kteří měli své zásluhy, nepředstavovali. Asi si ani neuměli představit zatížení tehdy nejpopulárnějšího a asi nejzaměstnanějšího muže na světě, ani to, kolik očekávání se k němu vztahovalo. Dal si za úkol postavit nový stát na základě nové ústavy, zakotvit ho pevně v Evropě, dát prostor vzniku občanské společnosti, zavést novou legislativu, vrátit majetky těm, kterým kdysi patřily, než jim je komunisté sebrali, rehabilitovat lidi, kteří byli pronásledováni, vězněni, a dokonce popraveni. Věnoval nelidské úsilí tomu, aby zachoval společný stát Čechů a Slováků, vedl nekonečná jednání,

při nichž jeden den něco platilo a druhý den už ne, usmiřoval, přemlouval, vysvětloval. Pořád doufal, že z nekonečných jednání vznikne forma federace, v níž by mohly oba národy spokojeně žít. Práce na ústavě, kterou považoval za druhou největší prioritu, se vlekla, protože státoprávní uspořádání pořád nebylo jisté. Rozdělení na dva státy vnímal Václav Havel jako katastrofu pro oba národy a cítil za ni zodpovědnost. Velice se tím trápil a při jednáních byl čím dál víc zaskočený tím, jak lidé touží po moci, jak jsou netolerantní, hašteřiví, osobní, sobečtí. Že neumějí poslouchat jeden druhého a nesnaží se mu rozumět. Že i slova ztratila svůj význam. Témata svých absurdních her teď prožíval v praxi. Viděl, že ztrácíme čas, který bychom měli věnovat hospodářské reformě a dalším praktickým úkolům. Představoval si, že lidé budou chtít být lepší, přestanou lhát a krást, budou se radovat ze svobody, vážit si jí a ochraňovat ji. Budou se umět rozhodovat, budou cítit odpovědnost za své činy a půjde jim o blaho celku. Že si občané obnoví svůj vztah k půdě, soukromému vlastnictví, k rodné zemi a stanou se z nich hospodáři. Sám byl odpovědný až příliš, někdy se zdálo, že se obviňuje z věcí, na něž nemohl mít žádný vliv. Věřil, že lidé objeví své dobré vlastnosti, protože k tomu bude konečně prostor. Stát už přestane být jejich nepřítelem, jak byli čtyřicet let zvyklí, ostatně odpor ke státu byl v české tradici už za Rakouska-Uherska, a vláda bude nezištně pracovat na rozvoji země.

Osud si s Václavem Havlem zahrál, autor eseje Moc bezmocných dostal moc, ale ani po letech strávených v politice se nevzdal svých zásad morální politiky a tvrdil, že politikové nemusí lhát, stačí, když říkají pravdu v pravý čas, mají vkus a otevřené srdce. Jenže většina lidí se nezměnila a na tom vznešený plán ztroskotal. Havel se tím trápil až do smrti. Bylo to pořád jeho dítě, to nové Česko s odoperovaným Slovenskem, bylo obtížně vychovatelné,

lhostejné a líné. Nečekal, že jeho spoluobčané se nechají nachytat na konzum, že budou chtít vydělat peníze hlavně pro sebe. Proti materialismu stavěl stále duchovní dimenzi lidského života. Z opozice přešel rovnou k praktické politice, od kritiky, analýzy a destrukce normalizačních struktur k budování něčeho, co jsme si my, kteří jsme celý život prožili v komunistické diktatuře, neměli představit. Byla jsem tenkrát v Bernu na debatě s krajany. Karel Schwarzenberg, tehdejší Havlův kancléř, tam použil velmi zdařilý přírůbek. „Představte si,“ oslovil krajany, „že jste měli v akváriu ryby a všelijakou mořskou havěť a udělali z ní bujábězu. A my teď stojíme před úkolem udělat z polévky akvárium.“

Svět byl fascinován sametovou revolucí a Havel se zdál být mužem, který přijde s novou vizí uspořádání světa, s něčím, co nebude ani nepodařený socialismus, ani nespravedlivý a nesociální kapitalismus. Že konečně objeví něco lepšího, než je demokracie, a lidé to budou chtít. Zdálo se, že chod světa je možné ještě změnit, když ti, kteří jdou první a nesou lucerny, volají: Tudy ne, zabloudili jsme! Hodně moudrých a zkušených lidí ze světa nedoporučovalo kapitalismus, přáli si, aby Václav Havel našel nějakou střední cestu. Mnozí politici a byznysmeni, ale i obyčejní mladí lidé přijížděli do Prahy s očekáváním zázraku, spásy pro tento svět. Přijížděli na návštěvu anebo se rovnou rozhodli u nás žít. Měli už dost svých politiků, oligarchů, finančníků. Poznali souboj politických stran o moc, jejich hašteření, falešné sliby a handlování, tržní mechanismy, zbrojení. Nechtěli dál žít své zadlužené životy. Viděli v Československu snad poslední pramen naděje. Zosobňoval ho muž, který za svoje slova ručil svým životem. Kde ho znovu hledat? Nevím.

Zkrátka, očekávali jsme všichni zázrak. Havel jako prezident začal hned 1. ledna 1990 ze všech svých sil pracovat. Pracoval s od-

borníky na ústavě, uklidňoval politické strany, snažil se vždycky najít společný konsensus, upozorňoval na znečištění ovzduší, na beznaděj panelových sídlišť, staral se o rozpadající se památky. Jednal o zrušení Varšavské smlouvy, o odsunu sovětských vojáků, zabýval se rehabilitacemi, nápravou minulých křivd a restitucemi, tedy návratem majetku do rukou dřívějších vlastníků. Přál si dát zemi do pořádku a za ten úkol cítil zodpovědnost. Hledal a nalézal nové mezinárodní postavení země, která přestala být satelitem, stala se samostatnou, nezávislou. Někdy mi připomíná Mojžíše, který přemlouval Židy v Egyptě, aby se vrátili do zaslíbené země, že tam budou svobodní. Hospodin rozdělil Rudé moře, Židé došli do Palestiny, ale zakrátko začali nadávat, že tam není dost vody. Hospodin opět Mojžíšovi pomohl a vytryskl pramen. Jenže Židé se zlobili, že není dostatek masa. Byli jsme sice v Egyptě otroky, ale měli jsme maso, stěžovali si. Ubohý Mojžíš se vypravil na Sinaj a dostal od Hospodina Desatero. Když sestoupil ze Sinaje, Židé se už klaněli zlatému teleti. A my teď stojíme tam, kde oni stáli tenkrát. Havlova věta, že „pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí“, se stala posmívanou floskulí, výsměchu nás neušetřil ani pozdější prezident Klaus.

Už před prvními svobodnými volbami v roce 1990 se projevila tzv. diktatura stranictví, kterou jsme znali z období první republiky. Stačilo si přečíst Peroutkovo Budování státu. Volební aspirace a manévry se zdály být důležitější než prospěch společnosti. V té době se také proměňovaly vlastnické vztahy, probíhaly restituce majetků a vytvářel se nový právní stát. Partajničení bylo zvláště nebezpečné, protože populistické strany nabízely voličům často nekvalitní lidi. Vyrovnávali jsme se s náročnou dobou, s komplikovaným dědictvím, lidé neměli důvěru k sobě ani sebedůvěru, nedostávalo se velkorysosti a místo toho se kandidáti na funkce

prosazovali siláctvím a falešnými sliby. Prostě ukazovalo se, že bříme svobody je velmi těžké, a Václav Havel z toho měl těžkou hlavu. V hovorech z Lán pořád připomínal a opakoval, že občanská společnost, starost o druhé a okolí, je mnohem spolehlivější záruka demokracie než systém politických stran, byť je také nutný. Nikdo neví, kolik na každé státní návštěvě, kterých bylo bezpočet, pronesl projevů, kolik jich pronesl doma při návštěvách státníků, kolik napsal předmluv, dopisů. Budoval kancelář, kreslil „pavouky“. Pamatuji si, jak jsme přemlouvali Karla Schwarzenberga, aby se stal kancléřem. Trochu se zdráhal, dobře věděl, jaké tempo Havel nasadil. Nabídku přijal. Radil nám všem a nevím, co bychom si bez něho, jeho znalosti světa, vzdělání, bez jeho dobroty a laskavosti počali.

Tenkrát, před dvaceti čtyřmi lety, byl prezident Havel tak populární a ve světě uznávaný, že potřeboval pomocníky, kteří by se naprosto ztotožnili s jeho myšlenkami a plány. Byl tenkrát jedinou pravou autoritou ve státě a věřilo se mu. Na konci prosince 1989, když byl zvolen prezidentem, požádal Havel několik svých spolupracovníků z Koordinačního centra Občanského fóra, aby ho doprovázeli na Hrad. Ten byl opevněný a nepřístupný ze všech stran kvůli bezpečnosti komunistických politiků, hlídáný šestou správou Ministerstva vnitra. U každého okna v dlouhých hradních chodbách stál voják se samopalem. My jsme měli jen šest karatistů. První týden jsme seděli v druhém největším používaném hradě na světě v jedné místnosti s obrovskými koženými křesly. Všechno tam bylo hnědé, to byla oblíbená barva komunistů, ovšem kromě rudé. Stali se z nás tzv. poradci, protože pro ně byla ve zděděné kanceláři systemizovaná místa. Zdědili jsme také jeden fax, několik telefonních linek a všechny úředníky. Když jsem šla dlouhou chodbou na záchod a dívala se na omšelý poslední soud

na Zlaté bráně ve třetím nádvoří, napadlo mne, že bych se už do společné místnosti nemusela vrátit. Mrtví tam na bráně vylézali z hrobů a byli podle svých skutků souzeni. Vedení anděli, vstupovali ti, kdo byli spravedliví, do nebe, napravo mučili a dosud mučí příšerní ďáblové hříšníky. Tenkrát, v patnáctém století, byl život jednoduchý, zdálo se mi, a dobro se snadněji oddělovalo od zla.

Jak jsme mu mohli my, jeho poradci, pomoci? Radil se především s odborníky na ekonomiku, životní prostředí, zahraniční vztahy, právní systém a to byli lidé z celého světa. Přijížděli cizinci a exulanti a nabízeli pomoc. My jsme byli jen jakýmsi pomocníky, později jsme byli i přejmenováni na asistenty. Michael Žantovský byl tiskový mluvčí, Jiří Křížan vedl vnitropolitický odbor, Saša Vondra zahraniční, Milan Šimečka a později Martin Bútora nosili informace ze Slovenska. Ladislav Kantor vedl protokol, Petr Oslzlý se staral o divadlo, Joska Skalník o výtvarné umění, Miroslav Masák začal s rekonstrukcí zahrad a zanedbaných částí Hradu. Věra Čáslavská měla na starosti sociální věci a tělovýchovu. Vídala jsem ji, jak sedí na hromadě dopisů se žádostmi o pomoc. Měla je na zemi, protože na psací stůl se nevešly, a seděla tam kolikrát celé noci. Všichni jsme však často, stejně jako předtím v Občanském fóru, dělali všechno. Přicházeli jsme s nápady, poskytovali „myšleněčky“, jak on tomu říkal. Přijali jsme jeho názory natolik, že jsme byli schopni jednat s lidmi jeho jménem, přijímat návštěvy, poskytovat třeba interview. Byli jsme s to ho reprodukovat, protože požadavků na setkání s ním bylo tolik, že je nemohl splnit. Uměli jsme zařídit spoustu věcí, odpovídat na stále stejné otázky. Václav Havel špatně snášel, že musel pořád opakovat to samé. V projevech, zdravicích, v rozhlase (Hovory z Lán každou neděli), v novinách. Byl to požadavek dávného dneška, lidé ho oslavovali, ale málo poslouchali, co jim říká.

Kolik politiků, umělců, novinářů a občanů ze světa přicházelo navštívit našeho prezidenta. Byli jsme služebníky nejvyššího úředníka ve státě a ztratili jsme ve službě úplně svá ega. Všichni jsme sotva popadali dech, ale usmívali jsme se na sebe a navzájem si pomáhali. A dodnes se spolu scházíme a máme se rádi. Jsem vděčná za ten krátký čas, kdy se zhroutil socialismus a ještě k nám nevtrhl kapitalismus se svou brutalitou. Krásný čas, kdy na nás všichni byli hodní, zvali nás, oslavovali našeho prezidenta. Jaká radost, že jsem se poprvé v životě nemusela stydět za hlavu státu, že mne reprezentoval někdo, kdo má autoritu a je jednoznačně kladný.

Později, když se nás pět – Skalník, Masák, Kantor, Oslzlý a já – rozesadilo v jedné velké místnosti a každý z nás měl psací stůl, jsme sháněli tajemnici, která by brala ten jeden telefon, který jsme měli dohromady. Když se do dvanácti hodin v poledne nerozplakala, přijali jsme ji. Byla to naše věrná, pracovitá Helenka Kašperová. Telefon zvonil nepřetržitě.

Když jsem se svou tajemnicí Aritou Huckovou dostala malou místnost, kde byl jeden psací stůl, děsilo mne podivné cvakání za zdí. Jako by tam nepřetržitě pracoval nějaký stroj. Bývaly jsme s Aritou v kanceláři i v noci, měly jsme moc práce a bály jsme se. Za zdí se dělo něco tajemného. Prosila jsem pana prezidenta, aby nechal zjistit, co je ve vedlejší místnosti. Čekali jsme, až přijde ministr vnitra Sacher, který jediný mohl dát dveře otevřít. Přišel a úředník odemkl. Za dřevěnými dveřmi byla mohutná mříž, za ní stál rozkročený voják a na prsou měl škorpióna. Když jsme dlouhou chodbou odcházeli, pan prezident se mě zeptal, jestli si myslím, že ten voják ví, že je prezident. „Myslím, že to věděl,“ odpověděla jsem, „jinak by nás zastřelil.“ Jednalo se prý o centrálu Varšavské dohody.

Miroslav Masák a jeho spolupracovníci otevřeli Hrad lidu. Dóda Pištěk změnil uniformy hradní stráže, Michael Kocáb složil hudbu k ceremoniím. Otevřely se hradní zahrady, později, na náklady nadace Vize 2000, Jelení příkop. V prvním roce Havlova prezidentování byla na nádvořích veselice na oslavu květnových výročí, lidé tančili, zpívali a rozdávalo se pivo a vuřty. Na Hradě se konaly koncerty nejvýznamnějších světových muzikantů, výstavy slavných výtvarníků. To všechno organizovali poradci pod záštitou snad nejpopulárnější osobnosti tehdejšího světa, Václava Havla.

Václav Havel se učil trpělivosti, uvědomoval si, že jsme na začátku dlouhé a náročné cesty. Pochopil, že politik nikdy nemůže s klidným svědomím říct, že je něco hotovo, politika je nikdy nekončící proces. „Politický čas,“ říkal, „je jiný než čas naší každodennosti. První kroky se začnou zhodnocovat až časem.“ Lidský život je krátký v poměru k věčnosti, i Havla při vši jeho statečnosti a trpělivosti občas napadalo, jestli úkol není nad naše síly. Někteří lidé mu měli za zlé, že pochybuje, především sám o sobě. Toužili snad po politice silné ruky, nepoučili se z historie o socialismu a fašismu. Totalitní režimy nepadají z nebes, jsou projevem lidské touhy po jednoduchosti, životu, který za nás rozhodne někdo jiný a ten také nese zodpovědnost. Havlovy požadavky na národ byly velké. Například jeho nárok na to, aby se lidé chovali podle svého svědomí, respektovali osobní vlastnictví, změnili vztah k práci a měli osobní zájem na výsledcích své práce, která ovšem měla být spravedlivě oceněna. Ve svých projevech o tzv. nepolitické politice zdůrazňoval, že nepokusíme-li se objevit v sobě a kultivovat princip vyšší odpovědnosti, dopadne to s námi špatně. Návrat svobody do mravně zničeného prostředí je nebezpečný a pochopitelně podnítil také výbuch špatných vlastností. Havel se ze všech sil snažil vnášet do své politiky kladné podněty, ukazovat lidem, co je

dobré a krásné, spíš než to, co je zkažené. Byl zastáncem názoru, že světlo nejlépe zažene tmu. Proto zval do Prahy duchovní lidi a oni za ním rádi přijížděli. Pamatuji se, jak ho pragmatici varovali před návštěvou Jeho Svatosti dalajlámy. Čína se na nás rozzlobí a ohrozí se vzájemný obchod. Nestalo se nic a situace s Tibetem a lidská práva jsou dodnes tématem naší politické nomenklatury, i když se ho snaží zbavit a nadbíhá Číně. Havlova zahraniční politika byla založena především na snaze zajišťovat dodržování lidských práv v zemích blízkých i vzdálených, bez ohledu na ekonomické zájmy. Pro mne osobně byla návštěva dalajlámy velikým zážitkem. Dalajlámu jsem v Lánech poprosila, zda by s námi meditoval. Havel se se mnou vsadil, že jeho mysl, plná problémů a napětí, se při meditaci nevyprázdní. Ale stalo se. Matce Tereze se mi podařilo najít její dvaadevadesátý Dům smrti. Tenkrát se děly zázraky, ale Bůh nemůže telefonovat. Ale o tom už jsem psala ve své knížce Čísi svět. Přijel na návštěvu papež Jan Pavel II. K dárkům z těch časů patřilo pro mne také setkání s Philipem Rothem, ach, jak ten nám záviděl! Říkal, že se otravuje v Londýně nebo v New Yorku a nemá o čem psát. Být tak prezident, to by bylo téma. Odepisovala jsem na stovky dopisů s různými žádostmi o nápravu škod na duších i na materiálních statcích. Ty zvláště důležité podepisoval sám prezident. Jednou nám nějaký dobrodinec poslal otrávené koláčky, to v době, kdy už jsme měli po několika důvěřivých měsících kontrolu nad dárky, které nám lidé přinášeli. V červenci 1990 volala ochranka dolů do vrátnice Aritu Huckovou, že tam na mé jméno přišla bomba. Moje Hucková očíchala zabalenou plechovku, pravila, že jsou to borůvky, a statečně plechovku před zraky strážců otevřela. Byly to borůvky a u nich dopis: Posílám vám borůvky, čisté, čistýma rukama natrhané. Podepsaná byla babka Křenková z Rožnova pod Radhoštěm.

Nejzajímavější návštěva, aspoň pro mne, byla žena-legenda, paní Marcia Davenportová, přítelkyně Jana Masaryka. Čekala jsem na ni v jednom ze salonů v prvním patře Hradu. Otevřely se vysoké dvoukřídle dveře a vešla drobná dáma v černých šatech s lesklou hůlčičkou. Posadila se do křesla a nevěřicně se rozhlížela kolem. Byla tu určitě několikrát předtím, než sem vtrhli komunisté, možná se cítila stísněná, bála se, jestli tu ještě někde nejsou schovaní. Pak se mi podívala do očí. Její oči zleskly a zvlhly, byly krásné, tmavě hnědé, ovroubené hustými řasami. Byly to oči vědmy ponořené pod hladinou vzpomínání. Seděly jsme spolu dlouho, než začala vyprávět o Janu Masarykovi. Tyhle ruce se držely jeho rukou, říkala jsem si. Doprovodil ji na letiště, tehdy ještě ministr zahraničí, a slíbil, že za tři dny přiletí za ní do Londýna. Nechtěla odjet, ale on ji k tomu přiměl. Nikdy už ho neviděla, protože v den, kdy měl přijet, byl mrtvý. Zeptala jsem se jí, jestli si myslí, že byl zavražděn, a ona odpověděla: „Jan by nikdy nevyskočil z okna v pyžamu.“ Ubytovala se v hotelu Esplanade, tam bydlela, když byla v Praze poprvé sama, a potom s Janem. „Jsem tady naposled....“ pravila. Potom se otevřely dveře a vešel prezident. Paní Davenportová byla v té chvíli blažená, kruh jejího života jako by se šťastně uzavřel.

Do politiky patří lidé, kteří netouží po moci, to je dávné pravidlo antických filozofů. Politika jako praktikovaná mravnost je možná, tvrdil Václav Havel. O tom se dočtete třeba v Havlově knize Letní přemítání. Součástí té knihy je letní snění. Autor si představoval, jak bude vypadat jeho země za deset dvacet let. Bohužel tak nevypadá, ačkoliv pro to prakticky udělal za těch třináct let tolik, že se úplně vyčerpal.

V únoru 1990 jsem byla vyslána do New Yorku. V příruční tašce jsem měla prezidentovu řeč, kterou pronesl později v Kongresu.

Měla jsem za úkol zařídit překlad. Problém byl v tom, že jsem musela najít fax, jímž bych mohla řeč odfaxovat Paulu Wilsonovi do Toronta. Pomohla mi ho najít Carlyne Stoessingerová na jedné malé faře na Manhattanu. Carlyne byla uměleckou manažerkou slavnosti v newyorské katedrále Saint John the Divine. Bydleli jsme s Oldou Černým v jejím bytě v šestnáctém patře mrakodrapu, z balkónu byl vidět celý Central Park. Z okna jsme se však moc nedívali, byli jsme tak unavení, že jsme usínali na pohovkách oblečeníní. Jednou brzy ráno zvonil telefon, byl to Saul Bellow. Rozklepala jsem se, pro mne to byla větší autorita než americký prezident. Poprosila jsem o strpení a běžela vzbudit Oldu. „Oldo,“ volala jsem, „vstávej, volá Saul Bellow.“ Celebrita stíhala celebritu, přicházely, telefonovaly největší hudební, literární i herecké osobnosti Ameriky. Chtěly složit hold našemu prezidentovi a oslavit československou svobodu. Během příprav jsme s Oldou poznali nejvyšší patra newyorské společnosti. Bylo to zajímavé, ale i vyčerpávající. Jak jsem pak byla pyšná, když do katedrály vešel náš prezidentský pár a všichni aplaudovali. Nikdy v životě se mi něco tak nádherného nepříhodovalo a už nepřihodí.

Praha byla plná turistů, tisíce mladých lidí ze světa hledalo v Praze ubytování, chtěli tam žít. Mysleli si, že Havel se svou nepolitickou politikou zachrání svět, že nastává v dějinách opět čas, kdy budou moudře vládnout filozofové. Havel měl něco, co už dávno anebo vůbec nikdy nezažili, měl vizi. Realita však byla drsná hned od začátku. Ústava, senát, ústavní soud, to byly pro Havla základy budoucího liberálního státu. Snažil se udělat všechno pro fungující právní systém, proti těm, kteří prosazovali všemocnou ruku trhu a právní rámec podceňovali. Šlo mu o kontrolu moci zevnitř, právní stát byl pro něho důležitější než volby garantující moc vítězů. Bohužel, měl málo pravomocí na to, aby

to mohl zařídit. Těžce prožíval letitý a dodnes trvající svár mezi demokracií a technokracií, občanskou společností a státní svévolí, mezi „zeleným myšlením“ a nároky konzumu, ochranou lidských práv a ekonomickými a bezpečnostními zájmy.

Ve svém projevu v Rudolfinu v roce 1997 zkritizoval před oběma komorami parlamentu český mafiánský kapitalismus, nedodělanou a lajdáckou transformaci ekonomiky, úplatné státní úředníky, podezřelé finanční skupiny atd. Rudolfinský projev vyhrotil konflikt mezi Václavem Havlem a Václavem Klausem, otcem kuponové privatizace a budoucím prezidentem.

Václav Havel, Karel Schwarzenberg a my poradci jsme byli v červenci 1990 pozvaní na hudební festival do Salzburgu. Před rokem slíbil, že přijede, netušil, že bude prezidentem. Festivalu se také ale zúčastní rakouský prezident Kurt Waldheim. Byli jsme instruováni, že nesmíme dopustit, aby Waldheim, který nepřiznal svou problematickou minulost za druhé světové války, podal Havlovi ruku a byli spolu vyfotografováni. Rakouský prezident byl demokratickými státníky bojkotován. Když jsme zpozorovali, jak se Waldheim prodírá davem v předsálí salcburského koncertního sálu, zavelel Karel Schwarzenberg, abychom se všichni vzali za ruce a chránili našeho prezidenta. Drželi jsme se za ruce, udržovali kolem něho pevný kruh a odolávali tlaku, který byl psychicky i fyzicky hodně náročný. Potom, když jsme šli dlouhou chodbou do sálu, vyběhla odkudsi drobnými krůčky paní Waldheimová, pokusila se do Havla zavěsit a tím umožnit přístup svému choti, šlo o tu podanou ruku. Vyběhla jsem a zavěsila jsem se do něho vteřinu před ní. Řekla jsem jí: „S ním jdu já.“ A ona to podle protokolu musela vzdát. Havel pronesl potom projev, v němž mluvil o tom, že když někdo, nejmenoval ho, nepřizná svou minulost, falšuje dějiny. Analyzoval fenomén strachu z minulosti i budoucnosti,

pocit ohrožení, který odjakživa sužoval střední Evropu a objevuje se v literárních dílech psaných na tomto území.

Olga Havlová v Salzburgu tehdy nebyla. Nerada se stala první dámou, ale když už jí byla, vzala svou funkci vážně. Přizpůsobila se, jako ostatně vždycky. Byla dál civilní, kritická ke všemu, co se jí nelíbilo, bránila se před jakoukoliv pompou. Chodila na recepcce, ačkoliv to nesnášela, jezdila na státnické návštěvy, dělala společníci jiným prvním dámám. Zároveň vnímala zpustošenou zemi, zničené lidské vztahy, zruinovanou přírodu, znečištěný vzduch, alergické a astmatické děti, znala statistiky o sociálním postavení starých lidí a osamělých matek. Nechtěla jenom reprezentovat, přála si dělat něco užitečného. Kanadský podnikatel českého původu Karel Velan hovořil s Olgou o situaci v československém zdravotnictví. Chtěl věnovat brněnské nemocnici sto tisíc dolarů, ale nevěděl jak. Nemocnice tehdy neměly svoje konta a nemohly přijímat peníze ze zahraničí. Olga s přáteli založila nadaci Výbor dobré vůle, první charitativní organizaci v zemi. Peníze k registraci poskytl Václav Havel z jedné zahraniční ceny, koupil také první kolečkovou židli. Bohatí lidé se složili při státní návštěvě New Yorku a Washingtonu. Charita do té doby v Československu ani v jiné postkomunistické zemi neexistovala, socialistická společnost se přece skládala ze zdravých a veselých lidí a takový „kapitalistický vynález“ nepotřebovala. Olga chápala péči o nemocné, tělesně nebo duševně postižené, slabší jedince jako součást budování občanské společnosti, jako protipól systému politických stran a kontrolní orgán demokracie. V tehdejší Československu bylo zhruba milion postižených lidí a tři a půl milionu důchodců. Postižení lidé žili před revolucí většinou v izolaci, stát se tvářil, jako by neexistovali, a staral se o to, aby se neukazovali na veřejnosti. Soucit a milosrdenství socialistický stát neznal. Charta 77

ve svých dokumentech už od roku 1997 upozorňovala na zoufalou situaci lidí v uzavřených léčebnách, domovech a jiných sociálních zařízeních. Výbor dobré vůle pod Olžiným vedením inicioval přípravu nových zákonů pro zacházení s tělesně a psychicky postiženými a také pomáhal už existujícím ústavům. Opatřoval přístroje pro nemocnice, léky, zdravotnický materiál, vozíky, chodítka apod. Sponzorů přibývalo. V prvním roce činnosti VDV přijala Olga šest set návštěv, originální videožurnál natočil její návštěvy sociálních ústavů a léčen. Pomoc trpícím lidem se stala Olžinou vášní a pracovala až do vyčerpání. Stýkala se s jinými prvními dámami, které měly s dobročinnou prací zkušenosti, a pro dobrý účel využívala obrovské popularity svého muže. Příjmy VDV před Olžinou smrtí v lednu 1996 přesahovaly ročně sto milionů korun, výdaje odpovídaly příjmu. Olga všechno sama kontrolovala. Snažila se zlepšit vztahy mezi lidmi, kteří byli po čtyřicet let totalitního režimu indoktrinováni třídní nenávisť, byli skeptičtí, podezíraví, zvyklí lhát. Kdo nekrade, okrádá rodinu, říkalo se. Výbor dobré vůle pod Olžiným vedením myslel v morálně lidských kategoriích, v dimenzích důvěry člověka k člověku. Existuje dodnes a vzkvétá pod vedením MUDr. Mileny Černé, která pracuje ze všech svých sil stejně jako kdysi Olga.

Za pomoci Diany Phipps-Šternbergové zařídila Olga lánský zámek. Komunističtí prezidenti si zámek přizpůsobili svému vkusu. Byli z venkova, a tak, jako jejich příbuzní, když zbohatli, zřídili si nejdříve nepředstavitelné množství koupelen. Obětovali na to zámecké pokoje. Koupelny byly prostorné a vydlážděnkované dlaždičkami různých barev a tvarů. Čím barevnější, tím lepší. Koupelny odpovídaly vkusu vládnoucí třídy. Byly tam stolky se židlemi, křesílka, lampičky, záclony, snad aby tam návštěvníci mohli vést rozjařený život, koupat se a popíjet, než se odeberou

do vedlejších ložnic. Ty byly venkovské, trojdílná skříň a bytelné manželské postele, takové dostávaly venkovské dcerky v padesátých a šedesátých letech od rodičů věnem. Když člověk procházel koupelnami, dostával závrať, protože dlaždičky byly všelijak vroubkované a měnily barvy podle toho, jak na ně dopadalo světlo. S koupelnami nemohly Olga a Diana nic dělat, ale zámek, kde největší luxus byly rumunské napodobeniny starožitného nábytku, zařídily kusy, které komunisté odstěhovali do hradních skladů. Na začátku roku 1990, kdy bylo všechno ještě při starém, mne paní doktorka Anna Masaryková požádala, jestli bych ji nevzala do Lán. Tuším, že to bylo na narozeniny jejího dědečka.

„Je to tam strašné,“ řekla jsem, „já vás varuju.“ Usmála se svým nejkrásnějším úsměvem a pravila: „Víte, co já už všechno zažila?“ Byla kunsthistorička. Když jsme přišly do dědečkovy ložnice, zapotácela se a chytila mne za loket. Odvedla jsem ji do parku.

Když teď čtu a trochu upravuji Životopis, vzpomínám, jak dramatický měla tato kniha o dramatikovi-prezidentovi osud. Psát jsem ji nechtěla. Byla jsem tenkrát na podzim roku 1990 dosud kulturní poradkyní, když za mnou přišel můj německý literární agent Tomáš Kosta vyslaný německým nakladatelstvím Rowohlt. Ředitel nakladatelství pan Naumann si přál, abych napsala Havlův životopis, totiž abych ho představila světu. Rowohlt posledních dvacet let publikoval Havlovy hry a eseje a teď chtěli čtenáři vědět, kdo to byl a jak se stal z vězně prezidentem. Jiří Gruša mi řekl, že musím představit Havla národu, obyvatelům českého venkova. V Československu ho přece nikdo nezná, lidé četli možná jen, jak mu nadávají v Rudém právu, jak ho i v jiných médiích popisují jako nestvůru. Měla jsem za úkol představit Havla i v každé německé vesnici. Ředitel nakladatelství Rowohlt přijel sám do Prahy mne přemlouvat. Bránila jsem se. Mám už tak dost práce a nemám

zapotřebí psát Sachliteratur. Až budu zase volná, což bude co nejdřív, budu psát povídky a romány, jak je mým zvykem. Konečně budu publikovat ve své vlasti a setkám se se svými čtenáři. Někdy na jaře 1990 mi V. H. v Divadle Na Zábradlí na premiéře své hry Audience s Pavlem Landovským chraplavě pošeptal: „Tak jsem se musel stát prezidentem, abych viděl na jevišti svou hru.“ Šťastně se přitom smál. Tenkrát jsem ještě netušila, před jaký úkol mne osud postaví.

„Je to kamikadze,“ řekla jsem tehdy řediteli Naumannovi a Kostovi. Prezident je můj kamarád a je na začátku své politické kariéry. Ti, co v té knize nebudou, budou naštvaní, že tam nejsou, ti, co tam budou, se budou zlobit, protože se vidí jinak. Zkrátka, všichni mne budou nenávidět. Pan Naumann, Němec, nevěděl, o čem mluvím, ale Tomáš Kosta to vědět musel, byl emigrant z osmašedesátého.

„Je to kamikadze,“ opakovala jsem Václavu Havlovi, který řekl, že životopis je asi potřeba a Rowohlt má pravdu. On že nemá čas se scházet s nějakým novinářem, který o něm nic neví a nemá zkušenost ze života v ghettu, neví, jaké to je být zakázaný spisovatel. Chápala jsem, že má tolik práce s přítomností, že ho nikdo nedonutí vzpomínat na minulost, že na to nemá čas ani energii. Radil mi, abych si povídala s našimi společnými přáteli a s jeho rodinnými příslušníky. Bratr Ivan má bohatý archiv.

„Víš, jak mne budou pomlouvat, a já to nemám zapotřebí. Chci, až budu mít čas, psát, co já chci.“

Tvrdil, že velcí spisovatelé, třeba Stefan Zweig, psali životopisy, a jak úspěšné. Jenže já namítala, že byli lepší než já a psali o mrtvých. Nakonec mne přemluvil a já mu slíbila, že ho s knížkou nebudu otravovat. Scházela jsem se s našimi přáteli. Ivan mi přinesl asi tak dvanáct kilo rodinného archivu, ani jsem to najednou

neunesla. Měla jsem štěstí, že Havlovi a Vavrečkovi si psali deníky. Dědeček Vavrečka napsal i paměti, maminka Božena Havlová si vedla deník, tatínek, pan inženýr Václav Havel, napsal paměti. Existovala kniha Dopisy Olze a Hvíždalův Dálkový výslech. Brala jsem si každý měsíc týden neplacené dovolené a odjížděla na zámek Červená Lhota, kde mi kastelán Miloslav Paulík půjčil byt. Tam, v naprostém klidu, v pokoji, obklopeném hnědozelenou vodou, v zimě zasněženou plochou se stopami nočních kuních rejů, jsem psala Životopis. Rowohlt mi dával termíny, pronásledoval mne. Několikrát jsem jim řekla, že pod takovým tlakem nemohu pracovat a že toho nechám.

Umínila jsem si, že napíšu o kladném hrdinovi. Sama jsem po něm celý život toužila, ale potkávala je jenom v literatuře. A teď je tu jeden živý, dokonce Čech, dokonce kamarád. Byla jsem romantička v pozitivním i negativním smyslu. Jaké vzednutí energie, jaké nadšení a na druhé straně už za osluněným kopcem vylézala mračna v podobě bouří.

Pan prezident si přál, abych v budoucí knížce byla co nejvíc přítomná a upřímná. A byla jsem. Právě to mi ale vyčítal Sergej Machonin v článku v Literárních novinách. Jeho recenze byla osobní, urážlivá, plná nenávisti. Tehdy mne to velice ranilo, protože Sergej býval kamarád. Po více než dvaceti letech mne to znovu překvapilo a uvědomila jsem si, že v Literárních novinách byla první kampaň nejen proti mně, ale i proti prezidentovi. Jsem však zvyklá hledat a nacházet na špatných věcech něco dobrého. Za nějaký čas jsem potkala Vladimíra Justa, který byl spolu s Prečanem a s Machoninem také mým korunným kritikem, pozdravil mne a já mu podala ruku.

„Vy nevíte, kdo jsem?“ podivil se.

„Ne, proč?“

„Divím se, že mi podáváte ruku.“ Zmohla jsem se na odpověď, že negativní a osobní kritika asi vzbudila zájem čtenářů, běželi si knihu koupit. Možná díky tomu se stala bestsellerem a pomohla mladému nakladatelství Atlantis. Vladimír Just říkal, že první část jeho kritiky byla kladná, ale Sergej ji vynechal. Když jsem se ptala tehdejšího prezidenta, jestli si přečetl mou popravu, smál se a řekl: „To oba dva přežijeme.“ Pravda, měl v té době jiné starosti.

Možná jsem napsala škvár, kalendář, zábavné čtení o kladném hrdinovi, životopis, který neměl vůbec vyjít, jak mne osočovali kritici v Literárních novinách v roce 1991. Přáli si oficiální životopis státníka, v němž bude jeho život popisován s vědeckou pořádkumilovností a hlavně tam bude všechno, co oni léta sledují a studují. Vladimír Just divadlo, Vilém Prečan historii. Vyčítal mi, že kniha je psána lehkým, nedůstojným tónem, že se, jak řekl ředitel Rowohlta, čte jako román. Chybí v ní soupis všech Havlových esejů, historický popis událostí je subjektivní. Zkrátka chtěli něco jiného a od jiného autora, nikoliv to, co o Havlovi povídali kamarádi, kteří, mimochodem, už nikdy nic nepovědí, protože k mé velké lítosti většinou zemřeli. Uvědomila jsem si to, když jsem opravovala vysvětlivky. V žádné generaci snad smrt neměla tak ranou a tučnou žeň jako v českém undergroundu. K výčitkám a urážkám svých kritiků bych uvedla citát z Nietzscheho knihy Dvě nečasové úvahy:

„Věda se má k moudrosti jako ctnost ke svatosti: je chladná a suchá, bez lásky a neví nic o hlubokém pocitu nedostatečnosti a touhy. Je sama sobě stejně prospěšná, jako je svým služebníkům škodlivá, jelikož na ně přenáší svůj vlastní charakter a vyvolává tím kornatění jejich lidskosti. Pokud se kulturou rozumí v podstatě požadavky vědy, mívá velkého trpícího člověka s nemilosrdným chladem, poněvadž věda vidí všude jen problémy poznání,

a poněvadž utrpení je v jejím světě vlastně něco nepatřičného a nesrozumitelného, tedy nanejvýš zase jen problém...”

V druhém vydání Životopisu jsem něco přidala, podle návodu doktora Prečana a Vladimíra Justa, a něco ubrala. Byla jsem obviněná, že jsem napsala hagiografii, že jsem naivní a plná obdivu. Ano, byla jsem a jsem plná obdivu, nepotřebuji všechno rozkládat a analyzovat. Můj portrét Havla ocenily stovky čtenářů, kteří se radovali, že mravně zubožený národ vygeneroval takového člověka. Havla zvlášť milovaly ženy středního věku a starší, vnímaly ho jako svého syna, byl to jejich Venoušek, Vašíček, Kožíšek. Záramovaly si jeho fotografii a svěřily mu všechny své starosti, jako je hinduisté vkládají do Krišnova klína. Čas běžel a jejich život se nijak moc neměnil. Začaly se rozhlížet po někom, kdo by se o ně postaral, hledaly chlapa, jak říkají na venkově svému muži, případně otce. Synkovi měly za zlé, že pořád o něčem pochybuje, že neříká dost jasně, jak to má být, a neudělá pořádek. Když mi na jaře roku 1990 řekl americký právník, který pomáhal s napsáním ústavy v latinskoamerických státech, když se vynořovaly z diktátorských režimů, že ve volbách vyhraje Mečiar, protože je to typ samce, otce, který budí dojem, že se o obyvatelstvo postará, nevěřila jsem mu. A stalo se. Občané bloudili v kapitalismu jako děti v temném lese a on jim říkal: držte se mne, následujte mne, souhlaste se mnou a budete mít všechno. Skandál stíhal skandál, bezcharakterní lidé se ničeho neštíteli. Občané byli znechucení a zklamaní. Havel byl příliš morální. Jak se s ním měli ztotožňovat lidé, kteří sami v období normalizace a předtím neobstáli? Česká sebedestrukce potřebuje lidi a věci, které nepřesahují obecný morální profil. Pokud někdo vybočuje z řady, odděluje se z houfu a vymezuje se jako individualita, spěcháme něco na něj najít, aby byl s námi kompatibilní. Proto měl asi nějaký čas u Čechů úspěch

prezident Klaus, sverepě jistý. Havel sám sebe neuměl propagovat, byl sebekriticky skromný. V roce 1991 při jedné přednášce v New Yorku sám sebe popsal jako kritika, který je najednou přinucen napsat román. Představil nepolitickou, mravní politiku založenou na svědomí a pravdě. Havla jako génia a mravní autoritu ocení možná Češi později, až jim bude hůř.

Když jsem viděla, že se z povinnosti napsat životopis hlavy státu nevyvlíknou, stanovila jsem si dva cíle. Zaprvé, jak už řečeno, napsat život kladného hrdiny, aby lidé dostali příklad, idol, po marasmu, v němž žili čtyřicet let. Aby pochopili, že se vyplatí být slušný a držet se své pravdy a život má smysl jenom tehdy, když ho člověk žije ve vlastní celistvosti, a že stojí za to obětovat to osobní zájmu celé společnosti.

Za druhé jsem chtěla očistit pověst české národní buržoazie, rodiny, z níž Václav pocházel. V systému, který byl založen na třídní nenávisti, dostali co proto. A přitom to byli oni, kdo se zasloužili o vzestup českého průmyslu za první republiky, budovali továrny na zboží, nad nímž teď, když si ho s vnuky prohlížím v technickém muzeu – komunisté je nevystavovali – žasnu. Po válce jsme byli v průmyslovém rozvoji na osmém místě na světě, po čtyřiceti letech panování komunistů jsme klesli na 148., asi tak na úroveň Alžírsko. Česká buržoazie dávala peníze na kulturu, na vzdělání. Generace našich rodičů byli evropští intelektuálové, kteří mluvili třemi jazyky. Za to všechno byla naše buržoazie jménem pracujícího lidu, dělníků a rolníků naprosto zdeptána. Z tohoto stavu, i když už proletariát nevládne a o třídní nenávisti se nemluví, se nemůžeme dostat až do dneška. Různí intelektuálové se vyjadřují o konci „havlismu“, posmívají se disidentům a tzv. pravdoláskařům. Tvrdí, že Havel nebyl politik. Já si myslím, že byl státník. Na světě je mnoho politiků a málo státníků, proto to jde z kopce.

Státník se umí, aspoň podle mého, rozhlédnout kolem sebe, popsat situaci nejen ve své zemi, umí hledat společné zájmy, navazovat vztahy mezi státy. Umí přijmout odpovědnost za všechno současné dění, jako to udělal Havel během sametové revoluce. Přišel hned v prvních dnech svého prezidentování s myšlenkou střeoevropské spolupráce a položil tím základ pozdější integraci těchto zemí do Evropské unie. Stačí vzpomenout, že před druhou světovou válkou byli na tomto území všichni proti všem, a proto nás obsadilo nejdřív Německo a potom Sovětský svaz. My, Střeoevropané, hlásal Havel, máme zkušenost s totalitními režimy a můžeme se o ni podělit se západní Evropou, nejsme žádní prosebníci, kteří nemají co nabídnout.

Dalším mým umíněným záměrem bylo zachytit vzpomínky Havlových kamarádů a současníků. Zdálo se mi, že z jejich paměti bude vystupovat nejopravdověji a nejživěji. Že to nebude pomník, „pomníkovitost“ mi čeští kritici také vyčítali, ale člověk se svými výšinami i nížinami, přičemž výšiny byly velmi vysoké, pro nás skoro nedohlédnutelné.

Psala jsem zároveň knihu pro Čechy i pro cizince, měla vyjít ve stejnou dobu u Rowohlta v Berlíně a v Atlantisu v Brně a to byl velký problém. Jedni znali historii, žili ji a věděli o ní mnohé, druzí nevěděli takřka nic. Jak to udělat, abych z prvních nedělala ignoranty a na ty druhé nekladla příliš velké nároky. Možná kniha neměla být autorizovaná, ale byla. Václav s Olgou ji četli v rukopise v listopadu a v prosinci 1990. Nakladatelé z Rowohlta mi vysvětlili, že autorizace znamená, že si dotyčný přečte knížku před vydáním. Pro české kritiky možná označení autorizovaný znamenalo oficiální. Mělo tam být všechno. To ovšem v mém pojetí být nemohlo.

Jaká autorita byl Václav Havel na počátku devadesátých let, jsem poznala, když jsem se na jeho přání stala ředitelkou sekce stížností a milostí. Dostávali jsme sedm tisíc dopisů měsíčně a hromadily se ve skříních ve třetím poschodí. Většina z nich měla být vyřízena tak, aby se stihl čas do promlčecí lhůty u soudu. Měla jsem dát odbor do pořádku, vnést tam filozofii nového prezidenta. Husákovi úředníci měli formulář a na něm natištěny tři odpovědi. Dvě přeškrtnli a tu, která se aspoň částečně týkala stížnosti, ponechali. Nebylo tam oslovení ani pozdrav, datum připsali. Některé z úředníků jsem musela propustit, ptali se proč. „Nemáte rádi pana prezidenta, a tak ho nemůžete ve styku s veřejností zastupovat.“ Anebo říkali: „My vás chápeme, tolik jste zkusili, tak se teď musíte mstít...“ Dívala jsem se na ně vyjeveně, a když se za nimi zavřely dveře, otevřela jsem okno a dlouze hleděla na Petřín. Přijala jsem nové právníky, ty, kteří chtěli sloužit ve státní službě panu prezidentovi. Za malé peníze ve srovnání s těmi, kteří už odešli do komerce. Po třech měsících byly skříně vyprázdněné a já měla na zádech naloženo tolik neštěstí, že jsem ho sotva mohla unést. Stávalo se, že moji právníci přicházeli za mnou a stěžovali si, že už to nemohou snést. Utrpení se na nás valilo ze všech stran, prosila jsem, aby vydrželi. Stala jsem se prostředníkem mezi obyvatelstvem a prezidentem. Chodila jsem v naléhavých případech dolů do příjímací místnosti a pokoušela se rozhořčené lidi uklidnit. Stáli pod balkónem frontu a chtěli osobně hlavě státu sdělit své problémy. V době, kdy nebyla legislativa, zdál se spravedlivý a mocný jenom on. Nebylo se na koho obrátit a na spravedlnost čekali mnoho let. Měla jsem pro ně porozumění a některým se opravdu dalo pomoci. Moji právníci chodili dolů do příjímací místnosti, kterou jsme zařídili, a čelili i stěžovatelům, kteří byli agresivní, dokonce někdy ozbrojení. Musela jsem po

scéně s nožem požádat o zvonky na hradní stráž. Stěžovatelé někdy vyhrožovali nejen vraždou, ale i sebevraždou, když nebudou vpuštěni k prezidentovi. Některé se mi podařilo dobrovolně poslat do psychiatrické léčebny, aby jim tam pomohli. Na některé dopisy jsem odpovídala sama. Jeden dopis, vzpomínám si, jsem psala dva dny. Byl od otce, jemuž amnestovaný vězeň zavraždil dceru, a on to prezidentovi vyčítal. Některí si mysleli, že Havel vlastní nějaký magický telefon, zvedne sluchátko, někam zavolá a nespravedlnost bude potrestána. Pořádali jsme s mými právníky výjezdy do velikých měst, přišly tisíce stěžovatelů, zavedli jsme ve třech denících rubriky, v nichž prezidentovi právníci odpovídali na stížnosti a navrhovali řešení. Právní znalost občanů byla prabídně nízká, vždyť za komunistů si nebylo komu stěžovat, snad se to ani nesmělo. Dodávala jsem Havlovi do jeho pravidelných nedělních Hovorů z Lán odpovědi na stížnosti, které se opakovaly.

Jako prezident měl Václav Havel několik předních úkolů, které splnil. Jsme v Evropské unii, proti které někteří pořád nemoudře protestují. Jsme členy NATO, což se v posledních měsících jeví jako nanejvýš rozumné. Občanská společnost se vyvíjí, lidé zakládají různá sdružení a nadace a nechtějí si od mocných nechat všechno líbit. Václav Havel zemřel, protože se vyčerpal, měl příliš velkou zodpovědnost a obrovský úkol. Roztržení republiky považoval za veliký nezdar, musel ho uznat, protože byl výsledkem legitimních voleb na Slovensku. Byl přesvědčeným federalistou a v červenci 1992 rezignoval, protože nechtěl být likvidátorem federace, o jejíž životnosti a užitečnosti byl přesvědčen. Některí intelektuálové tvrdí, že Havel toužil po moci. Vzpomínám si, jak říkal, že od té doby, co má moc, je sám sobě podezřelý. Podle kritiků se měl raději stát svobodným intelektuálem a nenechat se zvolit českým prezidentem v roce 1993. Chtěli, aby oponoval vládnímu

pragmatismu, jako třeba Adam Michnik v Polsku. Jiní si myslí, že Havel měl zůstat předsedou Občanského fóra a proměnit ho v politickou stranu, měl by potom větší politickou moc než jako prezident. Václav Havel však chtěl být nadstranický prezident, usmiřovat politické nepřátele, hledat kompromis. V červenci roku 1992 jsme my všichni poradci nebo asistenti, v čele s kancléřem, jako on rezignovali. Sloužili jsme v mimořádné době a dosloužili, už nás nepotřeboval. Vrátili jsme se ke svým původním povoláním, vlastně jsme se nechtěli stát úředníky. Když byl Havel znovu zvolen v únoru 1993 českým prezidentem, nikdo z nás se už na Hrad nevrátil.

Češi mají některé dobré vlastnosti: jsou faktičtí, stojí nohama na zemi. Mohli by dokázat daleko víc, kdyby měli občanské svědomí, odvalu nést osobní zodpovědnost, smysl pro čest a citlivost k právům toho druhého. Mají se líp než kdykoliv předtím, ale neváží si toho, nadávají a mají špatnou náladu. Není tu (a kde ve světě je?) žádná duchovní nabídka a v lidech bobtnají špatné vlastnosti. Nechtějí o sobě slyšet pravdu, je nepříjemná. Hledají raději vnějšího nepřítele, někoho, kdo může za jejich mizérii, než aby pátrali sami v sobě. A tak v dějinách většinou vítězí lháři a pragmatici. Jak pozoruhodně nové struktury, tedy lidé, kteří se chopili moci, používají a překrucují helsinskou deklaraci o lidských právech. Lidská práva byla výchozím bodem Havlovy politiky, měli jsme v tomto směru ve světě dobrou pověst, teď se momentálně vládnoucí strany chtějí této priority vzdát a na první místo stavějí byznys.

Čas od času se v dějinách objevují vládcové, kteří vládnou moudře a spravedlivě, jako třeba Perikles ve starověkém Řecku anebo Lorenzo Magnifico v renesanční Itálii, Gándhí v Indii nebo Mandela v Jižní Africe. Vynoří se, zaskví, nadřadí filozofii politice,

mají vizi lepšího a spravedlivějšího světa. Byli to dobří politici, protože byli ve svém rozhodování svobodní. Moudří netouží po moci ani si ji nechtějí za jakoukoliv cenu udržet, nekladou svůj vlastní prospěch nad prospěch občanský. Morálka, jak hlásal Havel, musí být základem každé politiky. Vláda moudrých nikdy netrvala dlouho, moci se vždycky nakonec zmocnili pragmatici. Moudří zanechají po sobě světlou stopu, jíž se pak třeba i po staletí drží odpůrci pragmatiků, možná romantici, kteří věří, že pravda a láska musí zvítězit nad lží a nenávistí.

Ediční poznámka

Text našeho elektronického vydání byl převzat z druhého, rozšířeného a revidovaného vydání díla. To obsahuje navíc bohatou fotografickou přílohu a vysvětlivky, které jsme z licenčních důvodů do e-knihy nezahrnuli.

Redakce MKP

Eda Kriseová
Václav Havel

Ilustrace na obálce ROMANVS MOSES / Shutterstock.com

Korektura Martina Němcová

Redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 23. 10. 2026

ISBN 978-80-274-5203-3 (epub)

ISBN 978-80-274-5204-0 (pdf)

ISBN 978-80-274-5205-7 (prc)

KNIHOVNA? KNIHOVNA!

Využijte **prostor**
pro studium, setkání,
kulturu i relax.

Stahujte **e-knihy zdarma**
z e-knihovna.cz, prohlížejte
digitalizované tituly na
digitalizovane.cz.

Sledujte **videocasty**
a přednášky na
youtube.com/@knihovnaPraha.

Půjčte si obraz v Artotéce,
audioknihu, CD, film
nebo deskovou hru.

Tvořte se dřevem, papírem,
barvami, kůží i látkami.
Otevřený ateliér DOK16,
Atelier Jezerka a Kreativní
centrUM v Ústřední knihovně.

Navštivte přednášky,
koncerty, autorská čtení,
filmové projekce, akce
pro děti. Sledujte
mlp.cz/akce.

Vyzkoušejte svět
virtuální reality.
Více na mlp.cz/vr.